نوموركي مؤرخين

ليكوال

پوهاند عبدالحی حبیبي

Ketabton.com

The Digital Library

دا کتاب د لوی احمد شاه بابا رحمة الله علیه علمي او کلتوري مرکز او "رشاد خپرندویه ټولني" په ګډه مرسته چاپ سو .

د کتاب پيژندنه :

د کتاب نوم	:::	نوموړکي مؤرخين
ليکوال	:::	پوهاند علامه عبدالحی حبيبي
لومړی چاپ	:::	۱۳۵۹/لمریز کال کابل
دوهم چاپ	:::	۱۳۸۳ /لمریز کال کندهار
خپروونکی	:::	د لوی احمدشاه بابا علمي او کلتوري مرکز
ډيزاين/کمپوز	:::	رشاد کمپيوټر اداره
چاپ شمېر	:::	(۵۰۰) ټوکه
چاپ چاري	:::	صحاف نشراتي مؤسسه

د افغانستان او پښتنو د تاريخ نوموړکي مؤرخين

ليکوال :

پوهاند عبدالحی حبيبي

m: The Digital Library

فهرست

گنه	سرلیک	مخ
۱.	د خپرونکي یادښت	۱
۲.	د افغانستان او پښتنو د تاریخ ځیني مؤرخین	۳
۳.	یادښت	۴
۴.	مؤرخین د لوی مؤرخ له نظره	۶
۵.	سلیمان ماکو د (تذکره الاولیاء) لیکوال	۲۲
۶.	شیخ کته د (لرغوني پښتانه) لیکوال	۲۳
۷.	شیخ قاسم د (تذکرۀ اولیاء افغان) لیکوال	۲۵
۸.	شیخ امام الدین د (تاریخ افغاني) لیکوال	۲۶
۹.	محمد بن علي البستي د (تاریخ سوري) خاوند	۲۷
۱۰.	احمد بن سعید اللودي د (اخباراللودي) لیکونکی	۲۹
۱۱.	دوست محمد کاکړ د (غرغښت نامې) لیکونکی	۳۱
۱۲.	شیخ بستان بړیځ د (بستان الاولیاء) لیکونکی	۳۲
۱۳.	علي محمد کندهاری د (حالنامې) لیکوال	۳۳
۱۴.	اخوند درویزه د (مخزن الاسلام او تذکرې) لیکونکی	۳۳
۱۵.	کامران خان سدوزی د (کلید کامرانی) مؤلف	۳۴
۱۶.	الله یار د (تحفۀ صالح) لیکوال	۳۶
۱۷.	محمد رسول هوتک د (بیاض) لیکونکی	۳۷
۱۸.	نعمت الله هروی د (مخزن افغانی) لیکوال	۳۷
۱۹.	هیبت خان کاکړ د (مخزن افغانی) لیکمرستونکی	۳۸
۲۰.	شیخ عباس سروانی د (تاریخ شېرشاهي) لیکوال	۳۹
۲۱.	مولانا محمود د (تاریخ ابراهیم شاهی) لیکوال	۴۰

The Digital Library

گڼه	سرلیک	مخ
۲۲.	احمد خان د (مجمع التواریخ) لیکوال	۴۰
۲۳.	ملا مست زمند د (سلوک الغزاه) لیکوال	۴۱
۲۴.	شیخ رزق الله مشتاقي دهلوي د (واقعات مشتاقي) لیکوال	۴۲
۲۵.	ابراهیم بېټني د (تاریخ شېرشاهي) بشپړوونکی	۴۳
۲۶.	غلام حسین سلیم د (ریاض السلاطین) لیکوال	۴۵
۲۷.	شیخ ملي د (دفتر) لیکوال	۴۵
۲۸.	ګجو خان رانیزی د پښتنو د تاریخ لیکوال	۴۷
۲۹.	خوشحال خان خټک د (بیاض) لیکوال	۴۸
۳۰.	حافظ رحمت خان د (خلاصه الانساب) لیکوال	۴۹
۳۱.	نواب مستجاب خان بړیځ د (ګلستان رحمت) لیکوال	۵۱
۳۲.	سعادت یار خان بړیځ د (ګل رحمت) لیکوال	۵۱
۳۳.	نیاز احمد "هوش" د (تاریخ روهیل کهنډ) لیکوال	۵۲
۳۴.	محمد سلېمان خان اسد د (تاریخ افغانستان) لیکوال	۵۲
۳۵.	نواب محبت خان د (ریاض المحبه) لیکوال	۵۳
۳۶.	..... د (تذکره الملوک) لیکوال	۵۵
۳۷.	خان جهان لودي د (مرآت الافاغنه) لیکوال	۵۷
۳۸.	منشي عبدالکریم د (تاریخ احمد) لیکوال	۵۸
۳۹.	اکبر د یوې تاریخي رسالې لیکوال	۵۹
۴۰.	..... د (نادر نامې) ناظم	۶۰
۴۱.	..... د (سلطان اویس) د تاریخ لیکوال	۶۰
۴۲.	میا عمر څمکني د (شجرهٔ نسب افغانان) لیکوال	۶۱
۴۳.	محمد د (پټې خزانې) لیکوال	۶۲
۴۴.	رېدی خان مهمند د (محمودنامې) ناظم	۶۴
۴۵.	د (صولت افغاني) لیکوال محمد زردارخان ناغر	۶۴
۴۶.	افضل خان خټک د (تاریخ مرصع) لیکوال	۶۵
۴۷.	میرزا عطاء محمد بنکارپوري د (نوای معارک) لیکوال	۶۶
۴۸.	حاجي محمد عارف قندهاري د (مطلع او مقطع) لیکوال	۶۷

گڼه	سرلیک	مخ
۴۹.	سلطان محمد خالص د (تاریخ سلطاني) لیکوال	۶۸
۵۰.	قاسم علي خان د (محاربهٔ کابل) ناظم	۷۰
۵۱.	رساله نسب نامه فرقه غلجي	۷۱
۵۲.	روزنامهٔ غزوات هندوستان	۷۲
۵۳.	ائمه الافاغنه	۷۳
۵۴.	د ملا محمدخانمیر چارمقاله	۷۴
۵۵.	اسرار الافاغنه	۷۴
۵۶.	خواجو ملېزی د (تواریخ افاغنه) لیکوال	۷۵
۵۷.	د پیر معظم شاه (تواریخ رحمت خان)	۷۶
۵۸.	سعادتنامهٔ افغاني	۷۷
۵۹.	محمد امین سرپربکړی د (جګړه د محمود افغان	۷۸
۶۰.	عبدالغفار هوتک د کورنۍ د حالاتو لیکوال	۷۹
۶۱.	د باروزو جنګنامه	۸۰
۶۲.	تذکیر البار (حالات باروزائی)	۸۰
۶۳.	منظومه جنګنامه	۸۱
۶۴.	د (تذکره الملوک) نومورکی لیکوال	۸۱
۶۵.	موسی بن جرجیس د (تاریخ العجم و الافغان) لیکوال	۸۲
۶۶.	د قاسم علي افریدي تاریخ	۸۲
۶۷.	محمد امین ګلستانه د (مجمل التواریخ) لیکوال	۸۴
۶۸.	د (حقیقت بناء و عروج فرقهٔ سکهان) لیکوال	۸۴
۶۹.	حسین علي د (زیب تاریخها) لیکوال	۸۵
۷۰.	محمدحسیني د (تاریخ احمدشاهي) لیکوال	۸۵
۷۱.	عبدالرحمن بن احمد روشن خان د (تاریخ احمدشاه	۸۶
۷۲.	شیخ حسین الله د (فتح نامې) ناظم	۸۶
۷۳.	امام الدین حسیني چشتي د (تاریخ حسین شاهي) لیکوال	۸۷
۷۴.	تاریخ محاربهٔ کابل یا ظفرنامه اکبري	۸۷
۷۵.	فداحسین د (تاریخ افغانستان) لیکوال	۸۸

The Digital Library

گڼه	سرلیک	مخ
٧٦.	کاشي راج پنډت د (احوال جنګ بهاو و احمدشاه	٨٨
٧٧.	غلام حسین ثمین د (حالات امدن احمدشاه درانی	٨٩
٧٨.	عبدالکریم کشمیری د (بیان واقع) لیکوال	٨٩
٧٩.	محمود الموسوی د (کتاب اقوام و فرقه های افغان) لیکوال	٩٠
٨٠.	محمدعلي انصاري د (تاریخ مظفري) لیکوال	٩٠
٨١.	محمد اسلم د (فرحت الناظرین) لیکونکی	٩١
٨٢.	محمدیوسف سدوزی د (کلیات ریاض) لیکوال	٩١
٨٣.	د اکماس کردي (جنګنامه)	٩٢
٨۴.	محمدجعفر شاملو د (منازل الفتوح) لیکوال	٩٢
٨۵.	د (تاریخ فیض بخش) لیکوال شیوپرشاد	٩٣
٨۶.	عروج و خروج احمدشاه درانی	٩٣
٨٧.	سوهن لال سوري د (عمده التواریخ) لیکوال	٩٣
٨٨.	(تهماس نامه) د تهماس خان لیکنه	٩۴
٨٩.	تاریخ احمدشاهی	٩۴
٩٠.	مراسلات احمدشاه	٩۴
٩١.	(شاهنامه احمدیه) د نظام الدین عشرت مثنوي	٩۵
٩٢.	د قدرت الله صدیقي (جام جهان نما)	٩۵
٩٣.	د شیرمحمدخان (زبده التواریخ)	٩۵
٩۴.	تاریخ بلوچستان	٩۶
٩۵.	د میرزا احمدعلي کتابچه	٩۶
٩۶.	انندرام د (بدایع وقایع) لیکوال	٩٧
٩٧.	هانوی جونس د (انقلاب پارس) لیکوال	٩٧
٩٨.	د محمدحسن مستوقي (زبده التواریخ)	٩٨
٩٩.	میر عبدالکریم ندیم د افغان او بخارا مؤرخ	٩٨
١٠٠.	محمد رحیم بخش د (دولت درانیه) لیکوال	٩٩
١٠١.	د میرمحمد باقر یاداښتونه	٩٩
١٠٢.	محمد طاهر وحید قزویني د (عباس نامې) مؤلف	١٠٠
١٠٣.	د محمد علي حزین تذکره	١٠٠
١٠۴.	د بصیرت نامې لیکوال	١٠٠
١٠۵.	عبدالنبي بهبهاني د (بدایع الاخبار) لیکوال	١٠١
١٠۶.	تاریخ خاندان سدو و میر افغان	١٠١
١٠٧.	عبدالله د (تاریخ داوری) لیکوال	١٠١
١٠٨.	ملا اختر د تاریخ لیکوال	١٠١
١٠٩.	محمد کاظم مروی د (نامۀ عالم آرا) لیکوال	١٠٢
١١٠.	احمد علي خان وزیری د تاریخ کرمان لیکوال	١٠٢
١١١.	د ایران او اروپا روابط د صفویانو په وختو کي	١٠٣
١١٢.	ظفرنامۀ خسروی	١٠٣
١١٣.	خاینکوف د بخارا د خانی او علمي تحقیقاتو لیکوال	١٠٣
١١۴.	نورمحمد د (تاریخ سلیمانی) لیکوال	١٠۴
١١۵.	شاه محمد د (تاریخ خاندان سدوزائی) لیکوال	١٠۴
١١۶.	محمدحسن خان مراغی د (مطلع الشمس) لیکوال	١٠۵
١١٧.	فریه فرانسوی گرزندوی د افغانانو د تاریخ لیکوال	١٠۵
١١٨.	فارسي اخبارات و مراسلات	١٠۶
١١٩.	د فارسي ژبي د اطلاعاتو کالنی	١٠۶
١٢٠.	بگدان اسلانوف د افغاني راپور لیکوال	١٠٧
١٢١.	دیفریموف یادداشتونه په روسي ژبه	١٠٧
١٢٢.	د جان فاستر د سفر یادداشتونه	١٠٨
١٢٣.	راورتي د پښتو او افغاني پېژندني ستر لیکوال	١٠٨
١٢۴.	پاتروسینسکي د (انقلاب ایران) لیکوال	١٠٩
١٢۵.	میرزا محمد خلیل صفوي د (مجمع التواریخ) لیکوال	١١٠
١٢۶.	میرزا احمدشاه رضواني د (تحفه الاولیاء) لیکوال	١١٠
١٢٧.	تاریخ افغانستان	١١٠
١٢٨.	د ملتان د سدوزو د تاریخ لیکوال احمد نبي خان	١١١
١٢٩.	علي قلي میرزا د (تاریخ وقایع و سوانح افغانستان) مؤلف	١١٢

The Digital Library

مخ	سرلیک	گڼه
۱۱۲	بهاري لال د (احوال نجيب الدوله و علي محمد خان	۱۳۰
۱۱۲	فقير محمد د (جامع التواريخ) ليکوال	۱۳۱
۱۱۳	عبدالقادر کابلی د (اويماق مغل) ليکوال	۱۳۲
۱۱۳	محمود بن امير ولي د (بحر الاسرار) مؤلف	۱۳۳
۱۱۳	ميرزا سنگ محمد بدخشي د (تاريخ بدخشان) مؤلف	۱۳۴
۱۱۴	هنورام د (تاريخ بلوچستان) مؤلف	۱۳۵
۱۱۴	تاريخ قندهار در عصر درانی	۱۳۶
۱۱۴	رای چترس د (چهار گلشن) مؤلف	۱۳۷
۱۱۵	عصت الدين د (خلاصه الاخبار) خاوند	۱۳۸
۱۱۵	سيد محمد طباطبائي اصفهاني د (نسب نامه افاغنه) مؤلف	۱۳۹
۱۱۵	ثاقب د (تاريخ افاغنه) ليکوال	۱۴۰
۱۱۶	احمد د (معدن اخبار احمدی) ليکوال	۱۴۱
۱۱۶	محمد بدرالرحمن د (واقعات درانی) مؤلف	۱۴۲

د خپرونکي یادښت

پښتنو د تاريخ په اوږدو کي د خپل تاريخ د روښانه کولو لپاره هڅي کړي، تاريخونه يې ليکلي، ادبي تذکرې يې ليکلي، ادبيات يې روزلي، د خپل هيواد او حتی سيمي په کچه يې د هغوی د جغرافيايي موقعيت او پولو د روښانه کولو په باره کي آثار کښلي دي.

دا هڅي له ډيري اوږدې زمانې راپيل سوي دي، د اړوندي موضوع په باره کي په لسګونو او سلګونو تاريخي او ادبي کتابونه ليکل سوي دي.

خو ! بدبختانه زموږ هيواد تل د پردو يرغلګرو تر ناروا يرغلونو لاندي راغلی دی چي د دغو يرغلونو په اوږدو کي د دې هيواد تاريخ او فرهنګ ته هم نه زغمونکي زيانونه اوښتي، زموږ تاريخي او ادبي آثار ورک سوي يا يرغلګرو د ځان سره وړي او حتی داسي هم پېښه سوې چي کتابونه څه د کتابو او ليکوالو نومونه هم دغو خړو سېلابي سېليو د ځانه سره وړي دي.

خو د دې هيواد او تاريخ زړوونکي اولس وروستنيو پوهانو د خپلو مشرانو پر پله پل اېښی او د دغه ډول پټو د موندني لپاره يې ليخي رانغښتي وې او دي، چي د سر په ليکه کي يې د هيواد د نامتو تاريخ ليکونکي، ادبپوه او جغرافيه پوه پوهاند علامه عبدالحي حبيبي رحمه الله نوم راځي. چي تر ډيري اندازې په دې برخه کي بريالی سوی او توانېدلی دی چي زموږ د تاريخ او ادب ډيري تيارې روښانه کړي. هغوی د زياتو شمېر نورو ليکلو او چاپي آثارو په لړ کي يو هم د "نوموړکي مؤرخين" په نوم کتاب دی، چي ۱۳۸ تنه نوموړکي تاريخ ليکونکي او يا هم د هغوی کتابونه راپېژني.

د دې چاپ کړي کتاب د نه پيدا کېدو او مهموالي له امله په کندهار کي د "**لوی احمدشاه بابا** رحمه‌الله **علمي او کلتوري مرکز**" او "**رشاد خپروندويه ټولني**" وپتيل چي دا کتاب د دوهم ځل لپاره چاپ او د تاريخ څېړونکو او مينه والو ته وړاندي کړي.

خدای ﷻ دي وکړي چي د دې کتاب په بيا چاپېدو سره ځوان تاريخ ليکونکي او د فرهنګ مينه وال خپلي راپيل کړي هڅي بشپړي او ګړندۍ کړي.

په همدې هيله

د لوی احمدشاه بابا رحمه‌الله علمي او کلتوري مرکز

او

رشاد خپرندويه ټولنه

e Digital Library

د افغانستان او پښتنو د تاريخ ځيني مؤرخين

زما د يادداښت په کتابچو کي دا (۵۰) کاله ځيني کتابونه يا د نوموړکو تاريخ ليکونکو نومونه سره راټول سوي وو، چي کله کله به ما په خپله له هغو يادونو څخه کار اخيست او د بل چا لپاره د ګټي وړ نه وو.

يوه ورځ ښاغلي زلمي هيوادمل ماته وويل چي دغه يادداښتونه که سره راټول سي او د يوه کتابګوټي په توګه چاپ سي، نورو ته به هم ګټور وي او فايده به يې عامه سي.

ما هغه ګرد سره راټول کړل او ده ته مي وسپارل چي دا دی د ده په همت خپرېږي. خداي دي خپلي ښې او ښادۍ د ده په برخه کي، چي په داسي کارو کي زيارونه ګالي.

کابل ـ جمال مينه
عبدالحي حبيبي
۱ جدي ۱۳۵۹

The Digital Library

یادښت

د کابل پوهنتون د ژبو او ادبیاتو پوهنځی وياړي چې د هيواد د ستر نوميالي ادبي، علمي او روحاني شخصيت ميا فقيرالله حصارکي ننګرهاري د دوه سوم تلين په نمانځنه کي د يو لړ ليکچو (رسالو) په خپرولو سره برخه اخلي او په دې لړ کي د پياوړي استاد پوهاند حبيبي دغه ګرانبيه ليکچه د سيمينار برخه والو او نورو مينه والو ته وړاندي کوي.

په دې ليکچه کي د افغانستان (۱۳۸) تنه پښتليکوونکي (مؤرخين) ښوول سوي چي زياتره په دغه نامه چاته هډو ځرګند نه وو.

د دغو تاريخ ليکونکو پېژندګلوي دا راڅرګندوي چي په پښتنو کي تاريخ ليکنه لږ تر لږه له اوومي اسلامي پېړۍ (۶۱۲) راهيسي پيل سوې او تر موږه رارسېدلې ده. په دغو نوموړکو مؤرخينو کي زياتره داسي کسان راځي چي د پښتو ادب تاريخ او تذکرو په ترڅ کي نور راز راز تاريخي پېښې هم را اخلي.

په دې توګه دغه ليکچه په خپل تاريخي او ادبي ارزښت سره د پښتو ژبي او ادب پر پښتو څېړونکو او زده کوونکو سربېره له هغو ټولو هيوادوالو سره هم مرسته کولای سي چي غواړي په ټوليزه توګه د پښتنو له تېر اته سوه کلن سياسي، ادبي او فرهنګي تاريخ څخه خبر سي.

استاد حبيبي د دغه لرغوني فرهنګپالي هيواد د يوه پياوړي پوهاند، ليکوال، څېړونکي او مؤرخ په توګه خپل ټول ژوند همدا راز علمي څېړنو او پلټنو ته وربښلی او څنګه چي (راټولوونکي موندونکي دی) نو د داسي ډېرو پټو خزانو په رابرسېرونه بريالی سوی هم دی، د غوريانو، سوريانو، لوديانو، لويکانو، د سوات او کونړ د اميرانو او داسي نورو افغاني او بيا پښتنو واکمنانو او سوبمنانو برسېرونه او پېژندنه يې د دغو خبرو ځلاندي بېلګې او ساري بلل کيږي.

د ژبو او ادبياتو پوهنځی په داسي ترڅ کي چي د خپل مؤسس او لومړي پياوړي استاد دغسي نوي څېړني ته په درنه سترګه ګوري او په زړه کي ورته ځای ورکوي د لا زياتو علمي برياليتوبونو په هيله ورته د يوه روغمن او پتمن ژوند اوږدوالی غواړي.

پوهنوال دوکتور مجاوراحمد زيار
د ژبو او ادبياتو پوهنځي رئيس

e Digital Library

مؤرخين د لوی مؤرخ له نظره

زما لپاره د خوښۍ ځای دی، چې د لوی استاد پوهاند عبدالحي حبيبي د آثارو د چاپولو او ترتيب په لړ کې د دوی د دغه قيمتي او مهم اثر "نوموړکي مؤرخين" په ترتيب او طبع بريالی کېږم.

د افغانستان او حتی منطقې په ليکوالو او مؤرخينو کې استاد حبيبي يو داسې مؤرخ دی، چې په تاريخ، ادب، اجتماعي، سياسي او ملي تاريخ او ورسره تاريخي جغرافيه کې د ډيرې پراخې مطالعې، ژور علمي نظر او دقيقو علمي او مسلکي ابتکاراتو خاوند دی.

لوی استاد لا د طلوع افغان مدير و (۱۳۰۸ ش څخه وروسته) چې د افغانستان پر اجتماعي تاريخ، لرغوني او معاصر تاريخ يې علمي او مبسوط مقالات کښل او د طلوع افغان پاڼې يې په خپلو مفيدو او مهمو تاريخي او علمي پلټنو ښايسته کولې او افغانان يې د خپل هيواد او خلکو له تاريخي عظمت او برمه خبرول، د تاريخ د ملي قهرمانانو کارنامې او ملي مفاخر يې ورپېژندل.

په دې خصوص کې د لوی استاد ليکنې او مقالات لا هماغه وخت د طلوع په پاڼو کې منحصرې نه سوې پاتې بلکې د خپل علمي، ادبي او مسلکي قوت له پلوه يې د کابل د ادبي انجمن خپرونو ته هم لاره وکړه، په کابل مجله او د کابل په نورو موقوتو خپرونو کې هم خپرې سوې، علمي دنيا او د افغانستان د تاريخ علاقمندان يې د ليکنو له علمي فيضه بهره مند سول.

په ۱۳۱۷ ش کال کې چې لوی استاد د پښتو د نوميالي شاعر خوشحال خان خټک (۱۰۲۲ _ ۱۱۰۰ هـ ق) کليات د "خوشحال مرغلرې" په نامه چاپ او نشر کړل، د دغه مغتنم او گټور اثر په مقدمه کې يې د تاريخي

پلټنو يو کوچنی ځنگ په کتابي شکل خوندي سو، او کله چې يې د عبدالقادر خان خټک (۱۰۶۳ _ ۱۱۲۴ هـ ق) او لوی احمدشاه بابا (۱۱۶۰ _ ۱۱۸۶ هـ ق) (طبع ۱۳۱۸ کندهار، طبع ۱۳۱۹ کابل) ديوانونه خپاره کړل، د دغو ديوانونو په مفيدو مقدمو کې يې هم خپلې تاريخي پلټنې او گروېږنې ځای کړې.

لوی استاد په ۱۳۲۰ ش کال د پښتانه شعراء لومړی ټوک وکيښ او په ۱۳۲۳ ش کال يې د پښتو د ادبي تاريخ او د پښتنو او افغانستان د ملي او اجتماعي تاريخ گرانبها ذخيره د دانشمند او سترگور مؤرخ محمد هوتک پټه خزانه نشر کړه، علمي او تحقيقي شروح، تعليقات او مقدمات يې پر وکښل، چې په کتاب کې د راغلو او يادو سوو رجالو، اماکنو، کتبو او تاريخي وقايعو په څېړنه، څرگندونه او پلټنه کې د تاريخ او ادب له محققينو او محصلينو سره پوره مرسته کولای سي. په ۱۳۲۵ ش کال چې د ادبياتو د پوهنځي چاري هم ور وسپارل سوې، نو يې د پښتو د ادبياتو د تاريخ د لومړي ټوک په کښلو او نشرولو د افغانستان د تاريخ د مهمو تاريخي مسايلو او پښتو ژبې د تاريخ او قديمو ادبي او تاريخي رواياتو په باب پلټنې، تاريخي څېړنې د علم او ادب مينانو ته وړاندې کړې.

تر دغه مهاله وروسته لوی استاد د افغانستان د تاريخ او د ژبو (پښتو _ دري) د ادب په تاريخ دومره کتابونه وکښل، رسالات او مقالات يې نشر کړل، قديم تاريخي او ادبي متون يې چاپ کړل چې تفصيل يې دلې نه ځايېږي، خو د ويلو وړ ده چې د دوی قيمتي او ادبي تاريخي ليکنې نه يوازې په افغانستان کې ارزښتنې او د درناوي وړ دي، بلکې د سيمې په هيوادو او حتی بين المللي علمي محافلو کې هم په درنه سترگه ورته کتل کيږي، دانشمندان او محققين استفاده ترې کوي.

لوی استاد د خپلو دغو علمي او ادبي او تحقيقي هڅو او زيارونو په نتيجه کې تر سلو زيات مستقل تاريخي، ادبي او علمي کتابونه د پنځو سو په شاوخوا کې علمي رسايل او تر درو زرو زياتې تحقيقي او علمي مقالې د علم او ادب دنيا ته وړاندې کړې دي چې د افغانستان، سيمې او نړۍ فرهنگي او ثقافتي تاريخ وياړ په کوي.

e Digital Library

د لوی استاد ادبي او تاریخي او نور علمي آثار نه یوازي د ګران هیواد افغانستان د علمي مؤسسو او فرهنګي ادارو له خوا خپاره سوي دي، بلکي د سیمي د هیوادو علمي او فرهنګي مؤسسو او د بین المللي محافلو،علمي مجامعو هم د دوی مفید او ګټور آثار خپاره کړي دي.

د پښتو او دري ژبو د تاریخ ادب په باب د ډیرو مهمو او علمي ګټو مقالو او کتابو تر څنګه لوی استاد د افغانستان د ملي، اجتماعي او سیاسي تاریخ په مختلفو څنګونو ډېر زیات مقالات کښلي او د لرغوني او معاصر افغانستان تاریخي جغرافیا یې په مغتنم ډول د مقالو او رسالو په ترڅ کي هر اړخیزه څېړلې ده، د دغو مقالاتو یوه درنه برخه د آریانا په مجله او نوري یې د هیواد په نورو موقوتو خپرونو او د سیمي د هیوادو په موقوتو علمي نشریو کي خپرې سوي دي. له دغو رسالاتو او مقالاتو سربېره د استاد تاریخي مهم او د یادوني وړ کتب دا دي:

- افغانستان بعد از اسلام
- تاریخ مختصر افغانستان
- افغانستان در عصر گورگانیان هند
- د افغانستان تاریخي پېښلیک او نور ...

د نوای معارک، فضایل بلخ، طبقات ناصري او زین الاخبار ګردیزي، شروح، تعلیقات او مقدمات هم دوی کښلي دي.

❁❁❁

د تاریخي مدارکو، منابعو، وقایعو او اسنادو په څېړنه کي د استاد د څېړني روش او عمومي میتود نهایت پر علمي او تحقیقي شهادتونو او علمي استنتاجونو ولاړ دی.

د معاصري تاریخ لیکني میتودونه په نقد او ارزیابۍ ولاړ دي او مورخ باید خپلو ټولو تر واک لاندي ماخذو، مدارکو، کتبي اسنادو او نورو خورو ورو پاڼو ته د نقد او کره کتني په سترګه وګوري، او کره او کوټه سره بېل کړي. د اوسنۍ زمانې پلټونکی مورخ دې ته اړ دی چي د خپلو ټولو

خبرو اسناد وښیي[1] د لوی استاد په ټولو لیکنو کي دغه معاصر او پر علمي معاییر برابر روش لیدل کیږي. لوی استاد د وقایعو په تحلیل کي د ډېر دقیق او مبتکر او منقد نظر خاوند دی، هره پېښه او هره تاریخي او اجتماعي پدیده د اسنادو، ماخذو او علمي مشهودو دلایلو په رڼا کي څېړي.

د تاریخ او ادب په څېړنه، پلټنه او ګروېړنه کي د دوی اتکاء په خطي او معتبرو چاپي متونو، د لرغونپوهني د تحقیقاتو په نتایجو، ډېرلیکونو، مسکوکاتو او نورو لرغونو کلتوري او تاریخي مواریثو بنا ده.

لوی استاد پوهاند عبدالحی حبیبي د افغانستان او پښتنو د تاریخ د ببلابیلو برخو له څېړني سربېره د مختلفو دورو د مؤرخینو پر آثارو کره کتني او علمي نقادانه تبصرې هم کړي دي، د قدیمو او معاصرو مؤرخینو تېروتني او زیاتي، کمي یې ښوولي او د علمي اسنادو، مدارکو او شواهدو پر بنا یې د مؤرخینو پر لیکنو حاشیې او شرحي کښلي دي او همدارنګه یې د مستشرقینو تېروتني هم د تاریخ په خصوص کي یادي کړي او سمي کړي دي[2]. د استاد د دغه ډول لیکنو ځیني برخي په کتابو کي او ځیني یې هم د مقالاتو په شکل په علمي خپرونو او نشریو کي چاپ سوي، چي د څېړنو دغه برخه د استاد د تاریخي پلټنو او تاریخ نګری یو ښکلی او جلا باب دی.

د افغانستان او پښتنو د مؤرخینو پر آثارو له تبصرو او کره کتنو علاوه استاد د دغو مؤرخینو د کتابو او آثارو د معرفۍ هڅه کړې ده په دې سلسله کي استاد د رهنمای تاریخ افغانستان[3] په کښلو سره د افغانستان او پښتنو د تاریخ ۵۸۰ کتابونه او مؤرخین لنډ لنډ معرفي کړي دي چي دا دی په دې کتابګوټي کي هم د افغانستان او پښتنو ۱۳۸ تنه مؤرخین او د

---

[1] عبدالحسین زرین کوب، تاریخ در ترازو ـ ص ۱۶۰ ـ ۱۶۱، طبع تهران، ۱۳۵۴ ش.

[2] وګورئ! آریانا مجله د ۱۳۵۹ کال ۱ ګڼه ۵۹ ـ ۶۶.

[3] د دغه کتاب لومړی ټوک چي د افغانستان د تاریخ ۵۸۵ خطي او چاپي کتابونه پکښې معرفي سوي، په ۱۳۴۸ کال د تاریخ او ادب ټولني له خوا (۱۴۵) مخه چاپ سوی دی.

The Digital Library

هغوی تاریخي او یا تاریخي ارزښت لرونکي آثار معرفي سوي او د افغانستان او پښتنو د تاریخ او ادب علاقمندانو ته وړاندي کیږي.

څرنگه چي د دغه کتاب زیاتره مؤرخین د پښتني تاریخ په باب آثار او تالیفات لري او زیاتره هم پښتانه دي نو غوارم چي په پښتنو کي د تاریخ لیکني په سیر او هم د پښتنو د تاریخ په منابعو څو لنډ ټکي څرگند کړم:

په پښتنو کي د تاریخ لیکني سیر:

کله چي موږ د خپلي ژبي په کتبي آثارو کي تاریخي آثار پلټو نو له دوه ډوله تاریخي آثارو سره مخامخ کیږو: (۱) تاریخي کتابونه. (۲) تذکري.

پښتنو او پښتانه د تاریخ اهمیت او د خپل ملت او وطن او خلکو د کارنامو مېړانه او نورو اجتماعي، سیاسي او ملي حوادثو او وقایعو ضبط ته متوجه وو. نو په دې برخه کي یې هم د تاریخ مستقل کتابونه او هم د ادبي آثارو تذکري کښلي چي په ضمني توگه ځینو تاریخي وقایعو ته پکښي نغوتي سوي او یا هم ځیني وقایع پکښي څېړل سوي دي. د تذکره نگاری له پلوه زموږ ژبه او ادب کابو اته سوه کلنه سابقه لري او زموږ لومړنی لاس ته راغلي تذکره د سلیمان ماکو تذکره ده چي په ۶۱۲ هـ ق کال په ارغسان کي کښل سوې، وروسته موږ د پښتو د ادبي تاریخ داسي منظمه تذکره نه ده تر لاسه کړې او یوازې د محمد هوتک پټه خزانه زموږ بله منظمه تذکره ده چي په ۱۱۴۲ هـ ق کال په کندهار کي کښل سوې ده. دغه دواړې تذکرې خاص ابتکارونه لري، څرگندوني یې د پښتو او افغانستان د تاریخ په څېړنه کي د لومړي لاس موادو حیثیت لري. دغه رنگه مستقل تاریخي کتابونه چي په ضمني توگه ادبي مآثر هم پکښي غونډ دي د ۶۵۰ په حدودو کي زموږ په ژبه کي کښل سوي دي. له دې جملې څخه تاریخ سوري، اعلام اللوذعی فی اخبار اللوذي، لرغوني پښتانه، غرغښت نامه او نور یادولای سو، چي سترگور او دانشمند مؤرخ او تذکره نگار محمد هوتک یا لیدلي او یا یې نومونه تر موږ پوري را رسولي دي او د پټي خزانې په کښلو کي یې بالواسطه یا بلا واسطه د ماخذ په توگه تري استفاده کړې ده[1].

[1] محمد هوتک پټه خزانه: ۱۶، ۱۵، ۱۸، ۱۴، ۳۴، ۳۵، ۴۰، ۴۴ مخونه او نور څلورم چاپ، ۱۳۵۷ ش کابل د ادب پوهنځی.

همدارنگه د خواجو ملېزي تاریخ افاغنه (۱۰۳۱ ـ ۱۰۳۳ هـ ق تالیف)، تاریخ مرصع، تواریخ حافظ رحمت خاني، هغه مهم تاریخي آثار دي چي د پښتنو د تاریخ دېر تیاره څنگونه روښانوي. زه دلې د تېرلو تاریخي کتابو نومونه ځکه نه اخلم چي لوی استاد پوهاند حبیبي په دې رساله کي مفصل معرفي کړي دي، خو څه چي زه یې پر خبرو کولو آرزو لرم دا دي چي د پښتو ژبه د لیکل سوو تاریخي آثارو په جمله کي سعادتنامهٔ افغاني هغه مهم تاریخي اثر دی چي تر یوه دوو وروستیو کالو دمخه یې چا نوم نه و اخیستی، او دا دی د خان روشن خان د یادونو له مخي د لوی استاد په دې اثر کي هم معرفي کیږي. دغه تاریخي اثر د خپل تاریخي ارزښت تر څنگه ادبي ارزښت هم لري، او د کتاب نثر زموږ د نثر د تاریخ په څېړنه کي نه سي هېرېدای. د سعادتنامهٔ افغاني نثر دا دی:

"پښتنور ته راغلي پښتانه تول درې کوره دي او بعضي قبیلې د دې دریو قبیلو سره یو ځای اوسي چي دوی ورته حصه لکه د ورور ورکړې ده خو دغه همسایه دي او دا لویي کورنۍ درې دا دي: اول خیښی، دویم غوري، دریم کرلاڼي اوس به د هر یو کور تفصیل بیانیږي چي دا دي:

تفصیل د خیښی دا دی یوسفزي گگیاڼي او ترکاڼي چي دا وخت په لغمان کي میشته دي. دا د خیښي اولاد دي، مامدزي (محمدزي) چي په اشنغر کي اوسي، دا د زمند اولاد دي، د خیښي تره ؤ مگر خیښي لکه د ورور ځان سره نیولي دي ..."[1].

د خان روشن رایه دا ده چي دغه تاریخ تر تواریخ حافظ رحمت خاني (۱۱۸۱ هـ ق تالیف) دمخه لیکل سوی دی، له دې خبري څخه ښکاري چي دغه تاریخ به د دولسمي پېړۍ په اوایلو کي کښل سوی وي نو یې نثر د خپل ادبي قوت او سلاست له پلوه د دولسمي پېړۍ له ښو نثرونو څخه گڼل کېدای سي او موږ به یې د خپل نثر په تاریخ کي ستایو.

[1] پښتو مجله د ۱۹۷۹ ع کال ۱۱ گڼه ص ۵۰.

The Digital Library

زموږ په ژبه کي خو د تاريخ کښل کابو اته سوه کلنه سابقه لري مگر مولوی محمداسمعيل هزاروي د قاعدهٔ افغاني [1] په مقدمه کي کښلي دي :

"پوشيده نماند که در کتب تواريخ افغانی چنان يافته شده است که اول کسيکه در افغانی تصنيف شروع نموده خواجه محمد نام شخصی بود که در اوايل سال نهصد هجری کتابی مشتمل بر آمدن قوم افغان به سمت پشاور و واقعاتی که در مبادی بايشان روی داده تصنيف کرد"[2].

دا چي موږ د نوموړي مولوی د يادښت له مخي يو بل قديم مؤرخ او د ښتو ليکوال پېژنو سمه او ښه خبره ده، مگر دا چي کښلي يې دي چي دی لومړنی مصنف دی دا خبره سمه نه ده دمخه يوازي د تاريخ په خصوص کي د شيخ ملي دوتر[3] او تر دغه دوتر دمخه تاريخ سوري، تذکره الاوليا، لرغوني ښتانه او نور کتابونه لرو چي يا په خپله کتابونه او يا يې هم مواد او روايات تر موږ پوري رارسېدلي دي.

د ښتنو د تاريخ منابع :

د ښتنو د تاريخ په کښلو کي له کتبي تاريخي او دې ته ورته آثارو سربېره ډېرليکونه د لرغون پوهني له کشفياتو څخه د تر لاسه سوو مدارکو او متفرقو اسنادو څخه د لومړي لاس موادو په توگه کار اخيستل کېداى سي.

همدارنگه زموږ ادبي آثار د تاريخ د کښني لپاره له مهمو موادو څخه گڼل کيږي، که څه هم دغه آثار اساساً د نورو هدفونو او غرضونو لپاره ايجاد سوي، ويل سوي او يا کښل سوي او د تاريخي وقايعو د ضبط منظور نه دي رامنځته سوي، خو د خپلو مقاصدو د شرح په ترڅ کي يې ځاى ځاى داسي

---

[1] قاعدهٔ افغانی په ۱۸۶۷ ع کال ۹۶ مخه د هنري بکټ انگرېز په غوښتنه د پېښور د جيل په مطبعه کي چاپ سوې ده.

[2] قاعدهٔ افغانی ص ۲.

[3] پوهاند عبدالحی حبيبي، د ښتو ادبياتو تاريخ ـ ج ۲، ص ۲۳۵، ۱۳۴۲ کال چاپ، ښتو ټولنه.

يادوني او تاريخي مطالب تر لاسه کيږي چي زموږ د تاريخ په ليکلو کي ترې استفاده کولاى سو [1] زموږ ليکنی او گړنی ادب دواړه له دې پلوه غني دی.

(۱) کړني ادب :

زموږ په گړني ادب کي لنډۍ، سروکي، غاړي، سنځرخيلي ناري[2] د هوتکو ناري[3] داسي سندري دي چي د ښتو د ملي، اجتماعي او کلتوري تاريخ په ليکلو کي له پامه نه سي غورځېدی او د لومړي لاس مهمو آثارو په توگه ترې استفاده کېداى سي.

(۲) ولسي سندري :

له دغو سندرو څخه چاربيتې، بدلي او کسرونه داسي مواد دي چي هره سندره د يوې مهمي تاريخي واقعې په ښننه او څرگندونه کي له مؤرخينو سره تر هره بله ماخذه زياته مرسته کوي، خو له بده مرغه چي زموږ د دغو اولسي سندرو قديمي بولگې د زمانې سړو سېليو ورسره وړي دي او يوه قديمه سندره يې هغه د بابا هوتک (۶۶۱ ـ ۷۴۰ هـ ق) ويلې او د پټې خزانې پاڼو تر موږ پوري رسولې ده[4] دغه سندره د پردو تاړاکگرو په وړاندي زموږ د مېړني اولس قهرمانانه مبارزې څرگندوي، تر دې بدلي وروسته د ډيري مودې دغه ډول سندري له موږ سره نسته، خو هغه چاربيتي او بدلي چي دارمستتر (۱۸۴۹ ـ ۱۸۹۴ ع) د ښتونخوا د شعر هارو بهار [5]د کوټې سيد محمدعمر په گلشن اشعار افغانی[6] مرحوم نصر په تاريخي چاربيتې [7] او خېږندوی خدمتگار په تور بريښ [8] کي ضبط کړي دي داسي

---

[1] پوهاند عبدالحی حبيبي تاريخ نويسي در افغانستان، آريانا ۲۶ کال، ۴ گڼه ص ۳ ـ ۱۳۴۷ کال.

[2] پروفيسور ولي محمد سيال کاکړ، ښتو او ښتانه په سهيلي ښتونخوا کي، ص ۳۲۴ ـ ۳۳۴ د ۱۹۷۶ ع کال د کوټې چاپ.

[3] حبيب الله رفيع، د خلکو سندري ۱۳۳ ـ ۱۵۹ مخونه د تاريخ او ادب ټولنه ـ ۱۳۴۹ ش کال چاپ.

[4] پټه خزانه ص ۵ ـ ۶.

[5] دارمستتر، د ښتونخوا د شعر هار و بهار ۱ ـ ۷۴ مخونه ۱۳۵۶ ش کال چاپ ـ ښتو ټولنه.

[6] سيد محمدعمر ـ گلشن اشعار افغانی (خطی) ص ۵۲، ۷۶ او نور ...

[7] تاريخي چاربيتې ۳ ـ ۱۵ مخونه ـ ۱۹۵۳ ع کال ـ پېښور.

[8] تور بريښ ۷۳ ـ ۱۴۵ مخونه ۱۳۴۷ ش کال.

بدلي او چاربيتې دي چې د انگرېزي امپرياليستي لښکرو د تار او تاړاک او يرغل په مهال کې د زړه ورو پښتنو قهرمانانه مبارزې، سربښندني او مېړانې پکښې ستايل سوي. د دښمـن تيري، د خاينينو کرغېړن اعمال او د دوی ماتې او رسوايي يې پکښې بيان کړي دي او په رښتيا چې هره سندره يې د ملي تاريخ يو باب دی.

دغه رنگه په کسرونو کې د انگرېزي تاړاک له غندني[1] پرته د مروتو او ختټکو مروتو او وريرو مروتو او يوسفزو د شخړو او لانجو په باب مواد سته[2] چې زموږ د اولس د مختلفو قبيلو د تاريخ په کښلو او من حيث مجموع د پښتو د تاريخ په کښنه کې د مؤرخينو په ښه ورځي.

له گړني ادب، اولسي سندرو او کسرونو سربېره چې زياتره يې شفاهي شکل لري زموږ ليکنی ادب او ادبي آثار هم د تاريخي موادو د درلودلو له پلوه غنی دی. زموږ د مختلفو شاعِرانو په دېوانونو، حماسي منظومو، د روحاني اشخاصو په مناقبو او جنگنامو کې د پښتنو د سياسي، اجتماعي او ملي ژوند د تاريخ په باب بېلابيلو دورو تاريخي مواد تر لاسه کېدلای سي، زه دلې پر دغو ټولو ادبي آثارو بحث نه کوم ځکه پر دغو موضوعاتو جلا جلا پنډ پنډ کتابونه ليکل کېدای سي خو څه چې زه دلې کاږم صرف يو اجمال دی.

<u>(۱) د شعراوو په دېوانونو او نورو منظومو آثارو کې:</u>

د پښتنو شعراوو لـه ډلي څخه د خوشحال خان آثار د تاريخي موادو د خوندي کولو له پلوه ډېر غني دي، د خوشحال په کلياتو کې د ده ځيني غزلي، قصايد[3] او ټوټې تاريخي وقايع شرح کوي، دغه ډول د ده په

---

[1] د مروتو کسرونو يوه ناچاپه خطي مجموعه د پېښور په پښتو اکيډيمي کې په ۳۶۲ نومره قيد ده په دغه مجموعه کې ځيني داسي کسرونه هم سته چې له انگرېزانو سره د پښتنو د جگړو بيان کوي، لکه په ۲۱ مخ کې د (کنډي) کسر چې د غازي محمداکبر خان د توري او مېړاني په ستاينه کې ويل سوی دی.

[2] د مروتو کسرونه ۱ _ ۱۲۱ مخونه ۱۹۵۹ کال چاپ پېښور.

[3] د خوشحال مرغلري ۵۶۲ _ ۷۰۸ مخونه د ۱۳۱۷ ش کال چاپ کندهار، د دغي برخي په اکثرو منظوماتو کې تاريخي وقايع رانغښتل سوي دي.

e Digital Library

مثنوياتو کې سواتنامه[1] او فراقنامه[2] دغه خصايص لري.

فراقنامه خوشحال خان د خپل حبس[3] په زمانه کې کښلې ده په دې کتاب کې که خوشحال خان له يوې خوا د خپل وطن، دوستانو او کورنۍ څخه د ليريوالي له امله دردوونکي ناري کړي دي له بلي خوا په همدغه کتاب کې ځيني داسي انتقادي ټوټې او تاريخي منظومات گورو چې د ده نقادانه نظر او د ده د کلام عمومي روح ترې ښرگنديږي او هم د ځينو مهمو تاريخي پېښو ښرگندونه کوي، د نمونې لپاره د فراقنامې لاندي بيتونه د کتلو وړ دي:

پـه خولـه شـرع شـرع نومـړي دی د شـرع حکـم کـوم وړي
پـلار تـړلی پادشـاهي کـا سـل ناحقـه گمراهـي کـا
دا د خـوارو زر آهونـه لـور پـه لـور اوجاړ ملکونـه
سـکه ورونـه يـې قتـل کـړي ده يـې مـال گنجونـه وړي
د سـکه وراره عورتـه پـه سـتم کـړه فضيحتـه

---

[1] سواتنامه د خان يوه مثنوي ده چې سوات ته له خپل اووه مياشتني سفر څخه وروسته يې کښلې ده، ټول بيتونه يې ۳۹۱ دي، د تاريخ د يوه ښنگ په کښلو کې له پامه نه سي غورځېدای. دغه مثنوی په ۱۳۵۸ ش کال د لوی استاد پوهاند حبيبي له ۷۷ مخيزو ښرگندونو سره د افغانستان د علومو اکاډمۍ خپره کړه (متن ۷۰ مخ).

[2] د فراقنامې يوازينۍ خطي نسخه د پېښور په موزيم کې خوندي ده، ۳۵ پاڼې لري. د دغي نسخې نقل په ۱۳۵۶ کې د محترم همېش خليل په وسيله زلمي هيوادمل ته رسېدلی دی چې د ده له سمونو، لمنو او سريزي سره يو ځای چاپ ته چمتو دی.

[3] د خوشحال خان د حبس او نظربندۍ زمانه (۱۰۷۴_ ۱۰۷۹ ق) ده، د خوشحال خان کليات د استاد کامل مقدمه (ص _ س) مخونه، ۱۹۶۰ کال چاپ، خوشحال خان يو ځای د خپل بند کال داسي ښوولی دی.

زر څلور اويا هـجرت ؤ
هغه کال چې بندېوان سوم

(قطعات، ارمغان ص ۶۸۶)

زړ ناسازي زر فساده   دم وهه له عدله داده
په دا هومره قباحت   دم وهه له شریعت
په دا هومره رسوایي   دم وهه له پارسایي
الحذر له دې زمان   الامان له دې سلطان [1]

له دي سربېره د خوشحال خان د کورنۍ او زامنو په دېوانو کي د شعر په ژبه موږ داسي نغوتي او یادوني وینو چي د تاریخي وقایعو د ضبط له پلوه ارزښتمني یادوني دي، لکه د هجري (۱۰۴۴ _ ۱۱۰۶ ه ق) ځیني منظومات[2] او یا هم د سکندر خان ختک هغه منظوم لیک چي یې اشرف خان هجري ته لیکلی دی[3] د خپل ادبي قوت تر څنګه ځیني زموږ په تاریخ کي ارزښتمن او مهم نکات هم رانغاړي.

دغه ډول د مصري خان ګګیانی (۱۱۵۰ ق حدود) په دېوان کي چي کومه قصیده د پردو سپاهیانو د وحشیانه اعمالو او د پښتني کلیو د چورولو او لوټولو په باب ضبط ده[4] زموږ د دولسمي پېړۍ د تاریخ په کښنه کي نه سي هېرېدای او یا هم هغه خبري چي د انګرېزي استعمار د مظالمو او چال چلند په باب قاسم علي خان اپریدي (۱۲۳۲ ه ق حدود) په خپل کلیات[5] کي کړي، د دیارلسمي پېړۍ د پښتني مبارزو ځیني تیاره ګوټونه روښانوي.

---

[1] فراقنامه خطي.
[2] د هجري دېوان د محترم همېش خلیل ترتیب او سریزه، ۱۷۱ _ ۱۷۹ او نور مخونه ۱۹۵۸ ع کال _ پېښور.
[3] دغه لیک او د سکندر ختک نوري غزلي او قصیدې چي تاریخي او ادبي ارزښت لري د ده د دېوان په هغه مخطوطه کي ضبط دي چي په ۱۱۷۶ ه ق کال د محمدي صاحبزاده لپاره کښل سوې ده. دغه خطي نسخه د مصري خان ګګیاني د دېوان سره په یوه جلد کي ده او د پېښور د پښتو اکېډمی په کتابخانه کي په (۵) نومره خوندي دي.د سکندر دغه ډول منظومات د ده په چاپي دېوان کي نسته.
[4] وګورئ ! د مصري خان ګګیاني دېوان ۳۱۹ _ ۳۲۱ مخونه د ۱۹۵۹ ع کال د پېښور چاپ.
[5] د دغه کلیات یوه خطي نسخه د پېښور په اسلامیه کالج کي خوندي ده او په دغه کتابخانه کي یوه نومره (۱۹۱۰) ټاکل سوې ده او د دېوان یوه نسخه یې په برټیش موزیم کي هم سته. (د میکنزي فهرست ص ۸۶)

e Digital Library

(۲) مناقب :

د صوفیانو، روحانیونو، د طریقت د مشرانو او نورو صاحب حال خلکو په مناقبو کي د شرقي ژبو ادبیات ډېر کتابونه لري، پښتانه او پښتو ادب هم په دې خصوص کي تر نورو ژبو پاته نه دي، بلکي دغه ډول مناقب ډېر پکښې لیکل سوي چي د ټولو په تفصیل سره راوړل به دلې بې ځایه وي، مګر هغه مناقب چې تاریخي مواد لري او د تاریخ په مطالعه او کتنه کي د هیرولو نه دي، دلې د یاد مناسبت لري، خو د لیکني د لنډ تنګ چوکاټ له مخي زه دغه ډول مناقب هم ټول نه سوای معرفي کولای او صرف د شېخ رحمکار (۱۰۶۳ ق مړ)، کاکا صاحب، فقیر جمیل بېګ، میا عمر څمکني (۱۰۸۴ _ ۱۱۹۰ ه ق) او اخون الیاس مناقب یادوم.

(۱) مناقب رحمکار[1] :

چي شمس الدین بن شېخ زبیر (قیاس الدین) بن ضیاء الدین منظوم کښلي[2] په دې مناقبو کي ځیني داسي ټکي ښکاري چي د تاریخ لپاره د ارزښتمنو موادو حیثیت لري د شېخ رحمکار د وفات په باب یې ویلي دي :

تر اتیا کالو قریب   ده حیات درلود مجیب
سن د هجر د حضرت   پوره و هغه ساعت
پوره درې شپېته زر کاله   سن د هجر و کماله
چي خطیب پاس په منبر شه   په خطبه لوستو زړه ور شه
دا خوشحال ختک ویلي   په کتاب کي ما لیدي
چي په حین کي د وفات   د شېخ جي ولي نېک ذات
زه حاضر ومه په ځان   هغه ځای هغه مکان

---

[1] د شمس الدین د مناقب شېخ رحمکار خطي نسخه ۲۳۰ مخه په ۱۸۳ نومره د پېښور په پښتو اکاډیمي کي خوندي ده. د شېخ رحمکار مناقب په پارسي ژبه جمیل بېګ هم لیکلي دي (تاریخ مرصع ص ۵۶۲) چي یوه مخطوطه یې په ملي آرشیف کي هم سته. په پښتو ژبه تر شمس الدین وروسته غلام احمد نومي هم نظم کړي دي. (فرهنګ ص ۳۵۴)
[2] شمس الدین له مناقبو سربېره نور مؤلفات هم لري ښاغلي رفیع په دوهم ټوک ادبي ستوري کي معرفي کړي دي.

The Digital Library

چـــي جمـــع مـــه ادا کړلـــه　　جنـــازه مـــي را اخيســـتله
ترېنـه لانـدي زه پـه ځـان سـوم　　و مطلـب تـه شـتابان سـوم
زمـــا نيـــت د خـــاطر دا و　　چـــي وماوتـــه پيـــدا و
چـــي زيـــارت بـــه د صـــاحب　　پـــه ميـــره کـــرم عجايـــب
چـــي زمـــا د منـــدن پـولـــه　　شـيخ صـاحب وي زړه قبولـه
چـــي دا اوس د ده روضـــه ده　　پـــه ښـــه شـــان عجيبـــه ده
چـي رسيد سـوو تـر دې ځايـه　　واړه سـتري شـوو نـېکرايـه
جنـــازه مـــو کـــوزه کړلـــه　　مـــوږه خپلـــه دمـــه کړلـــه
جنـــازه نـــه خوزېدلـــه　　مـــوږه ډېـــره خـــواري کړلـــه

دغه ډول همدغه شمس الدين مناقب جميل بېگ[1] هم نظم کړی دی د دې مناقبو ډيري پيښي که څه هم په رواياتو مبنی دي خو په تاريخ کي نه سي هېرېدای، په دغو مناقبو کي د کندهاري غلجي خان د آسونو د تجارت قصه او بيا له جميل بېگ سره د ده ليدنه او بيا بيرته کندهار ته د هغه تګ او ... ټولي داسي خبري دي چي د محقق لپاره د غور وړ مواد ګڼل کيږي.

دادين [2] چي د ميا عمر څمکني مناقب يې د ۱۲۱۹ ق د ذوالحجې په آخر کي نظم کړي[3] د ميا عمر د خوارقو او عاداتو د ښوولو تر څنګه ځيني تاريخي وقايع هم ضبطوي لکه : د احمدشاه بابا د مستونګ د فتحي بيان چي څو بيته يې دا دي :

[1] د شمس الدين د مناقب جميل بېگ يوه خطي نسخه له پوهاند دکتور جاويد سره او بله يې د پېښور په پښتو اکيډمي کي سته، ښاغلي رفيع يې متن چاپ ته اماده کړی دی. جميل بېگ د خوشحال خان سکنی ورور و، قبر يې په تنګاړو کي دی، او زيارت يې په فقير بابا مشهور دی، د زيارت پر لوحه يې کښلي سوي دي : "روضهٔ مبارک حضرت فقير صاحب جمال خان برادر حقيقتی خوشحال خان ختک المعروف به فقير صاحب چشتی بتاريخ يازدهم جمادی الاول ۱۱۱۶ هـ ... واصل الی الحق شد".

[2] پښتانه شعراء ج ۴، ص ۹۸۴ _ ۹۸۶، ۱۳۵۷ ش کال، پښتو ټولنه.

[3] د دغه مناقب يوه خطي نسخه له ښاغلي سليمي کندهاري سره سته. (وګورئ ! زېری د ۱۳۵۵ کال ۴۲ ګڼه د ۱۳۵۶ کال ۷ ګڼه.)

چـــي يـــو ځلـــي احمدشـــاه دردران مـــي　　لـــه هراتـــه تلـــو پـــه لـــوري د ايـــران مـــي
ولي پښې ورته په لاړ د مستونګ خړند شه　　دی پښتـــون څـــره غيـــرت و ورتـــه رڼـــد شـــه
هک حيران شه احمدشاه په دغه کار کي　　بـل پـرې ژمـی راغـی ډېـر پـه دند و کـار کـي
بـاري دی عجـب پښتـو غيـرت نيـولی　　نـــه پرهـــېدم زه دا عـــالم داســـي نـــاولی

شريف نومی شاعر[1] چي د اخون الياس (۱۰۸۶ ق مړ) کوم مناقب (۱۳۲۱ ق تاليف) نظم کړي او يوه قديمه نسخه يې ما ليدلې، د دې مناقبو ځای ځای په تاريخي پيښو څرګندوني موندلي کيږي.

<u>(۳) شاهنامې او جنګنامې او نور دې ته ورته منظوم آثار :</u>

د موجود معلوماتو له مخي د پښتو ادب په تاريخ کي د شاهنامو کښل په دولسم قرن کي پيل سوي دي. حافظ مرغزي (۱۱۲۶ هـ ق زوکړی) په ۱۱۷۶ هـ ق کال احمدشاهي شاهنامه نظم کړه[2] تر دې وروسته تر څورلسم قرنه ما د پښتو په ادبي تاريخ کي د شاهنامې څرک نه دی ايستلی خو په څورلسم قرن کي احمدګل (۱۲۵۸ _ ۱۳۱۰ هـ ق) د امير عبدالرحمن (۱۳۱۹ هـ ق مړ) شاهنامه نظم کړېده[3].

په جنګنامو کي هغه جنګنامې چي د پښتني تاريخ په کښلو کي د موادو په توګه ښه ارزښت لري هغه دي چي د پښتنو د ملي مبارزو په دوران کي پښتو ناظمانو او شاعرانو جوړي کړي دي، ددغه ډول جنګنامو په لړ کي دوې متاخري جنګنامې يوه د صاحب الدين ختک جنګنامه چي د "فېروز نامه"[4] په نامه يادېږي او بله هم د دلاور طالب عمرخېل د

[1] تېر هېر شاعران ص ۲۵۲ د ۱۹۶۳ ع کال د پېښور چاپ.

[2] احمدشاهي شاهنامه لومړی ځل په ۱۹۶۵ کال ۲۰۶ مخه د پېښور پښتو اکاډيمی خپره کړه، فاضل استاد پوهاند رشاد پر دغي شاهنامې د پېښور تر چاپ دمخه مبسوط کار کړی و، او زيات شروح او تعليقات يې پر کښلي وو.

[3] فرهنګ زبان و ادبيات پښتو ج ۱ ص ۲۲.

[4] د فېروز نامې خطي نسخه په ۱۱۳۵ ق کال کښل سوې اصل يې ۱۵۸ مخه او نقل يې ۱۷۲ مخه دی نقل يې د پښتو نوميالي ليکوال همېش خليل د چاپ لپاه تيار کړی دی.

he Digital Library

"مغل خان جنگنامه" د تاریخي موادو په لحاظ غني دي. (د دې جنگنامې یوه نسخه د علومو اکاډیمۍ په کتابخانه کي سته). ښاغلي رفیع کار پر کړی دی.

د صاحب الدین ختک فېروزنامه د کتاب د محتویاتو له مخي د سکهانو سره د هغه مهال د ختکو د یوه مشر فېروز خان ختک[1] د جنگ حالات بیانوي، د فېروز نامې څو بیتونه دا دي :

رنجیتـــي نـــومی کـــافر دی — مخ یې ورک شه لوی مضر دی
پـه یـوې سـترگي معـذور دی — یـا دجـال دی یـا یـې زوی دی؟
دی یـو سـکه و پـه مـاجي کـي — لکـه مـات لـوښی پجـی کـي
نـه یـې قـدر نـه یـې قـار و — د دریـو کلیـو یـو سـردار و
زور یـې کـم حکـم یـې سسـت و — هـر دښمـن پـرې بـالا درسـت و
چـي بادشـاه بـه لاړ لاهـور تـه — دی بـه وتـیښ و بـل لـور تـه
تـوان بـه یـې نـه لیـده د جـنگ — نور به یې خان کړو نو په څنگ

دغه راز دلاور طالب د مغل خان په منظومه جنگنامه کي له انگرېزانو سره د دغه پښتانه د مبارزو او جنگونو قصې او واقعې بیان کړي دي.

د سپیني هغه حماسیات چي د ۱۳۵۵ ق په حدودو کي پر هرات باندي د پردي تاړاک په زمانه کي ویل سوي تول هغه نظمیات دي چي د خپل ادبي ارزښت تر څنگه ملي او تاریخي ښېگنې هم لري او د دغه پردي تاړاک او د هرات د مېړنیو خلکو د دفاع او مېړاني په خصوص کي ښې خبري څني تر لاسه کیږي[2].

سربېره پر دې د پښتو ادبیات ځیني نور منظوم کتابونه هم لري چي د ځینو نورو مقاصدو لپاره کښل سوي خو د مطالبو په ترڅ کښي ځیني مهم مطالب هم راغلي وي چي د یوې دورې د تاریخي وقایعو په څرگندونه کي د

[1] د دېوان امرناته په ظفرنامۀ رنجیت سنگه طبع لاهور کي مي د فېروز خان نوم ونه موند (فهارس و ـ ز مخونه) خو پر هار و بهار باندي د دارمستتر د نوټونو په ۱۱ ـ ۱۲ مخونو کي د ده او د ده د زامنو نومونه یاد سوي دي.

[2] پښتني مېرمني ص ۷۴ ـ ۸۰. ۱۳۲۳، پښتو ټولنه.

مؤرخینو او تاریخ د پلټونکو په درد خوري له دغه ډول آثارو څخه یو هم د ملا مست (۹۵۰ هـ ق حدود) سلوک الغزاه دی چي د ځینو پېښو او جنگونو په باب ښه معلومات لري.

لوړ ما څو کتابونه او ادبي منظومې، صرف د مثال په نیامت یادي کړې که نه وي زموږ د فولکلوري،*اولسي او کتبي ادب ډېري پاڼي ځیني مهمي تاریخي څرگندوني لري چي مؤرخ یې د تاریخي لیکلو پر وخت نه سوای هېرولای.

<u>روایات او شفاهي څرگندوني :</u>

د پښتنو مختلف قبایل، عشایر او نوري وړې څانگې د خپلو شجرو په مورد کي ځیني شفاهي او روایي معلومات لري چي زیاتره یې په انسابو او تاریخونو کي هغسي نه وي نو په همدې اساس زموږ د مختلفو قبایلو دغه روایي شجرې او د دوی د لېږد او کورنیو په باب د دوی خپل مغلومات هم بې ځایه او بې گټې نه دي همدارنگه زموږ خلک د ځینو مهمو تاریخي وقایعو په باب هم روایتي مالومات لري، چي که راټول او اضافات ترې حذف سي نو زموږ د ملي تاریخ په کښلو کي د یوې منبع په توگه له پامه نه سوای غورځېدای.

❁ ❁ ❁

د لوی استاد پوهاند عبدالحي حبیبي دغه رساله به وکړای سي چي د مؤرخینو، د افغانستان او پښتنو د تاریخ څېړونکو ته د ماخذ او څېړني په خصوص کي گټوري لارښووني وکړي، ډېر تاریخي کتب به وروښیي. دغه رساله له تاریخ څېړونکو او پلټونکو سره له مرستي سربېره د پښتو د ادبي تحقیقاتو له پلوه هم ارزښت لري ځکه ځیني داسي پښتو تاریخ کتب یې هم را معرفي کړي چي تر اوسه بل ځای یې چا یادونه نه وه کړې.

لوی استاد ته دي خدای ﷻ صحت او عمر ورکي، چي خپلي نورې مفیدي تاریخي، جغرافي، ادبي او علمي څېړني پر پښتنو ولوروي او پښتانه یې د علم له فیضه مستفید سي.

The Digital Library

«۱»

سلېمان ماکو د (تذکرة الاولیاء) لیکوال

سلېمان د بارک خان زوی په قوم ماکو صابزی د (۶۰۰ هـ) په شاوخوا کي د کندهار په ارغسان کي اوسېدی. دا مؤرخ، سیاح او گرزند سړی و، دی په خپله لیکي چي په (۶۱۲ هـ) تللی وم او د پښتونخوا په غرو او رغو گرځېدم او د لویانو مراقد مي لیدل او پلټل.

داسي ښکاري چي سلېمان تر دغه مفید او گټهور سفر وروسته موفق سو چي د پښتنو د نومورو بزرگانو په احوال کي یوه (تذکره الاولیاء) ولیکي او د دوی ویناوي او اشعار په دې کتاب کي خوندي کړي.[1] دا کتاب متاسفانه اوس ورک دی خو لومړي اته مخه یې ما تر ۱۳۱۹ ش کال دمخه خوشبختانه په کندهار کي وموندل او د هغو مخو عکسونه مې د کابل په سالنامه او په پښتانه شعراء لومړي ټوک کي خپاره کړل.

سلېمان ماکو د پښتنو پخواني مؤرخ دی او د ده د نفیس او گټهور کتاب دغه څو صفحې د پښتو د ژبې او رجالو د تاریخ لپاره داسي مفیدي ثابتي سوي چي د ادب او پښتو تاریخ به یې تر ابده مرهون وي.

سلېمان ماکو یوه سړی او سترگه ور مؤرخ ښکاري، دی د هر پښتانه لوی او نومیالي سړي سوانح او احوال لیکي، وروسته یې د شعر او وینا نمونې هم راوړي، نو د ده کتاب یوازې د ولیانو تذکره نه، بلکي د پښتو د شعر او ادب یو ډېره گرانبها مرقع هم ده، وگورئ ذکر سوې سالنامه او د پښتانه شعراء لومړی ټوک.

---

[1] د سلېمان ماکو د تذکرې مقدمه.

«۲»

شېخ کټه د (لرغوني پښتانه) لیکوال

دا مدقق مؤرخ او د پښتنو د یوې خوار لویي علمي او ادبي کورنۍ رکن د شېخ یوسف زوی او د شېخ متي لمسی دی. شېخ متی هغه لوی او معروف د پښتنو نوموړی دی چي په کلات بابا مشهور او اوس یې هم مرقد د کلات پر غونډۍ دی. شېخ متی عارف او عالم او ادیب سړی او په پښتو کي یې په علم او عرفان ډېر شهرت درلود.[1] شېخ متی خپلې کورنۍ ته علم، تقوی، عرفان په ارث پرېښوول او یو کتاب یې هم ولیکه، چي (د خدای مینه) یې نوم و. د ده ځیني اشعار هم پښتنو مؤرخینو رانقل کړي دي.[2]

په دې کورنۍ کي وروسته ډېر علماء، مؤرخین، عرفاء پیدا سول چي موږ یې د روښان او دروېزه او خوشحال خان د علمي کورنۍ په څېر د پښتنو یوه بله لوړه علمي او عرفاني کورنۍ گڼلای سو. په دې مقاله کي زما وظیفه ده چي د دوی تاریخي کتب او خدمتونه ولیکم، نوري علمي او ادبي پلټنې یې بېل لیکونه غواړي. شېخ یوسف د شېخ متي تر مړیني وروسته د ده پر علمي او ادبي او روحاني مسند کښېناست او اوه زامن یې درلودل چي له دوی څخه شېخ کټه ډېر مشهور سو او د ده مور بي بي مراد بخته نومېده، چي په خته زمنده وه[3] دې نوموړي عالم د پښتنو د رجالو او مشاهیرو په تاریخ کي یو نفیس کتاب وکیښ چي نوم یې و (لرغوني پښتانه) دا کتاب پښتو وځ، او د پټې خزانې مؤلف محمد هوتک ډېر ځله دا کتاب یادوي او داسي ښکاري چي د دغه مؤرخ یگانه ماخذ هم دغه و. د شېخ کټه د ژوندانه وخت نه دی ښکاره، خو د پټې خزانې په روایت د ده نیکه شېخ متی په (۶۸۸ هـ) وفات سوی دی، ځکه چي د مؤرخینو په اتفاق یوه پېړۍ درو پښتو

---

[1] مخزن افغاني قلمي ص ۲۵۴.

[2] پټه خزانه د کابل طبع.

[3] قلمي مخزن افغاني ص ۳۰۵.

he Digital Library

لپاره مقرره ده نو باید د شیخ کته د ژوندانه وخت هم د (۷۵۰ هـ) شاوخوا وګڼل سي. د شیخ کته اولاد که څه هم د پښنور په شمالي لتو کي پراته وو، مګر داسي ښکاري چي په خپله دی سیاح سړی و، ځکه محمد هوتک په ښکاره لیکي چي شیخ کته د محمد بن علی البستي کتاب تاریخ سوري په بالشتان کي لیدلی و [1] بالشتان یا والشتان خو د غور مشهور ښار ؤ، چي په (۱۳۹ هـ) امیر پولاد سوري نیولی ؤ [2] چي د بیهقي په ضبط ګوروالشت [3] او د منهاج سراج د طبقات ناصري په یوه نسخه کي غوروالشت راغلی دی [4] او دا ښار د تکیناباد (د اوسني کندهار حدود) او د غور د مندیش تر منځ پروت و، او د سیستان په تاریخ کي هم والشتان ضبط سوی دی [5] نو چي شیخ کته والشتان ته راغلی او د غور دغه ښار یې لیدلی و، ښکاریږي چي د وطن شرقي او جنوبي خواوي به یې هم کتلي وي.

د شیخ کته نفیس تاریخي کتاب (لرغوني پښتانه) چي له نامه څخه یې هم د کتاب اهمیت ښه ښکاري اوس نسته، داسي څرګندیږي چي دغه نفیس کتاب د محمد هوتک لاس ته ورغلی و او د پټې خزانې مهمه ادبي برخه هم له دغه کتابه اقتباس دی. خوشبختانه محمد دا هم لیکلي دي چي د شیخ کته مهم تاریخي ماخذ هم "تاریخ سوري" وو چي زه به یې بېل ذکر وکړم. د شیخ کته د اولاد په خصوص کي خوشبختانه خواجه نعمت الله هروي مفصلاً کښلي دي چي ده اته زامن درلوده : د زلو معدورزی له نسه، سلطان ثابت، حاجي، سلېمان، ممی له دوهمي مایني څخه چي دغه هم زلو نومېده. په خټه اکازی یوسفزی : ابراهیم، ملک، پاجي. [6]

---

[1] پټه خزانه.
[2] تاریخ سوري د پټې خزانې په حواله.
[3] بیهقي ص ۷، ۶.
[4] د راورټي حواشي پر انګلیسي طبقات ناصري.
[5] تاریخ سیستان ص ۲۰۶ _ ۲۰۸.
[6] قلمي مخزن افغاني ص ۳۰۶.

﴿۳﴾

شیخ قاسم د (تذکرهٔ اولیاء افغان) لیکوال

دا عارف او عالم هم د شیخ متی له علمي کورنۍ څخه دی، چي پلرونه یې شیخ کته ته داسي رسي : قاسم د شیخ قدم زوی د محمد زاهد لمسی د میرداد کړوسی د شیخ سلطان کوسی او لکه دمخه چي ذکر سوه سلطان د شیخ کته زوی ؤ. [1]

د شیخ قاسم مور نېکبخته نومېده، چي د شیخ الله داد مموزي لور او د پښتو شاعره او ډېره لویه عارفه وه چي محمد هوتک د دې اشعار رانقل کوي او لیکي چي په (۹۵۱ هـ) د شیخ قدم په نکاح راغله او په (۹۵۶ هـ) یې شیخ قاسم و زېږاوه او په (۹۶۹ هـ) یې (ارشاد الفقراء) نومی کتاب ولیکه. د دې کتاب نسخه د محمد په روایت د ده پلار داود خان هوتک لیدلې وه [2] او علاوه پر دغه محمد هوتک د (اولیاءِ افغان) له کتابه چي شیخ امام الدین متی زي لیکلی دی هم د دې عالمي مېرمني احوال را نقل کوي.

نعمت الله لیکي چي شیخ قاسم د شیخ عبدالقادر جیلاني رحمه الله د اولادې له مریدانو څخه وو، او د (۹۵۶ هـ) کال په پسرلي د بډنۍ رود پر غاړه (د پښنور مشرق ته) وزېږېد او په (۱۰۱۶ هـ) وفات سو. [3]

شیخ قاسم په پښنور کي په معرفت او روحانیت مشهور سو او ډېر کلک نفوذ یې وموند، د میرزا محمد حکیم مامورین څني وبېرېده او ویې غوښتل چي دا پښتون عالم او عارف مړ کړي، شادمان خان هغه وخت د پښنور حکمران ؤ او د شیخ قاسم د وژلو نیت یې وکړ، شیخ مجبور سو له پښنوره کندهار ته ولاړ او له دې ځایه د حرمینو په زیارت مشرف او په قادریه طریقه کي داخل سو. تر دې وروسته بیرته د پښنور د واوي ته راغی

---

[1] قلمي مخزن افغاني ص ۳۰۶.
[2] پټه خزانه قلمي ص ۹۸.
[3] قلمي مخزن افغاني ص ۳۰۷.

he Digital Library

او خپل علمي او روحاني اقتدار يې ټينګ کړ او په شيخ قاسم سليماني مشهور سو. د مغولو پاچهانو بيا دا شيخ نه پرېښود، د عيسى نومي په چغلۍ اکبر پاچا دی لاهور ته وغوښت خو شيخ قاسم په لاهور کي تر پېښور لا زيات نفوذ ومونـد نـو جهـانګير دی د چنارګړ پـه کـلا کـي بنـدي کـړ، او هم هورې له دنيا څخه تېر سو، او مزار يي هم تر اوسه هورې مشهور دی.
شيخ قاسم مؤلف او مؤرخ هم دی، د ده تاريخي کتاب (تذکرة اولياء افغان) دی [1] چي د پښتنو روحانيونو احوال يې پکښې ليکلی و، دا کتاب متاسفانه ورک دی او تر اوسه يې په کُتب خانو کي درک هم نسته او نه له چا څخه ما ليدلی دی.

﴿ ۴ ﴾

شيخ امام الدين د (تاريخ افغاني) ليکونکی

شيخ امام الدين محمد عنايت الله د شيخ کبير بالا پير زوی او د شيخ قاسم لمسی دی چي د شيخ کبير له (۱۲) زامنو څخه دی ډېر شهرت لري، د دوشنبې په مابنام غره د محرم (۱۰۲۰ هـ) د پېښور په بهڼۍ کي وزېږېد، مور يې تاج بي بي د ملک دروېز لور او د خليلو له مشهوري کورنۍ څخه وه. شيخ امام الدين هم د خپلي کورنۍ د نورو خلکو په ډول علمي او روحاني نفوذ ومونـد او د چهارشنبې په مابنام ۲۳ د محرم (۱۰۶۰ هـ) له دنيا څخه ولاړ او په پېښور کي ښخ سو. [2]
دې شيخ يو تاريخي کتاب (تاريخ افغاني) د پښتنو پر احوال او تاريخ په پارسو وليکه، چي قلمي نسخه يې د کابل په ارګ کي وه، د کتاب له مقدمې څخه ښکاري چي شيخ امام الدين سترګور مؤرخ دی او د خپل کتاب تر ليکني دمخه يې د پښتنو ډېر مهم تاريخي کتب لوستلي او د خپل کتاب د ماخذ په ډول يې استعمال کړي دي.

[1] تذکره الابرار ص ۱۸۳ ـ ۱۸۴، مخزن افغاني ص ۲۶۰.
[2] مخزن ص ۳۰۹ ـ د ميا نعيم د قلمي دېوان خاتمه.

هغه کتب چي د شيخ امام الدين ماخذ دي او د خپل "تاريخ افغاني" په مقدمه کې راوړي دي دا دي: روضه الاحباب، مجمع الانساب، اصناف المخلوقات، تواريخ ابراهيم شاهي د مولانا مشتاقي، د خواجه احمد نظامي تاريخ، د شېرشاه احوال چي شيخ عباس سرواني کښلي دي، اسرار الافغاني [1] له دغو کتابو څخه ځيني ماته معلوم او ځيني ورک دي.

﴿ ۵ ﴾.

محمد بن علي البستي د (تاريخ سوري) خاوند

دا مؤرخ هم د وطن له هغو ليکوالو څخه دی چي متاسفانه د ده احوال او کتاب هم تر اوسه لاس ته نه دی راغلی، فقط د پټې خزانې له انکشافه سره دا راته معلومه سوه چي دې مؤلف او مؤرخ يو کتاب د (تاريخ سوري) په نامه کښلی ؤ او د سوريانو د سلطنت احوال يې د اسلام له ابتداء څخه پکښې ليکلي وه. د محمد بستي د ژوندانه وخت او احوال هم نه دي معلوم. فقط دوني ويلای سو چي دی د بُست د تاريخي ښار اوسېدونکی ؤ ځکه چي د ده کتاب شيخ کټه په بالشتان کي کتلی او په خپل کتاب لرغوني پښتانه کي يې مهم مطالب ځني اقتباس کړي دي، نو دا په ټينګه ويلای سو چي د شيخ کټه تر عصر يعني د (۷۵۰ هـ) دمخه محمد بستي ژوندی ؤ او په دغه عصر کي هم د ده تاريخ سوري ډېر شهرت درلود ځکه چي شيخ کټه له دغه کتابه ډېر مفيد مضامين را اخيستي دي.
محمد هوتک چي د پټې خزانې ليکوال دی د پښتو ځيني مهم او ګرانبها پخواني ادبي آثار له لرغوني پښتانه څخه را اخلي او دا هم وايي چي د لرغوني پښتانه مؤلف له تاريخ سوري څخه را نقل کړي دي، په پټه خزانه کي دغه لاندېني تاريخي او ادبي مواد د لرغوني پښتانه په ذريعه له تاريخ سوري څخه را نقل سوي دي. [2]

[1] د تاريخ افغاني قلمي نسخه.
[2] د مخو عدد د پټې خزانې د قلمي نسخې دی.

etabton.com: The Digital Library

۱. د پښتو ډېر پخواني شعر او د جهان پهلوان امير کروړ سوري احوال له ۱۵ مخه تر ۱۷.
۲. د شيخ اسعد سوري احوال او اشعار له ۱۸ مخه تر ۲۱.
۳. د ښکارندوی احوال او اشعار له ۲۱ څخه تر ۲۵.

ګويا په پټه خزانه کي د پښتو قديمه ادبي ذخيره ټوله د شيخ کټه په نقل له تاريخ سوري څخه را اخيستل سوې ده او دا راته څرګندوي چي تاريخ سوري يوازي د حربي او سياسي پيښو تاريخ نه ؤ بلکي ادبي رنګ يې هم درلود، او محمد بن علی البستي ډېر باخبره او سترګه ور مؤرخ و، ځکه چي ده د پاچهانو احوال او حربي او سياسي وقايع رانقل کړي او هم يې د دوی د کلام نمونې راوړي دي، هغه قصايد يې په خپل کتاب کي ساتلي دي چي د غوري پاچهانو په دربارو کي به په پښتو ويلي کېدې، له دې څخه ښکارېږي چي تاريخ سوري د سوريانو او غوريانو د عصر يو ادبي او سياسي او حربي تاريخ ؤ که څه هم د دغه تاريخ ژبه واضحاً د پټې خزانې له بيانو څخه نه ښکارېږي، مګر له لوړو اقتباساتو څخه دا څرګندېږي چي تاريخ سوري بايد په پښتو ژبه ليکل سوی وي، ځکه چي درې مهم پښتو شعرونه شيخ کټه ځني رانقل کړي دي. د تاريخ سوري نسخه اوس غالباً په دنيا کي نسته او د پښتو دغه غوره کتاب لکه نور علمي او ادبي آثار ورک دی. مګر پټې خزانې خوشبختانه د دې ګرانبها کتاب نوم او مؤلف او ځيني اشعار او مطالب د لرغوني پښتانه په ذريعه نقل کړي او را ساتلي يې دي.

تر اوسه چي زه معلومات لرم، د دنيا په کتب خانو کي د دې نفيس کتاب کم درک نسته که کم وخت پيدا سي يا يې څرک وموندل سي نو به په رښتيا د پښتوژبې يو ګرانبها تاريخي او ادبي اثر لاس ته راغلی وي، پښتانه زلمي دي هر کله تلاښ او پلټنه کوي دا خبره هم بايد هېره نه کړو چي راورټي مستشرق د احمدشاه بابا تر عصر وروسته يو تاريخ ميندلی ؤ چي نوم يې "تذکره الملوک" ؤ د دې کتاب په ماخذو کي يو کتاب "تاريخ سلاطين سوريه" هم دی.[1] مګر دا نه سو ويلای چي دغه سوريه هغه د محمد بن علي تاريخ دی که بل؟

[1] د پښتو ګرامر مقدمه ص ۹.

﴿٦﴾

احمد بن سعيد اللودي د (اخباراللودي) ليکونکی

دا مؤرخ له هغو خلکو څخه دی چي تر پټې خزانې دمخه مو نه پېژاند، نه يې کتاب راته معلوم ؤ.

محمد هوتک ليکلي دي چي کامران خان په (۱۰۳۸ ھ) خپل کتاب کليد کامراني وکيښ او په دغه کتاب کي يې د احمد لودي له کتابه د ملتان د لودي پاچهانو احوال نقل کړ، احمد د سعيد لودی زوی په (۶۸۶ ھ) يو کتاب کښلی ؤ چي نوم يې و (اعلام اللوذعی فی اخبار اللودی) د محمد هوتک په قول دغه کتاب د کامران خان په لاس کي ؤ او په کليد کامراني کي يې نقل ځني کړی دی.[1]

د محمد هوتک له بيانه چي د کليد کامراني په ذريعه يې له اخبار اللودي څخه نقل کړی دی داسي ښکاري چي احمد بن سعيد خپل کتاب د پښتنو پخوانو لودي پاچهانو پر احوال ليکلی دی، دغه کورنۍ د پښتنو مشهور پاچهان دي چي د الپتګين او سبکتګين له وخته (۳۵۱ _ ۳۶۰ ھ) يې پر ملتان پاچهي کوله، لومړی پاچا يې شيخ حميد لودي ؤ چي تر ده وروسته د ده زوی پاچهي کړله، د سلطان محمود په عصر کي له (۳۹۰ تر ۴۰۱ ھ) چي ملتان يې نيو، د نصر زوی ابو الفتح له دغي کورنۍ څخه پاچا ؤ، پټه خزانه په لوړو حوالو بل سړی هم له دغي کورنۍ څخه رابنيي چي شيخ رضي نومېده او د شيخ حميد وراره ؤ، د شيخ حميد د زوی نوم متاخرو مؤرخينو (نصير) کښلی ددی مګر د ګرديزي زين الاخبار نصر بېله (ي) راوړی دی، په پټه خزانه کي هم دغه نوم د کليد کامراني او اخبار اللودي په حواله نصر کښل سوی دی، له دې څخه معلومېږي چي اخبار اللودي هم لکه ګرديزي موثق کتاب ؤ محمد قاسم فرشته لومړی مؤرخ دی چي د شيخ حميد لودي کورنۍ پښتانه بولي او د دوی جګړې له سلطان محمود سره

[1] پټه خزانه قلمي ص ۳۰.

ليکي(۱). وروستني مؤرخين لکه شېرمحمد(۲) او حيات خان(۳) او انګرېز مليسون(۴) هم د فرشته له قوله سره سم دغه کورنۍ پښتانه ګڼي، پخواني مؤرخين د دوی له قوميته څه نه وايي، مثلاً ګرديزی(۵) او بن اثير(۶) او ابن خلدون(۷) ټوله د سلطان محمود او د دوی جګړې او د دغې کورنۍ د الحاد کيسې ذکر کوي خو داسې نه وايي چې دوی څوک وو پښتانه وو که يه؟ د اوسنۍ زمانې محقق ليکوال علامه سيد سلېمان ندوي هندي ليکي چې : د دې کورنۍ په پښتنواله کې شک دی، ځکه چې محمد قاسم فرشته دوی بې له کمه سنده پښتانه ګڼلي دي، خو دوی اصلاً عرب او د جلم بن شيبان عربي نژاد حکمدار له نسله دي چې تر (۳۴۰ هـ) وروسته د ملتان لومړي قرمطي پاچا دی(۸)، د پټې خزانې تر انکشاف دمخه يقيناً د دې کورنۍ په افغانيت کې اختلاف وو، ځکه چې فرشته هم خپل سند نه دی ښوولی، او لکه علامه سيد سلېمان ندوي چې ليکي د دوی نومونه هم ... عربي دي، مګر دغه تاريخي اشتباه د پټې خزانې له ليدلو څخه هيسته کېږي، ځکه دا کتاب د اخباراللودي په حواله د دغې کورنۍ د دوو تنو نصر او رضي پښتو اشعار رانقل کوي او دا ثابتوي چې دوی پښتانه او ژبه يې هم پښتو وه او اخباراللودي د دې مشهوري کورنۍ تاريخ ؤ چې متاسفانه اوس ورک دی، او که پټه خزانه نه وای پيدا سوې دغه تاريخي حقايق به هم مکتوم پاته وو او د ملتان لودي کورنۍ به عربي کېدله.

(۱) فرشته ص ۱۷ _ ۲۷.
(۲) خورشيد جهان ص ۶۷.
(۳) حيات افغاني ص ۴۵.
(۴) تاريخ افغانستان ص ۴۴.
(۵) زين الاخبار ص ۵۵.
(۶) الکامل ج ص ۱۳۲.
(۷) ابن خلدون ج ۴ ص ۳۶۶.
(۸) تعلقات هند و عرب ص ۳۲۸.

abton.com: The Digital Library

﴿۷﴾

دوست محمد کاکړ د (غرغښت نامې) ليکونکی

دوست محمد د بابړ خان زوی او د پښتو شاعر او مؤرخ دی چې په (۹۱۲ هـ) هرات کې ؤ او په (۹۲۹ هـ) يې غرغښت نامه نظم کړه او د دغه نامور پښتون د ژوندانه احوال او حکايات يې پکښې وکښل، محمد هوتک دغه کتاب ليدلی ؤ او ليکي چې دا يو درسي کتاب ؤ کوچنو به لوست.(۱)

دوست محمد ليکلي دي چې زما پلار بابړ خان (تذکرهٔ غرغښت) نظم کړې وه چې پلار مي مړ کېده زه نه وم، وروسته چې راغلم دغه کتاب ضايع سوی او له منځه تللی ؤ مګر زما يې اکثر مضامين په ياد وو، روايات مې ټول ويلي وو هغه روايات و قصص ما بيرته ټول نظم کړل او نوم مې (غرغښت نامه) کښېښو. غرغښت نامه د. محمد هوتک په لاس کې وه، په پټه خزانه کې يې يو حکايت ځني رانقل کړی دی، او هم يې د زرغون خان نورزي احوال له غرغښت نامې څخه کښلي او د دغه مرحوم شاعر يو مثنوي ساقي نامه يې هم له غرغښت نامې اقتباس کړې ده.(۲) داسې ښکاري چې دوست محمد کاکړ سياح او ګرزند سړی ؤ، ځکه په (۹۱۲ هـ) چې هرات له تی په کجران کې يې د زرغون خان ديوان له ملا ايوب تيسني څخه موندلی او د دغه شاعر احوال او اشعار يې ځني رانقل کړي وو.(۳) د پټې خزانې له مقتسباتو څخه دا استنباط کولای سو چې غرغښت نامه يو ادبي موثق تاريخ وو چې د غرغښت له احواله ماسوا د نورو شاعرانو او رجالو احوال او اشعار هم پکښې وو، افسوس چې دغه کتاب هم لکه نور ګرانبها د پښتو ادبي او تاريخي آثار له منځه ورک دي او فقط پټه خزانه يې د ځيني مرغلرو سراغ راکوي.

(۱) زرغون خان د غرغښت نامې په قول په (۸۹۱ هـ) په هرات کې وو او په (۹۲۱ هـ) د کندهار په ديراوت کې وفات سو. (پټه خزانه)
(۲) پټه خزانه.
(۳) پټه خزانه.

tabton.com: The Digital Library

﴿ ۸ ﴾

شېخ بستان بړيځ د (بستان الاولياء) ليکونکی

د دې مورخ او شاعر احوال محمد هوتک هسې کښلي دي : "شېخ محمد بستان په قوم بړيځ په ښوراوک کې يې کور وو، د ده پلار محمد اکرم د خدای ولي وُ او د ښوراوکه راغی د هلمند پر غاړه په يوه کوډله کې اوسېد، شېخ بستان په ځواني ولاړ هندوستان ته او هلته به ښار په ښار گرځېد، هغه وخت چي وطن ته راغی په (۹۹۸ هـ) يې د اولياء الله په بيان د بستان الاولياء کتاب وکيښ او زما پلار (داؤد خان) دغه کتاب په ښوراوک کې د حسن خان بړيځ په کور کې ليدلی وُ، چي په دې کې شيخ بستان د ډيرو پښتنو اولياوو حالونه او کرامتونه کښلي او ډېر ډېر اشعار يې هم رانقل کړي و له نورو شاعرانو او خپلو شعرو څخه ..."[1] د محمد هوتک له دغه بيانه تاسي په ښه ډول معلومولای سئ چي بستان الاولياء فقط د روحانيونو تاريخ نه وُ، بلکي دَ پښتنو د رجالو اشعار او احوال هم له بستان الاولياء څخه را نقل کوي[2] او دا خبره ښه زبادوي چي دغه کتاب د پښتو ادبي تاريخ هم و.

نعمت الله هروي چي د شېخ بستان معاصر دی، د ده شرح حال په مخزن کې ليکي چي ځيني جملې يې دا دي :

"آن احسن عبادالله شيخ بستان بړيخ در ابتدای جوانی از روه به هندوستان آمد، در قصبهٔ سمانه سکونت اختيار کرد، و خود را در لباس تجارت مخفی ميداشت. وباندک دست مايهٔ بيع و شکرا ميکرد ... و چشمان شريفش هر گز از اشک خشک نبود ... و اکثر اوقات اشعار پښتو را بصورت حزين دردناک که سنگ را بگريه آرد ميخواند ... کمترين محرر اين تاريخ در سفر در پاکه کرده بود، در خدمت ايشان رفيق بود شب و روز

---

[1] پټه خزانه ص ۲۸.
[2] پټه خزانه ص ۲۶.

اکثرخوارق بنظر درامد ... چون معاودت نمود به احمد آباد گجرات رسيدند روزی بمن فرمودند که وقت من به آخر رسيده و بيماری اسهال عارض شد به تجهيز و تکفين خواهی پرداخت ... بعد بتاريخ (۱) شهر ربيع الثانی روز جمعه (۱۰۰۲ هـ) بعد از نماز ظهر به محبوب اصلی واصل شد ..."[1]

د نعمت الله دغه بيان چي د ده مشاهدات دي د شېخ بستان عرفاني او ادبي مقام رابښيي، نور احوال او اشعار يې هم خوشبختانه پټې خزانې راساتلي دي.

﴿ ۹ ﴾

علي محمد کندهاری د (حالنامې) ليکوال

دا سړی د ابوبکر کندهاري زوی او غالباً په قوم شينوار او د پير روښان د کورنۍ مخلص او خادم وُ، په خپله بايزيد روښان (۹۳۱ ـ ۹۸۰ ق حدود) خپل حال په پارسي ژبه په حالنامه کي تر (۹۸۰ ق) دمخه کښلی وُ، خو د (۱۰۵۰ ق) په شاوخوا کي علي محمد چي ځان د روښان د کورنۍ خدمتگار او مريد بولي، حالنامه يې نوې تحرير او بشپړه کړه او د روښان د کورنۍ د نورو رجالو احوال يې ور زيات کی. د هند د علي گړ په کتابخانه کي د حالنامې يوه خطي نسخه سته چي (۵۲۶) مخه ده او دا کتاب موږ ته د روښاني نهضت ارزښتمن معلومات راکوي.

﴿ ۱۰ ﴾

اخوند درويزه د (مخزن الاسلام او تذکرې) ليکونکی

مشهور عالم دی چي د زرم هجري کال په شاوخوا کي ژوندی وُ، د جيون بن جنتي له نسله او پلار يې گدائی د سعدي زوی نومېدی، دوی په خپله په کندز کي اوسېدل خو درويزه شرقي غرو ته راغی د ملک دولت

---

[1] قلمي مخزن افغاني ص ۲۵۰.

ملي زي خور يې وكړه او د پېښور په شاوخوا كې ميشته سو.[1] اخوند درويزه او كورنۍ يې په پښتو كې ډېر شهرت لري ده خپل كتاب مخزن الاسلام او په پارسو كتاب (تذكره الابرار والاشرار) كې د خپل عصر احوال وليكه، وروستنى كتاب په (۱۰۲۱ هـ) تمام سوى دى (ارشاد الطالبين) هم په فقه كې د ده دى، اخوند درويزه كه څه هم ملا دى مؤرخ نه دى، خو د ده دوه كتابونه مخزن او تذكره داسي ډېر مضامين لري چې د پښتنو په تاريخ او ادب او د رجالو په احوال او تاريخ كې استفاده ځني كيږي، نو ځكه دى د مؤرخينو په تولۍ كې هم ګڼلاى سو.

اخوند درويزه (۹۴۰ _ ۱۰۲۸ هـ. ق) په پېښور كې مړ او هم هورې ښخ دى[2] د ده كورنۍ د پښتنو له مشهورو ادبي او علمي او روحاني كورنيو څخه ده، چې د پښتو د ادب په تاريخ كې د دوى مقام ښكاره دى. مخزن الاسلام لومړى پلا د اخوند درويزه ننګرهاري زوى اخوند كريمداد (۱۰۷۳ هـ. ق مړ) په (۱۰۲۴ هـ. ق) كال راټول كړى دى، د مخزن نوى چاپ پېښور (۱۹۶۹ م) او د تذكره الابرار چاپ (۱۳۰۹ ق)

﴿ ۱۱ ﴾

كامران خان سدوزى د (كليد كامراني) مؤلف

دا مشر هم د پټې خزانې په ذريعه د يوه مؤلف او مؤرخ په ډول پېژنو محمد هوتک د شيخ رضي لودي په احوال كې هسې ليكي چې: "كامران بن سدو خان په ښهر صفا كې په (۱۰۳۸ هـ) يو كتاب وكيښ چې كليد كامراني يې نوم وُ په دې كتاب كامران له كتابه د شيخ احمد بن سعيد اللودي چې په (۶۸۶ هـ) يې كښلى او نوم يې اعلام الوذعي في اخباراللودي دى هسې نقل كا ...[3]"

[1] تذكره الابرار والاشرار ص ۳۱ _ ۱۰۵ _ ۱۰۷.
[2] تذكرهٔ علماى هند ص ۵۹.
[3] پټه خزانه ص ۳۰.

tabton.com: The Digital Library

كامران خان سدوزى د پښتنو له خورا نومورو خلكو څخه دى او د دوى كورنۍ په كلو كلو پر كندهار حكمراني او پاچهي كړېده، د كامران خان پلار هغه معروف سدو خان دى چې د سدوزو د پاچهانو ټبر ټول د ده اولاد دى، د سدو پلار عمر خان وُ، د عمر پلار معروف بن بهلول بن كانى بن بامى دى چې دغه خلک په كندهار كې ډېر مشهور وو د سدو پلار عمر د صفويانو په عصر كې د كندهار مرزبان او واكمن وُ، په خپله سدو خان د (۹۶۵ هـ) په ذيحجه كې زوكړى او (۷۵) كاله ژوندى او د كندهار واكمن وُ سدو پنځه زامن درلودل: خواجه خضر خان، مودودخان، زعفران خان، كامران خان، بهادر خان[1] لكه له پټې خزانې څخه چې ښكاره سوه، كامران خان عالم او مؤرخ او ليكوال واكمن وُ، د سدو خان تر مرګ وروسته د ده مشر زوى خضرخان پر كندهار واكمن سو، او تر ده وروسته يې زوى چې خداداد سلطان نومېدى د اورنګزېب له درباره هم د كندهار په حكمداري پېژندل سوى وُ، د خضر خان بل زوى شېرخان نومېدى چې لوى احمدشاه بابا رحمه الله د ده له پښته دى.

كامران خان د شاه جهان مغولي پاچا معاصر وُ (۱۰۳۷ _ ۱۰۷۶ هـ) او د هغه پاچا سره يې دوستانه روابط درلودل، په (۱۰۴۷ هـ) دى د شاه جهان له خوا رسماً د كندهار په حكمداري پېژندل سوى وُ او په (۱۰۵۰ هـ) د ربيع الاول په درېيمه كامران خان او د ده ورور مودود (مغدود) خان ډهلي ته تللى وُ.[2]

د كامران خان د مرګ تاريخ نه دى راته معلوم، خو د ده ورور مودود خان د (۱۰۵۳ هـ) په شوال له هغه مير يحيى سره جنګ وكړ چې د شاه جهان له خوا د كابل حاكم وُ او په دغه جنګ كې ومړ.[3] د كامران خان كليد كامراني كتاب ما نه دى ليدلى او نه يې په كمه كتبخانه كې درک لرم. خو د محمد هوتک دغه كتاب په لاس كې وُ او لكه دمخه چې هم وويل سوه د

[1] حيات افغاني ص ۱۱۸، خورشيد جهان ص ۱۸۱، تذكره الملوک.
[2] پادشاه نامه ج ۲ ص ۳۲ _ ۳۶ _ ۱۱۵.
[3] پادشاه نامه ج ۲ ص ۳۴۸.

tabton.com: The Digital Library

ملتان د لودي کورنۍ تاریخ او هم د دوی پښتو اشعار يې له دغه کتابه رانقل کړي دي، چې د پښتو ژبې خورا پخواني ادبي آثار ګڼل کیږي. داسي ښکاري چې کلید کامراني هم د پښتنو سیاسي او د پښتو ژبې ادبي تاریخ وُ او کامران خان په تاریخ پوه او عالم پښتون حکمدار وُ چې په خپل کتاب کې یې له اخبارالّلودي څخه هم مطالب نقل کړي وه.

﴿ ۱۲ ﴾

الله یار د (تحفهٔ صالح) لیکوال

تحفهٔ صالح هم د محمد هوتک له ماخذو څخه ده او دغه کتاب ملا الله یار الکوزي د خپل استاد او مرشد شیخ محمد صالح الکوزي په نامه کښلی او په هغه کې یې د خپل او نورو پښتنو مشاهیرو احوال او اشعار راوړي وو. شیخ محمد صالح د خپل عصر عالم او زاهد سړی وُ چې د کندهار په جلدک کې یې عمر په تدریس او ارشاد تېراوه او دوی د شاه بېګ خان د کندهار د صوبدار معاصرین دي. [1] د تاریخ له مطالعې دا راته ښکاریږي چې شاه بېګ خان کابلي په (۱۰۰۳ هـ) د جلال الدین اکبر له خوا د کندهار حکمران او تر (۱۰۱۴ هـ) پورې هم هورې و [2] نو د الله یار د ژوندانه اوقات هم د (۱۰۰۰ هـ) حدود تخمین کولای سو. محمد هوتک په خپل کتاب کې له تحفهٔ صالح څخه یو د شیخ محمد صالح احوال او اشعار اقتباس کوي او بل څای د علي سرور لودي احوال او اشعار هم څني را اخلي[3] له دغه اقتباسه ښکاري چې تحفهٔ صالح د پښتنو د رجالو او ادیبانو پر احوال او اشعارو مشتمل وُ او الله یار د پښتو ژبې یو مؤرخ او تذکره لیکونکی مؤلف دی.

[1] پټه خزانه ص ۴۸.

[2] اکبر نامه، تزک جهانګیري، اقبال نامه، منتخب اللباب.

[3] پټه خزانه ص ۴۸ _ ۵۰.

﴿ ۱۳ ﴾

محمد رسول هوتک د (بیاض) لیکونکی

دا سړی د پټې خزانې په تصریح د کندهار د کلات هوتک وُ چې د ده یو بیاض د محمد هوتک څخه وو او په پټه خزانه کې یې هم درې ځایه ځیني مهم مطالب له دغه بیاضه رانقل کړي دي او د محمد رسول لیکونه د پټې خزانې له مهمو ماخذو څخه دي د «سلطان بهلول او خلیل خان نیازي اشعار محمد هوتک له دغه بیاضه را اخیستي او هم یې د رحمان بابا رحمه الله سوانح او مهم حالونه او هم یې د خوشحال خان رحمه الله اشعار او احوال له محمد رسول څخه اقتباس کړي دي.

د پټې خزانې له مقتبساتو ښکاریږي چې محمدرسول یو ډېر مدقق لیکوال وُ او په خپل بیاض کې یې ډېر مهم حوادث او احوال او اشعار لیکلي وو، ځکه چې د رحمان بابا رحمه الله سوانح په دغه ډول هیڅ چا ته نه وه معلوم، خو د پټې خزانې په ذریعه د محمد رسول له بیاضه ډېر غنیمت مواد لاس ته راغلل.

﴿ ۱۴ ﴾

نعمت الله هروی د (مخزن افغاني) لیکوال

نعمت الله د خواجه حبیب الله زوی او د هرات له پښتنو څخه وُ، چې د پټې خزانې په قول اصلاً نورزی دی. دا سړی د (۱۰۰۰ هـ) په حدودو کې ژوندی وُ او د جهانګیر د مشهور وزیر خان جهان لودي له نوکرانو څخه وُ په (۱۰۱۸ هـ) چې خان جهان لودي دکن ته مقرر سو، نعمت الله هم ورسره وُ، او هیبت خان کاکړ هم د ده ملګری او د خان جهان له سرو څخه وُ. نعمت الله د پښتنو احوال او تاریخ د خان جهان په امر او د هیبت خان کاکړ په ملګرۍ د ذیحجې په شلمه (۱۰۲۰ هـ) شروع کړ او خپل کتاب یې (تاریخ جهاني یا

abton.com: The Digital Library

مخزن الافغاني) وباله.[1] مخزن افغاني په پارسو ليکل سوی او د پښتنو د تاريخ خورا مهم کتاب دی او د پښتنو احوال او علمي او روحاني رجال ډېر بيانوي، د کتاب قلمي نسخې سته او پروفيسور ډورن Dorn په (۱۸۳۶ ع) د دغه کتاب انگليسي ترجمه له لندنه خپره کړه.

لکه د شيخ بستان بړېڅ په حال کي چي مو ولوستل نعمت الله د هغه مؤرخ معاصر دی او لکه چي پخپله يې کښلي دي کم وخت يې په درياب کي سفر کړی او په (۱۰۰۲ هـ) کال د گجرات په احمد آباد کي و.

خلاصه: نعمت الله د پښتنو يو خورا لوی مؤرخ دی او د مخزن افغاني په ليکنه کي ډېر تاريخي کتب کتلي دي چي دلته به زه هر يو بېل بېل دروښيم. دا کتاب په (۱۹۶۰ م) کال دوه ټوکه په ډهاکه کي چاپ سو.

﴿ ۱۵ ﴾

هيبت خان کاکړ د (مخزن افغاني) ليکمرستونکی

هيبت خان د سليم خان زوی له پښتنو فضلاوو څخه دی، چي د نعمت الله سره يو ځای د جهان خان لودي په دربار کي وُ او ده د مخزن افغاني په ليکلو کي هم مرسته هم تشويق کړی دی. نعمت الله د مخزن په مقدمه کي دی (محبت اطوار او فضيلت شعار) بولي او وايي چي مخزن مې د ده په سعی او کوښښ ليکلی دی.

د مخزن افغاني د يوې قلمي نسخې په پای کي د هيبت خان يوه پارسو قصيده د خان جهان لودي په مدح کي درج ده او داسي ښکاري چي دی عالم او اديب سړی وُ په دغه نسخه کي ده د خپل خاندان احوال هم مفصل کښلي دي او دا زياتوي چي دی له پښتنو اميرزاده گانو څخه وُ او پلرونه يې په هند کي د لويو مرتبو خاوندان وو.

دی ليکي چي زما پنځم نيکه ملک فيروز د سلطان بهلول لودي په عصر کي له پښتونخوا څخه راغی او د سلطان محمود شرقي په جگړو کي

(1) د قلمي مخزن افغاني مقدمه د پښتو ټولني د کتب خاني.

يې ميړانه ښکاره کړه او په هند کي يې ډېر جاگير وموند. وروسته ملک ملهی د سوريانو په وخت د پنځوسو زرو منصب درلود او د کور د ولايت حکمران وُ او ملک لقمان هم د سلطان سکندر لودي په اوقاتو کي لوړ مناصب درلودل. او دغه پښتانه په سامانه کي ميشته وو. د لقمان زوی ملک بستان او د بستان زوی ملک ښادي خان وُ، چي د هيبت خان نيکه او د سليم خان پلار دی.[1] دغه کورنۍ له ابتداء څخه تر آخره د پښتنو په پاچهۍ کي معتبره او مقتدره وه او دغه رجال ټول په جنگ او اداره کي مشهور دي.

﴿ ۱۶ ﴾

شيخ عباس سرواني د (تاريخ شېرشاهي) ليکوال

تاريخ شېرشاهي د شېرشاه سوري او د ده د کورنۍ په احوال کي شيخ عباس خان سرواني ليکلی دی، سرواني د پښتنو يو قوم دی. دا پښتون مؤرخ د سوري پاچهانو د کورنۍ احوال له ابتداء څخه د اسلامشاه تر مرگه مفصلاً ليکي. تاريخ شېرشاهي د نعمت الله په ماخذو کي هم دی چي د مخزن افغاني په مقدمه کي يې يادوي.

د دې کتاب قلمي نسخه له ما څخه سته خو د ابراهيم بېټني تکملې هم لري، د تاريخ شېرشاهي متن دوې برخې دی: لومړی برخه په خپله شېرشاه او دوهمه برخه د ده د زوی اسلامشاه مفصل احوال دي. ژبه يې پارسو ده او موثق تاريخ دی چي عباس سرواني غالباً خپل مشاهدات کښلي او د دغو دوو تنو پښتنو پاچهانو حال او د سلطنت حوادث يې مفصل ليکلي دي.[2] شيخ عباس فاضل او عالم او سترگه ور مؤرخ ښکاري او د ده کتاب هم د سوري کورنۍ د تاريخ لپاره ډېر غنيمت دی، موجوده نسخه په کندهار کي د نورو کتابو سره يو ځای په (۱۱۱۳ هـ) ليکلې سوې ده. د مؤلف احوال

(1) د مخزن افغاني قلمي خاتمه ص ۳۷۷.

(2) د تاريخ شېرشاه قلمي نسخه.

يې اوس نه دی را معلوم او د کتاب د نورو نسخو درک هم نه لرم. شېخ اما الدين په تاريخ افغاني کي ليکي چي دغه کتاب هم زما ماخذ دی[1] د شېرشاهي تاريخ فارسي متن وروسته په هند کي چاپ سوی ؤ او يوه پښتو ترجمه يې په (۱۳۵۴ ش) کال په کابل کي چاپ سوه له دې ترجمې څخه ښکاري چي عباس د شېخ علي سرواني زوی ؤ، او د ده نيکه بايزيد د شېرشاه په وخت کي د ده حضور ته له روهه هند ته راغلی ؤ او دغه کتاب د اکبر پادشاه په امر عباس ليکلی دی.

﴿ ۱۷ ﴾

مولانا محمود د (تاريخ ابراهيم شاهي) ليکوال

محمود د ابراهيم کالواني زوی يو مؤرخ دی چي د (۹۰۰ هـ) په شاوخوا کي ژوندی ؤ. ده د سلطان ابراهيم لودي په نامه (تاريخ ابراهيم شاهي) ليکلی او د هغه پښتون پاچا او د لودي کورنۍ احوال يې پکښې راوړي دي. دا کتاب هم د نعمت الله په ماخذو کي دی او د مخزن افغاني په ليکنه کي استفاده څني کوي.[2] او شېخ امام الدين هم په تاريخ افغاني کي دغه کتاب خپل ماخذ بولي، د خواجه نظام الدين احمد د طبقات اکبري په ماخذو کي هم شامل دی.

﴿ ۱۸ ﴾

احمد خان د (مجمع التواريخ) ليکوال

دا تاريخ هم د مخزن له ماخذو څخه دی، او د نعمت الله په لاس کي ؤ او داسي يې ستايي : "و معدن اخبار احمدی که فصاحت شعاز و بلاغت دثار احمد خان بن بهيگخان کنبوله در سنهٔ يکهزار و بيست تصنيف نمود و

[1] د تاريخ افغاني قلمي مقدمه.
[2] د مخزن مقدمه په يوه قلمي نسخه کي.

Kitabton.com: The Digital Library

مجمع التواريخ نام نهاده و الحق که تواريخ باين خوبی بنظر در نيامده است ...[1] نعمت الله وايي چي : دغه تاريخ د پښتنو احوال لري او ما اقتباس څني کړی دی اما اوس د دغه کتاب کمه قلمي نسخه نه ده معلومه، خو د نعمت الله له قوله يې پېژنو او داسي معلومېږي چي "معدن اخبار احمدی" هم نومېد.

﴿ ۱۹ ﴾

ملا مست زمند د (سلوک الغزاة) ليکوال

ملا مست زمند د (۱۰۴۰ هـ) په حدودو کي په يوسفزو کي اوسېد، او روحاني او عالم سړی ؤ، دی د اخوند چالاک نومي روحاني پير ؤ او په خپل عصر کې ډېر روحاني نفوذ وموند اخوند چالاک د اباسين په لتو کي د مغولو پر خلاف ډېر ملي حرکات وکړل او ملامست هم په دغو جګړو کي لاس درلود.[2]

ملا مست د پښتو ژبي ليکوال دی او يو کتاب يې د (سلوک الغزاه) په نامه کښلی دی چي قلمي منحصر بفرد نسخه يې په پښتو ټولنه کي سته په دې کتاب کي ده د خپل عصر تاريخي احوال ليکلي او مشاهير او د پښتو مشران يې ښوولي دي د ډېرو جګړو بيان يې کړی او د خپل عصر هغه احوال يې کښلي دي چي په نورو تاريخو کي نه سو موندلای.

ملا مست عالم ، اديب سړی دی په فقه، تفسير، عقايد، اخلاق کي ښه معلومات لري او د پښتو ژبي له پخو ليکوالو څخه ګڼل کيږي، که څه هم د ده کتاب يوازي تاريخ نه دی خو بيا هم ډېر تاريخي حوادث څني څرګندېږي او دی د مؤرخينو له ډلي څخه نه سو ايستلای. د مست زمند قبر تر اوسه د ننګرهار د شينوارو په غرو کي مشهور دی او خلک يې پېژني. د ملا مست په کتاب کي د سلطان محمود ګډون پښتانه قايد په خصوص کي

[1] احمد خان بن بيل خان کنبو.
[2] د سلوک الغزاه قلمي نسخه. دغه نسخه اوس په ملي ارشيف کي خوندي ده.

etabton.com: The Digital Library

هم ښه معلومات لاس ته راځي او د اخوند چالاک جهادونه بيانوي. له (سلوک الغزاه) څخه د اوسني عصر پر ذوق او تاريخي تدقيق برابر لاندنۍ پېښي اخيستلای سو :

۱. د هغه عصر د پښتنو ځيني مشران او خوانين راښيي.
۲. د هغه عصر د پښتنو اوضاع په مشرقي خوا او پېښور کي ښکاره کوي.
۳. ابنيه او اماکن او د کليو او مشهورو ځايو نومونه راښکاره کوي.
۴. هغه حوادث او وقايع چي د مست په عصر کي تېر سوي دي لږ لږ او څه څه بيانوي.
۵. د هغه عصر عمومي د پښتنو روح او اخلاق او عواطف ځني ښکاره کيږي.

په اصل کي کتاب تر ديني احساس لاندي ليکل سوی دی، اکثري برخي يې هم ديني او اخلاقي او وعظي دي خو ځای ځای د قوم د تخضيض لپاره تبليغ کړی نو د غازيانو نومونه اخلي، وقايع هم ليکي، مشران او قايدين هم يادوي، د ځايو نومونه هم څرګندوي، د عصر عمومي اخلاقي رجحان هم ځني ښکاريږي. موجوده نسخه ډېره ناقصه او بې پايه او له منځه هم پرې پرې او ډېره پرېشانه ده، ډېر مطالب مبهم او ناڅرګنده پکښي پاتېږي او داسي ښکاري چي بله نسخه دې هم نه وي، د دې ټولو نواقصو سره هم ډېره غنيمت او قيمتي ده او بې له تاريخي بها ادبي پلو هم لري چي پر هغه بحث کول دلته نه ښايي.

﴿ ۲۰ ﴾

شيخ رزق الله مشتاقي دهلوي د (واقعات مشتاقي) ليکوال

دا مؤرخ غالباً د ډهلي اوسېدونکی او د وفات کال يې (۹۸۹ هـ ۱۵۸۱م) دی نعمت الله هروي په مخزن کي دغه کتاب خپل ماخذ ګڼي او په مقدمه کي داسي وايي چي : مشتاقي د هند د پښتنو پاچهانو احوال په خپل

تاريخ کي کښيلي دي[1] مګر نعمت الله د دې کتاب نوم نه ښيي. تر نعمت الله هروي وروسته شيخ امام الدين متی زی هم د خپل کتاب تاريخ افغاني په مقدمه کي د مشتاقي تاريخ خپل ماخذ ګڼي، مګر د کتاب د نامه تصريح نه کوي[2]. خو دوني ښکاريږي چي دغه مؤرخ وروستنيو پښتنو تاريخ ليکونکو ته معلوم نه وو، خواجه نظام الدين احمد بخشي د محمد مقيم الهروي زوی چي خپل کتاب "طبقات اکبري" يې په (۱۰۰۱ هـ) کښلی دی په خپلو ماخذو کي "واقعات مشتاقي" هم يادوي[3] او له دغه تاريخه د مشتاقي د کتاب نوم پيدا کولای سو، د مؤرخينو له احوالو او اقوالو څخه داسي ښکاريږي چي مولانا مشتاقي ښه مؤرخ وو، ځکه ثقه مؤرخينو د ده کتاب په خپلو ماخذو کي راوړی او ګڼلی دی، مخصوصاً نظام الدين احمد هروي چي د اکبر پاچا د دربار سړی او هم غښتلی ليکوال او مؤرخ دی. د واقعات مشتاقي يوه خطي نسخه په برټش موزيم کي سته نمبر ۱۹۲۹.

﴿ ۲۱ ﴾

ابراهيم بټني د (تاريخ شېرشاهي) بشپړوونکی

دمخه وويل سوه چي تاريخ شېرشاهي شيخ عباس سرواني کښلی دی. تر (۱۰۲۰ هـ) وروسته چي نعمت الله خپل مخزن وکيښ ابراهيم چي په ختـه بټني وُ راولاړ سو او مخزن افغاني او تاريخ نظامي (هغه طبقات اکبري چي نظام الدين احمد هروی کښلی و) او نور کتب يې وکتل او غالباً يې ځيني حوادث په خپله هم وليدل نو يې د شيخ عباس سرواني تاريخ شېرشاهي تکميل کړ. لکه دمخه چي مي وويل : زما څخه د تاريخ شېرشاهي يوه قلمي نسخه سته، چي په (۱۱۱۳ هـ) په کندهار کي کښل سوې ده، دا نسخه د ابراهيم بټني تکملي هم لري او دی په خپله د کتاب په پای کي هسي کاږي:

[1] د مخزن افغاني مقدمه.
[2] د تاريخ افغاني مقدمه.
[3] طبقات اکبري ج ۱۰ _ ص ۴.

etabton.com: The Digital Library

"مصنف اصل این تاریخ شیرشاهی عباس خان سروانی است. چون بعضی مقدمه چنانچه احوال بازیها درو وقایع کرړنیان و مذاکرهٔ نوحانیان و بعضی معرکه ها داخل در این تاریخ نبوده بنا بران نواقص می نمود. دراینولا احقر العباد ابراهیم بیتهنی انرا از تاریخ نظامی که او نیز احوال شیرشاهی و اسلام شاه نوشته است و بعضی مقدمه از کتاب مخزن افغانی که آن نیز از تصنیف نعمت الله سامانی است انتخاب نموده داخل این تاریخ کرده باتمام رسانید ... "[1].

په دې ډول ابراهیم پر تاریخ شیرشاهي تکمله او اضافات لیکلي دي او هغه کتاب یې بشپړ کړی دی. داسي ښکاري چي د شېرشاه او اسلام شاه احوال په خپله عباس کښلي وو ابراهیم پر هغه تاریخ دا لاندیني وقایع اضافه کړه:

۱. د عدلي او بازبهادر د پاچهۍ احوال او د کرړانیانو او نوحانیو د تسلط وقایع.

۲. په مالوه کي د بازبهادر سلطنت چي دا پاچا هم د سور له قبیلې څخه دی او ابراهیم یې شرح حال مفصل کښلی دی د کرړانیو احوال په دې فصل کي د تاج خان او عماد خان او نورو پښتنو امراوو احوال د جهانګیر تر عصره راغلي دي. د ابراهیم دغه تکملې د پښتنو د ګمنانو پاچهانو په احوال کي زموږ سره ډېر کومک کوي او ډېر هغه رجال راښیي چي په هغو کي وختو کي یې سلطنت کړی دی.

څکه چي ابراهیم د خپل تاریخ په پای کي جهانګیر ستایي او وایي چي په دغه عصر کي دی په هند کي ژوندی او اوسېدونکی و، نو موږ دا ویلای سو چي ابراهیم د جهانګیر معاصر دی او د ده د ژوندانه دوره هم تر (۱۰۰۰ هـ) وروسته شروع کیږي. د ابراهیم له لیکه ښکاري چي دی ښه لیکوال او پلټونکی مؤرخ دی، د تاریخ کتب یې ډېر کتلي او استفاده یې څني کړې ده.

(1) د تاریخ شېرشاهي د قلمي تکملې خاتمه.

﴿ ۲۲ ﴾

غلام حسین سلیم د (ریاض السلاطین) لیکوال

په دې نامه سلیم د بنګال د پاچهانو یو تاریخ کښلی دی چي په هغه کي د ډېرو پښتنو پاچهانو ذکر او احوال هم راغلي دي. دغه مؤرخ هم لکه ابراهیم غوندي د پښتنو د ځینو نومورکو رجالو او پاچهانو نمونه او احوال راښکاره کوي چي دوی په بنګال کي حکمراني کړې او د هند په تاریخ کي د نامه خاوندان او مشهور دي. غلام حسین د هند د زید پور و او سلیم د ده تخلص دی، کتاب یې په پارسي د مستر جارج باډلي په نامه په (۱۲۰۰ هـ) کښلی دی. یوه مقدمه او څلور روضې لري د بنګال جغرافیا او د ښارو بیان مفصل د کتاب په سر کي لیکي، کتاب یې له هره پلوه مفید او د پښتنو پاچهانو او نومورکو حکمدارانو د احوال لپاره ډېر غنیمت دی، او ځني داسي مباحث لري چي هغه په نورو تاریخو کي لږ موندل کیږي.

دا کتاب په (۱۸۹۰ ع) د بنګال د ایشیایي جرګې له خوا د (عبدالحق عابد) په تصحیح چاپ سوی هم دی، مګر له دې جهته دلته ذکر سو چي زموږ د هیواد خلکو ته دغه معلوم نه و او نه په موږ کي شهرت لري.

﴿ ۲۳ ﴾

شیخ ملي د (دفتر) لیکوال

دا سړی د پښتنو یو معروف قاید او لیکوال او مؤرخ دی چي شهرت یې په شیخ ملي سره کړی و. د مؤرخینو په قول د ده د پلار پیرکی وه، اخوند درویزه او افضل خان ختک او نور مؤرخین او هم د خلکو عنعنه دا وایي چي د شیخ ملي نیکونه د کندهار په ارغسان کي اوسېدل او له هغه ځایه دوی د ننګرهار او پېښور لتو ته راغلي دي[1]. هغه پښتانه تر اوسه هم وایي: چي

(1) تاریخ مرصع، تذکره الابرار، حیات.

موږ له غوري مرغي څخه راغلي يو "مرغه" خو هم لوی ځای وُ چي اوس يې يوه برخه په ارغسان او بله په کدني اړه لري گويا "مرغه" د کوږک دغره شاوخوا تر رووبه رسيده.

دغه لښنه مؤرخين د ميرزا الغ بيگ په عصر کي گڼي (۸۱۲ ـ ۸۵۳ ه) مگر داسي ښکاري چي له قديمه د پښتنو دغه تگ راتگ شروع وُ، او ښايي چي دغه هم وروستني لښنه او يون وي. څکه محمد هوتک کښلي دي چي: د کند او زمند اولادو دمځه په لښنه پيل کړی وُ [1] زما مقصد دلته دا نه دی چي د شيخ ملي شرح مفصل وليکم خو دلته د يو مؤرخ په حيث د ده پېژندنه مقصد ده چي شيخ ملي د پښتنو احوال او د خپل عصر وقايع او د دوی د راتگ حوادث او د مځکو وېش په يوه کتاب کي وکښل چي د دغه کتاب نوم (د شيخ ملي دفتر) وُ، خوشحال خان دا کتاب داسي راښيي:

په سوات کي دي دوه څيزه که جلي دي که خفي
مخزن د درويزه دی يا دفتر د شيخ ملي

معلومه ده چي د خوشحال خان تر عصره هم دغه کتاب په سوات کي شهرت درلود او د مخزن سره يې په شهرت کي سيالي کوله خو پټ (خفي) وُ. د ناروې مشهور مستشرق مارگن ستېرن وايي چي: راورتي (مشهور انگليسي مستشرق) کښلي دي چي شيخ ملي خپل دفتر په (۱۴۱۷ ع ـ ۸۲۰ ه) وکيښ او دا کتاب ما موندلی دی د پښتو ژبي يو خورا قديم ليک دی[2] راورتي په پښتو کي يو مدقق سړی دی، دغه نقل هم له ده څخه بالواسطه رارسېدلی دی. محمد عبدالسلام هم د شيخ ملي د دفتر په خصوص کي شرحه ليکلي او داسي ښکاري چي ده هم له راورتي څخه استفاده کړېده.[3]

په هر صورت د شيخ ملي د دفتر نسخه اوس ماته معلومه نه ده چي سته که نسته؟ خو دوني ويلای سو چي تقريباً سل کاله دمخه دغه نسخه له

(۱) پټه خزانه ص ۲۱ قلمي.
(۲) د هند د زړو آثارو مجله ۱۹۳۹ ع.
(۳) نسب افاغنه ص ۱۱۳.

abton.com: The Digital Library

راورتي څخه وه او په پښتو ژبه يو د پښتنو تاريخ وُ، چي د يوسفزو د هجرت حال يې پکښي کښلی او د دوی د مځکو وېشونه يې هم پکښي کړي وه، اخوند درويزه وايي چي تر دغه وخته د شيخ ملي وېش معتبر دی او تر اوسه څوک څه نه سي پکښي کولای [1] او يوسفزي تر اوسه هم ارثي جايداد ته د (شيخ دفتر) وايي.

خلاصه:

شيخ ملي د پښتو يو ليکوال مشر او يو تاريخي سړی وُ چي مدفن يې په اشنغر کي دی، او د مرگ تاريخ يې تر اوسه ماته نه دی معلوم خو د ژوندانه وخت يې د (۸۰۰ ه) شاوخوا دی. (وگورئ: زما تاريخ ادبيات پښتو دوهم ټوک دکابل چاپ.)

﴿۲۴﴾

گجو خان رانيزی د پښتنو د تاريخ ليکوال

مارگن ستيرن مستشرق ليکي چي راورتي د پښتو ډکشنري په مقدمه کي کښلي دي چي له ده څخه د خان گجو رانيي زي يو پښتو تاريخ سته چي په هغه کي د پښتنو تاريخي حوادث او وقايع ليکلي دي.

د دې تاريخي کتاب د ليکني وخت راورتي (۱۴۹۴ م ـ ۹۰۰ هـ) ښوولی دی [2] خو داسي ښکاري چي خان گجو خان د شيخ ملي تر عصر وروسته د پښتنو مشر وُ تر اوسه د دې کتاب په خصوص کي نور څه معلومات له ما څخه نسته خو دوني ويلای سو چي په سوات او اطرافو کي له يوسفزو څخه يو قوم تر اوسه رانيزي پراته دي. د حيات خان په قول تر اوسه له دغو يوسفزو څخه درې کورنۍ مشهوري دي چي يوه يې له دغو درو څخه ازي خېل دي چي ازي د علي زوی او علي بن رانی بن اکو بن يوسف دی. د ازي خيلو دغه مشهوره کورنۍ (کاجوکور) بولي چي پخوا د دوی

(۱) تذکره الابرار.
(۲) د هند د زړو آثارو مجله ص ۵۶۶ ج ۱۱.

نفوذ او اقتدار خورا ارت ؤ مگر اوس په پاسني سوات کي شپږ زره کوره په دوی اړه لري چي د (۱۲۸۰ هـ) په شاوخوا کي د دغي کورنۍ مشر صحبت خان نومېدی، بل ځای حیات خان وایي چي خان کجو د شېرشاه معاصر ؤ[۱] چي دغه خبره هم صحیح ښکاريږي نو دغه مشهور کاجو یا کجو خان د پښتنو یو خورا نومیالی مشر ؤ چي لکه شیخ ملي د علم څښتن هم ؤ او د ده یو تاریخي کتاب راورتي لیدلی او مونډلی ؤ چي اوس متاسفانه ورک دی او ښایي چي د برطانیا په موزیمو کي پیدا سي ځکه چي د راورتي ټول کړي کتابونه تر ده وروسته نه دي ضایع سوي او اکثر د لندن په موزه خانو کي خوندي دي.

﴿ ۲۵ ﴾

خوشحال خان خټک د (بیاض) لیکوال

مرحوم خوشحال خان د پښتنو هغه نوموړی او علامه سردار او مشر شاعر دی چي ښایي داسي پښتون به نه وي چي دی نه پېژني. دا مرحوم د پښتو پلار او د پښتنو یگانه ملي ادیب او هم نوموړی لیکوال دی، مگر دا مشهور او معروف مشر تر اوسه د مؤرخ په ډول لږ پېژندل سوی دی.

خوشحال خان د پښتنو مؤرخ هم گڼل کیږي، ده خپل تاریخي مطالب او د پښتنو د تاریخ مهم وقایع په خپل یوه کتاب کي کښلي وو، افضل خان خټک په تاریخ مرصع کي ډېر مقاصد له دغه کتابه رانقل کوي او وایي چي خان علیین مکان په خپل (بیاض) کي هسي کښلي دي.[۲]

راورتي مستشرق هم هسي لیکي چي خوشحال (تاریخ افغان) لیکلی دی چي اوس ډېر نایاب دی[۳] نه پوهېږم چي راورتي هم هغه بیاض چي افضل خان یې رانبیي یادوي که یې مقصد یو بل مستقل کتاب دی. په هر

(۱) حیات افغاني ص ۱۷۴ _ ۱۹۰.
(۲) تاریخ مرصع.
(۳) د پښتو گرامر مقدمه.

tabton.com: The Digital Library

صورت خوشحال خان د پښتنو مؤرخ دی تاریخ افغان یا بیاض د ده تاریخي کتاب ؤ.

﴿ ۲٦ ﴾

حافظ رحمت خان د (خلاصة الانساب) لیکوال

نواب حافظ رحمت خان د شاه عالم خان زوی د محمود خان لمسی د شهاب الدین کوتا بابا کړوسی دی چي اصلاً د کندهار د ښوراوک برېڅان دي، شیخ شهاب الدین روحاني سړی ؤ او د پېښور د یوسفزو مرشد ؤ چي تر اوسه یې مزار د سرحدي صوبې په هزاره کي دی. تر ده وروسته یې کورنۍ مشهوره سوه او په بدایون او بریلي کې د پښتنو مشرتوب کاوه او د علیحضرت احمد شاه بابا رحمه الله په عصر کي د دې کورنۍ مشهور مشر حافظ رحمت خان ؤ، دی عالم فاضل لیکوال او شاعر سړی ؤ او په روهیل کهنډ کې حکمراني درلوده. حافظ رحمت خان د مشهور نواب علي محمد خان افغان ملگری ؤ او دواړه علمي او ادبي خلک وه چي علم یې ښه روزلی، مگر علي محمد په دغه وخت په (۱۱۶۲ هـ) وفات او هغه وخت چي اعلیحضرت احمدشاه بابا رحمه الله هند ته ولاړ نو حافظ رحمت خان هر وار له ده سره ښه ښه کومکونه وکړه او د احمدشاه بابا رحمه الله رشتین ملگری او مرستی ؤ، د پاني پت په جگړه کي هم دې نوموړې پښتون د خپل ملگري احمدشاه بابا رحمه الله سره ټینگه ملگري وکړه او په (۱۱۸۸ هـ) کال په یوه جنگ کي شهید او په بریلي کي ښخ سو.[۱]

حافظ رحمت خان عالم، ادیب، لیکوال، متدیّن او شاعر او مؤرخ سړی ؤ ده یوه مفصله کتب خانه هم درلوده چي دکتور اسپرینگر مشهور مستشرق د هغو کتابو فهرست په (۱۸۵۴ ع) یو جلد نشر کړ او دی وایي چي دا کتابونه څلوېښت صندوقه او اکثر هم پښتو وه لویه برخه یې په

(۱) د حیات حافظ رحمت خان په نامه یو مفصل کتاب سید الطاف علي بی ای لیکلی او په هند کي په ۱۹۳۳ ع چاپ سوی دی. دا کتاب ډېر مفصل او مستند دی دغه مطالب څني اقتباس سول.

ketabton.com: The Digital Library

(۱۸۵۷ ع) د لکهنو په فساد کي برباد سوه.[۱] حافظ رحمت خان د پښتو او پارسو د شعر دېوان هم درلود، ډار مستېتر وایي چي ددغه دېوان وجود ماته د هند پښتنو په ټینګه ووایه او جان استریچي لیکي چي ماته له هنده څني پارسو غزلي راورسېدې چي هغه د حافظ رحمت خان وې، علاوه پر دغه ډار مستېتر وایي چي ماته په رامپور کي یوه پښتانه د پښتو اشعارو یوه مجموعه راکړه چي د حافظ رحمت خان او نورو پښتنو سردارانو اشعار پکښې وه او دغه مجموعه اوس د برتش موزیم په شرقي آثارو کي ساتلې ده، یو د حافظ رحمت خان شعر په دغه مجموعه کي د حاکمو طبقو غندنه وه[۲] حافظ رحمت خان د پښتنو په تاریخ کي یو کتاب کښلی دی چي خلاصه الانساب نومیږي او د لندن په برتش موزیم او په هند کې نسخې سته.[۳] د دغه کتاب یوه نسخه په پښتو ټولنه کي هم سته او تر لمبر (۱۲۳۴) لاندي خوندي ده.

مولف د دې کتاب په لیکنه کي د اخوند درویزه تذکره الابرار او مخزن افغاني خانجهاني، او تاریخ شېرشاهي او نورو کتابو ته حواله کوي. د اعلیحضرت احمد شاه بابا رحمه الله درې سفره هند ته یادوي او په ښه نامه یې ستایي. کله کله د خوشحال خان په بیتو هم استناد کوي. کتاب له لومړي مخه تر (۷) حمد و نعت دی، وروسته د خپل نیکه شېخ کوټا بابا تګ هند ته بیانوي او د سړبنو برېښو انساب ښیي له (۳۴) مخه دوهم فصل او د بېټني د اولاد بیان شروع کیږي په (۳۶) مخ کي درېیم فصل او د غرغښت بیان دی نور کتاب تر (۵۶) مخه اخلاقي مضامین او د تسنن په ملتیا خبري اتري دي. دی وایي: چي دغه کتاب ما له دې جهته ولیکی، چي د هند پښتانه خپل اصلیت هېر نه کړي او د خپلو اجدادو په حال خبر وي.[۴] د کتاب ژبه پارسو ده په عربي جملو او خبرو هم ډېر مشحون دی. راورټي مستشرق د پښتو ګرامر په مقدمه کي دغه کتاب نواب الله یار خان ته منسوبوي چي د حافظ الملک زوی دی مګر دا خبره د دې مستشرق غلطي ده او نه ښایي چي موږ په خطاوزو. د خلاصخ الانساب تالیف د ختم تاریخ رجب ۱۱۸۴ ق کال دی چي د حافظ رحمت خان تر شهادت ۱۱۸۸ ق څلور کاله دمخه تالیف سوی ؤ چي په (۱۹۷۳ م) کال

[۱] د روهیلو جنګ د جان استریچي.

[۲] د جان استریچي د روهیلو جنګ.

[۳] حیات حافظ ص ۲۹۸.

[۴] له قلمي خلاصه الانساب لنډونه.

پښتو اکاډیمی د ښاغلي روشن خان یوسفزي په همت په (۱۶۳) مخه کي د پښتو ترجمې سره چاپ کی.

﴿۲۷﴾

نواب مستجاب خان بړیڅ د (ګلستان رحمت) لیکوال

د پښتنو برېښو پاچهانو علمي او نوموړي کورنۍ څخه د حافظ رحمت خان زوی دی چي د خپل پلار د شهادت پر وخت د (۱۳) کالو ؤ په دوشنبې (۲) د شوال (۱۲۴۸ ه) په بریلي کي وفات او په هغه باغ کي ښخ دی چي دده په نامه یادیږي.

مستجاب خان د خپل پلار په ډول ډېر عالم او متقي مشر ؤ په عربي، پارسو او پښتو کي ماهر لیکوال او هم د خپل عصر ښه مؤرخ دی. د ده له تاریخي آثارو څخه (ګلستان رحمت) دی چي د خپل پلار د ژوندانه احوال او د هند د پښتنو معاصر تاریخ دی. دا کتاب په پارسي ژبه په خورا صحت او روانه ژبه او ښه انشاء کښل سوی او مؤلف خپل مشاهدات او ډېر تارخي وقایع په خورا دقت او تحقیق پکښي لیکلي دي، او قلمي نسخه یې د هند په کتب خانو کي سته.

مستجاب خان اووه زامن درلوده، یو لمسی یې محمد عبدالرزاق خان هم د ډیرو تالیفو خاوند دی او د شعر دېوان هم لري.[۱]

﴿۲۸﴾

سعادت یارخان بړیڅ د (ګل رحمت) لیکوال

دی د حافظ محمدیار خان زوی او د حافظ رحمت خان لمسی او له هغي علمي کورنۍ څخه یو روڼ ستوری دی چي د (۱۲۴۹ ه) په حدودو کي یې یو کتاب (ګل رحمت) په پارسي وکیښ، د ده شعري تخلص (صاحب) دی

[۱] حیات حافظ رحمت خان ص ۳۴۹.

abton.com: The Digital Library

او په خپل کتاب کې يې د بربڅو د کورنۍ احوال او هغه حوادث کښلي دي چې د ده په عصر کې پښتنو ته ورپېښ سول.

دی د خپل عمر په پای کې د بيت الله د زيارت لپاره ولاړ، پر لاري د هند په برووده کې وفات او هم هوري ښخ سو د دې علمي او ادبي کورنۍ مشهور رکن دی.[1]

﴿۲۹﴾

نياز احمد (هوش) د (تاريخ روهيل کهند) ليکوال

د نياز محمد زوی او د حافظ يارمحمد خان لمسی او د حافظ رحمت خان کړوسی او له دغه علمي خاندانه څخه معروف مؤرخ او ليکوال دی چې (هوش) تخلص لري او د ډيرو مؤلفاتو خاوند دی، مثلاً کليات هوش، ترانهٔ هوش، حديقهٔ نعت او نور ... په اردو ډېر اشعار لري او د روهيل کهند تاريخ يې هم په اردو کښلی دی چې دغه کتاب هم د هند د پښتنو تاريخ ګڼل کيږي د (۱۲۵۰ هـ) په حدودو کې ژوندی ؤ عمر يې په سياحت تېراوه او د هند په علمي او ادبي جرګو کې شريک ؤ.[2]

﴿۳۰﴾

محمد سلېمان خان "اسد" د (تاريخ افغانستان) ليکوال

محمد سلېمان خان بن محمد موسی خان بن نواب محبت خان بن حافظ رحمت خان متخلص په "اسد" هم د دغې علمي کورنۍ يو ستوری دی چې شاعر هم اديب هم ليکوال هم ؤ. د پښتنو تاريخ يې په اردو کښلی دی چې مشهور په (نقش سليمانی) يا (تاريخ افغانستان) دی.[3]

---

(1) حيات حافظ ص ۳۲۱.
(2) حيات حافظ ص ۳۲۶.
(3) حيات حافظ ص ۳۱۹.

﴿۳۱﴾

نواب محبت خان د (رياض المحبة) ليکوال

نواب محبت خان د حافظ رحمت خان زوی ؤ چې د خپل پلار د شهادت پر وخت (۲۴) کلن او د دې کورنۍ يو نوموړی پښتون سردار او امير دی. دی لکه خپل پلار د علم خاوند او په عربي او پارسو او اردو او پښتو کې شاعر او ليکوال ؤ خو متاسفانه د ده اشعار د (۱۸۵۷ م) په اړ و دوړ کې تلف سوه په سنسکريت کې يې هم ډېر مهارت درلود. د ده ځني اردو او پارسي او عربي اشعار تر اوسه محفوظ دي. ده پارسو مثنوی د (اسرار محبت) په نامه کښلې او يوه د پارسو ژبې قاعده او صرف او نحو يې ليکلې چې (امدنامه) نوميږي محبت خان په ۱۳ د صفر (۱۲۲۴ هـ) په لکهنو کې وفات او د وزير باغ سره کشور کنج ته نژدې ښخ سو. د ده له پارسو اشعارو څخه دغه دي چې استادي يې ځني ښکاري[1]:

گر کشش من اثری داشتی — يار بسويم گذری داشتی
آنکه جهان را به نگه زنده کرد — کاش به ما هم نظری داشتی
زيستمی بی تو اگر مثل تو : — ما در گيتی پسری داشتی
دانهٔ مهر ار بدلش سرزدی — نخل اميدم ثمری داشتی
گر رخت از پرده برون آمد — شام "محبت" سحری داشتی

دا بيت هم د ده دی:

زسرگذشت "محبت" از هر که پرسيدم
به عارض اشک پياپی چکيد و هيچ نگفت

محبت خان ډېر فنان او سليم الطبع سړی ؤ په موسيقي کې يې هم ښه معلومات درلودل داسي ښکلی ؤ چې خلک به ورته اريان وو، غلام حسن

---

(1) حيات حافظ ص ۳۱۳.

ketabton.com: The Digital Library

مؤرخ چي د ده معاصر دی داسي ليکلي دي : "ما په خپله د حافظ رحمت خان کورنۍ په لکهنو کي وليدله، محبت خان په صورت او سيرت د سرداري وړ دی، خو افسوس چي سفله پروري زماني دوی اوس په بلا کښي ايستلی دي.[1]

خلاصه : محبت خان د دې کورنۍ نوموړی سردار و چي د مغولي وروستني پاچا جهاندارشاه له خوا يې د (نواب ظفر الدوله باز جنګ) لقب درلود. نواب محبت خان يو خورا مهم کتاب په پښتو کښلی دی چي نوم يې د (رياض المحبه) دی، دا کتاب راورټي ليدلی او داسي يې په موږ پېژني چي : "د سرجارج بارلو په خواهښت په (۶ ـ ۱۸۰۵ ع ـ ۱۲۲۰ هـ) کښلی سوی او (۷۰۰) پاڼې دی چي کوچنۍ صفحې لري. د پښتو مهم لغت دي او د افعالو ګردانونه لري."[2] د راورټي له دغه بيانه ښکاري چي رياض المحبت د پښتو يو لغوي او ګرامري کتاب دی مګر يو ځای په خپله راورټي [3] ځني مهم تاريخي مطالب له دغه کتابه رانقل کوي، او داسي معلومېږي چي په دغه کتاب کي محبت خان د پښتنو تاريخ هم کښلی و، دغه برخه چي راورټي د دغه کتاب له پښتو مضمونه په انګريزي ترجمه کړې ده، د پښتنو احوال دي د سلطان محمود او غزنويانو په دوره کي او د دې خبري علل يې بيان کړي دي چي په هند کي ولي پښتانه (روهيله) بولي. د حيات حافظ رحمت خان ليکوال چي د دې زماني پوه سړی دی او په خپل کتاب کي يې د دغه خاندان ټول احوال مفصل کښلي دي فقط دوني وايي : "چي محبت خان يو خورا مفصل قاموس هم کښلی و[4] مګر نوم يې ښايي چي نه و ور معلوم."[5]

---

[1] سير المتاء خرين.

[2] د پښتو ګرامر مقدمه.

[3] د پښتو ګرامر مقدمه ص ۱۸ ـ ۱۹.

[4] حيات حافظ ص ۳۱۳.

[5] له دې کورنۍ څخه يو بل نوموړی د پښتو مؤلف نواب الله يار خان د حافظ رحمت خان زوی دی چي د عمر پر ۸۱ کال د ۱۲۴۸ هـ د شعبان پر ۹ وفات سوی او يو د پښتو لغت يې کښلی دی چي عجايب اللغات نوميږي، راورټي دا کتاب درلود او وايي چي په (۱۸۰۸ ع ـ ۱۲۲۲ هـ) په ۷۴۰ مخه کي کښل سوی او هر مخ يې ۱۷ ليکي دي. دا کتاب ما نه دی ليدلی چي تاريخي مباحث لري او که يوازي لغت دی. نو ځکه مي الله يار خان د مؤرخينو په ټولۍ کي نه وشمېره.

﴿۳۲﴾

د تذکره الملوک ليکوال ...

د تذکره الملوک په خصوص کي فقط مستر راورټي څه معلومات کښلي دي چي بل ځای څه نسته، دا کتاب لکه چي فقط يو منحصر بفرد نسخه وه او هغه د راورټي لاس ته ورغلې وه د پښتو ګرامر په مقدمه کي لاندېني معلومات ليکي : (تذکره الملوک د سدوزو تاريخ دی اته ټوکه او (۶۴۰) مخه لري، دا کتاب ډېر کمياب دی او زما په خيال به يې په افغانستان کي کمه بله نسخه هم نه وي د کتاب دوه ثلثه هغه وقايع دي چي د احمدشاه ابدالي تر مرګ وروسته واقع سوي دي، دا کتاب په پښتو کښل سوی دی او ليکونکی يې وايي چي دا کتاب فقط زه د سدوزو په تاريخ کي ليکم او له دغو کتابو مي استفاده کړې ده : تاريخ سلاطين سوريه، طبقات اکبري، ائين اکبري، مرآت الافاغنه، د صفوي شاهانو تاريخ، شاهجهان نامه، تاريخ عالمګيري، تاريخ فرخ سيری، تاريخ محمدشاهي، نادر نامه، تاريخ احمدشاهي، رسالهٔ اکبر خدکه. دا کتاب يوه مقدمه او دوه اصله او يوه خاتمه لري او د مضامينو فهرست يې دا دی :

مقدمه : د سدوزو د پلرو او نيکونو بيان.

لمړی اصل : د هغو قبيلو بيان چي په افغانستان کي اوسي.

دا اصل دوې فرعي لري : لومړۍ د هغو کورنيو بيان دی چي پر نورو يې حکومت کړی دی. دوهمه فرعه : د هغو قبيلو بيان دی چي په خپلو مېنو کي پرتې دي.

دوهم اصل : د هغو سدوزو بيان چي خپله مېنه يې پرېښې او په ملتان کي مېشته سوي دي. دا هم پنځه فرعي لري :

لومړۍ فرعه : خان مودود خېل.

دوهمه فرعه : د بهادر خېلو تاريخ.

درېيمه فرعه : د کامران خېلو احوال.

څلورمه فرعه : د زعفران خېلو احوال.

ketabton.com: The Digital Library

پنځمه فرعه : د خواجه خضر خېلو بیان چي دوی سلطان خدکه خېل بلل کیږي.

خاتمه : د خواجه خضر خېلو او د احمدشاه دراني احوال او د ده فتوحات په هند او پنجاب کي [1] راورتي چي تذکره الملوک لیدلې وه له هغه کتابه څخه یې دغه لوړ معلومات کښلي او هم یې د دغه کتاب مقدمه په انګریزي ترجمه کړېده، داسي معلومیږي چي د دې کتاب د مؤلف نوم په خپله راورتي ته هم نه ؤ معلوم ځکه چي د کتاب ذکر مفصل کوي اما د مؤلف نوم کورټ نه اخلي.

د تذکره الملوک ماخذونه چي مؤلف ذکر کړي دي او هم هغه انګرېزي ترجمه چي د کتاب له مقدمې څخه د راورتي په مشکوره سعی پاته ده موږ ته د مؤلف په خصوص کي داسي فکر راکوي :

د تذکره الملوک مؤلف پوه او عالم او مؤرخ او د پښتو ژبې یو نثر لیکونکی ادیب ؤ، ښه مؤرخ ؤ ځکه چي د خپل کتاب ماخذونه یې ثقه ښوولي دي، او د مقدمې مطالب هم غوره او مستند ښکاري (د هغه وخت له تاریخي معلوماتو سره سم) د تذکره الملوک د مؤلف د ژوندانه عصر هم د تیمورشاه زمانه یعنی (۱۲۰۰ هـ) تاکلای سو، ځکه چي راورتي وایي چي د کتاب یوه برخه هغه وقایع دي چي احمدشاه بابا ﷫ تر مړیني وروسته پېښ سوي دي.

د کتاب مقدمه چي راورتي په انګریزي ترجمه کړې ده عمده مطالب یې دغه دي :

د پښتنو د اصلیت په باب کي هغه قصې او روایات چي کلاسیکي مؤرخینو ذکر کول (او اوس مدار د اعتبار نه دي) د پښتنو د نوموړو او مشاهیرو ذکر دغه بحثونه تدقیقی رنګ لري. او د استفادې وړ دي د پښتنو احوال د کسي په غره کي بیانوي او بیا د ملک ابدال احوال لیکي څو د ملک سدو عصر ته رارسیږي، دلته د سدوزو په خصوص کي خورا ښه او غنیمت مواد لیکي، د دې کورنۍ اقتدار او روابط د هند له لودیانو او

[1] د پښتو ګرامر مقدمه ۹ _ ۱۰ _ ۱۱ و غیره.

سوریانو سره بیانوي، چي دغه تاریخي څېړني یې ډېرې ښې او د استفادې وړ دي.

خلاصه : د تذکره الملوک د مؤلف نوم متاسفانه نه دی رامعلوم او نه یې اوس کتاب موندل کیږي هغه نسخه چي د راروتي څخه وه نه ده راښکاره چي څه سوه خو تذکره الملوک په پښتو ژبه د پښتنو د تاریخ یو مهم او ګرانبها کتاب ؤ. سلطان محمد قاسم کندهاری هم لیکي چي ده په کندهار کي د سردار محمد علم خان بن سردار رحمت الله خان څخه یو کتاب وموند چي د سدوزو په پاچهي کي کښل سوی او د دغه عصر حوادث مفصل پکښي راغلي دي.[1] د دې کتاب نوم سلطان محمد نه لیکي خو د خپل کتاب په مقدمه کي یې (مجموعۀ ابدالي) بولي، ځکه چي له دغه کتابه د سلطان محمد اقتباس د راورتي له ترجمې سره نژدېوالی لري نو ویلای سو چي دغه کتاب هم هغه تذکره الملوک و. (د هوتکو د وختو تذکره الملوک بل کتاب دی دغه دواړه مه سره ګډوئ.)

﴿ ۳۳ ﴾

خان جهان خان لودي د (مرآت الافاغنه) لیکوال

راورتي دا کتاب د مرآه الافغانیه په نامه د تذکره الملوک په ماخذو کي ذکر کوي او د مؤلف نوم یې نه ښیي [2] له نورو کتابو څخه معلومیږي چي د کتاب صحیح نوم مرآه الافاغنه دی او مؤلف یې خان جهان لودی ؤ [3] د هند له مشهورو پښتنو څخه موږ دوه تنه په دې نامه پېژنو : لومړی خو هغه خان جهان لودی دی چي ذکر یې د مخزن افغاني په تفصیل کي وسو، بل خان جهان لودي هم د سلطان سکندر لودي (۸۹۴ _ ۹۲۳ هـ) له مشهورو امراوو څخه دی چي په دغه وخت کي د لوی وزیر حیثیت لري او د راپړزي

[1] تاریخ سلطاني ص ۵۲.
[2] د پښتو ګرامر مقدمه ص ۸.
[3] تاریخ سلطاني ص ۵۲ _ ۵۷، خورشید جهان ص ۸۷ _ ۸۹.

ketabton.com: The Digital Library

جاګیردار دی[1] د نعمت الله په قول خان جهان لودي په (۹۰۱ هـ) وفات سوی او تر ده وروسته یې زوی احمد خان د (اعظم همایون) په خطاب سرلوړی سوی وو.[2] دا پښتون سردار لکه چې عالم او لیکوال او مؤرخ تېر سوی دی چې مرآه الافاغنه د ده تاریخي اثر دی او داسې ښکاري چې د پښتنو د پاچهانو چې په هند کې تېر سوي دي او مخصوصاً د سلطان سکندر لودي احوال یې مفصل کښلي وو، ځکه چې د کتاب نسخه نه ده لیدلې سوې او لوړ روایات هم پوره کفایت نه کوي، نو د مرآه الافاغنه انتساب هم دغه خان جهان لودي ته زما په عقیده سل په سل کې مثبت دی، شل کاله دمخه ما د دغه کتاب یوه خطي نسخه د ښکارپور په ګړي یاسین کې ولیدله چې د خان جهان په نامه وه مګر کوم خان جهان؟ او د کوم وخت؟

﴿ ۳۴ ﴾

منشي عبدالکریم د (تاریخ احمد) لیکوال

د دې کتاب نسخه له قاري عبدالله خان سره وه نه پوهېږم چې څه سوه؟ دا کتاب د پښتنو د سلطنت مفصل تاریخ دی چې منشي عبدالکریم د شجاع الملک سدوزي په وخت کې کښلی دی ژبه یې پارسو ده.

منشي عبدالکریم علوی مدقق او پوه مؤرخ دی د نادر افشار احوال او د احمدشاه بابا رحمه الله د سلطنت وقایع یې خورا مفصل کښلي دي او داسې ښکاري چې د دې تاریخ په لیکنه کې هم مقصد د دغه عصر حوادث وه او د احمدشاه بابا رحمه الله په نامه یې بللی دی، دا کتاب په اردو هم ترجمه سوی او د (واقعات درانی) په نامه په کانپور کې په (۱۲۹۲) چاپ سوی دی. فیض محمد یې هم په خپلو ماخذو کې ذکر کوي. د افغانستان په تاریخ کې ډېر قیمتي معلومات لري او له مهمو مراجعو څخه ګڼل کېږي. د دغه عبدالکریم په نامه ما دوه چاپي کتابونه لیدلي دي:

[1] خورشید ص ۸۹.

[2] مخزن افغاني ص ۷۶.

۱. تاریخ احمد یعنې محاربات سلاطین درانیه باسکهان وبهاؤ و جهنکو طبع لکهنو ۱۲۶۵ هـ.

۲. محاربهٔ قندهار: مصنفهٔ عبدالکریم طبع لکهنو (۱۸۴۸ م) کانپور (۱۲۶۷ ق) دی د ډېرو کتابو مترجم ؤ، تر (۱۲۹۲ ق) دمخه مړ دی.

﴿ ۳۵ ﴾

اکبر د یوې تاریخي رسالې لیکوال

دا رساله راوړتي د تذکره الملوک په ماخذو کې راوړي او وایي چې د تذکرې خاوند له (رسالهٔ اکبر خدکه) استفاده کړې ده، داسې معلومېږي چې اکبر نومی پښتون یوه تاریخي رساله درلوده چې د تذکره الملوک د څښتن په لاس کې وه[1] خدکه راوړتي په لاتیني حروفو داسې ضبطوي **khadkah** او لکه چې دمخه د تذکره الملوک په بیان کې وویل سوه د سدو یو زوی خواجه خضر چې احمدشاه بابا رحمه الله هم د ده له نسله دی اولاد یې په (سلطان خدکه) مشهور دی دې تسمیې وجه حیات خان او سلطان محمد او نور مؤرخین هسې کاږي چې د خضر خان زوی سلطان خداداد نومېدی او دغه سړی په خپل عصر کې ډېر مقتدر مشر ؤ پښتانه لکه چې هر نوم د اعزازو لپاره تصغیر کوي دی یې (سلطان خدکی یا خدکه) باله نو په سدوزو کې هم د خواجه خضر اولاد چې سلطان خودکي ته منسوب دي ټوله خودکي بولي[2]. په هر صورت اکبر د دغې طایفې څخه یو مؤرخ دی چې رساله یې د تذکره الملوک د خاوند په لاس کې وه.

[1] د پښتو ګرامر مقدمه.

[2] حیات او سلطاني.

ketabton.com: The Digital Library

﴾ ۳٦ ﴿

... د (نادرنامې) ناظم

د دې مؤرخ نوم نه دی راته معلوم، خو دوني ويلای سم چي دی اصلاً د خراسان ؤ او د ده نيکه قاسمي شاعر دی، چي د مشهور مستشرق پروفيسور براون انګليس په قول يې د فردوسي د شهنامې په ډول اشعار ويلي او قلمي نسخه يې د انګلستان د کيمبرج په دارالفنون کي سته.[۱]

د نادرنامې ناظم د قاسمي شاعر لمسی او د احمدشاه بابا معاصر دی چي يو کتاب يې د (نادرنامې) په نامه د خراساني نادر افشار په شرح حال کي په (۱۷) زره بيته د حسين خان فراهي په امر منظوم کړی دی چي دغه حسين خان د احمدشاه بابا ﵀ له خوا د خراسان حاکم وو. دا کتاب د اعليحضرت احمدشاه بابا ﵀ په نامه د (۱۱۷۲ هـ) د لومړي خور په مياشت پای ته رسېدلی دی.[۲]

د نادرنامې ناظم د هوتکو د سلطنت او داحمدشاه بابا ﵀ د نيکونو احوال مفصل ليکي او بيا د احمدشاه بابا ﵀ د حيات ډېر وقايع ذکر کوي. د دې کتاب يوه قلمي نسخه کي زما څخه وه د بلي نسخې درک نه لرم، پارسو شعر يې خوږ او د قدر وړ دی.

﴾ ۳۷ ﴿

... د (سلطان اويس) د تاريخ ليکوال

نه د دغه کتاب وجود له بله ځايه رامعلوم دی او نه يې مؤلف پېژنم خو دوني راته ښکاره ده چي د مرحوم حاجي ميرويس خان هوتک ﵀ په احوال کي په لوړ نامه يو کتاب په عربي چا ليکلی دی، شېرمحمد مؤرخ تصريح

[۱] د براون د پارسو ادب تاريخ.
[۲] قلمي نادرنامه.

کوي چي په دغه کتاب کي د حاجي ميرويس خان ﵀ او د ده د ورور عبدالعزيز د عهد وقايع مفصلاً راغلي دي[۱] خو افسوس نه دی د دغه کتاب بيان ليکي او نه له بل چا څخه ما د دغه کتاب په باب کي څه اروېدلي او ليدلي دي نو په خپله د کتاب وجود هم محل د تامل دی ځکه چي په دغه عصر کي عربي کتاب ليکل له رواجه لوېدلي وه او هم معاصرينو لکه محمد هوتک د دغه هيڅ ذکر نه دی کړی.

﴾ ۳۸ ﴿

ميا عمر څمکنی د (شجرهٔ نسب افغانان) ليکوال

محمد عمر د ابراهيم زوی چي اصلاً د باجوړ د ميا کلي وو، وروسته د پېښور په څمکني کلي کي ميشت او هم دلې په ۲۹ جمادي الثانيه ۱۱۹۰ ق وفات سو، دی د روحاني او علمي لوړ شخصيت خاوند او د اټک د شېخ يحيی څخه په نقشبندي طريقه کي ماذون وو احمدشاه ابدالي ﵀ د ده له متعقدانو څخه وو او په زرو نور ارادتمندان يې هم لرل په عربي او دري او پښتو ډېر آثار لري لکه مالي شرح، قصيده امالي په دري ۹۳۸ مخه او توضيح المعاني په پښتو د خلاصهٔ کيداني شرح او پښتو شمايل نامه چي په (۱۱٦۳ ق کال) منظومه کړې ده. د ده بل کتاب شجرهٔ نسب افغانان و غيره يو تاريخي اثر دی، چي ما ددغو کتابو خطي نسخې د پېښور د بالاماڼي د مرحوم فضل صمداني په کتابخانه کي ليدلي وې. ميرزا هادي عشرت د احمدشاه ﵀ د دربار منشي د ده د وفات تاريخ داسي ويلی دی:

تاريخ وفات سر اقطاب زمان
رهنمون شد خرد از لطف بمن گفتاقم
اربيرون بحساب جملش تادانی
(عددی بيست نهم شهر جمادی دوم)

د وروستنۍ مصراع ابجدي ارزښت (۱۲٦۸) دی که عدد (ـ ۷۸) څني کم کو (۱۱۹۰ ق) پاتېږي.

[۱] خورشيد ص ۱۳۲.

محمد د (پټې خزانې) لیکوال

لکه چې د مخه تاسي ولوستل پټه خزانه د پښتنو د ادب او رجالو او هم د ښارو مهم تاریخ دی چې د شاه حسین هوتک په عصر کې د شوال په (۲۴) هجري کال (۱۱۴۲ هـ) یې لیکل پای ته رسېدلي دي.

محمد هوتک د پښتو مدقق مؤرخ او د پښتو ژبې نوموړی لیکوال او شاعر دی چې خپل کتاب یې د هغه معارف پالونکي پاچا په نامه کښلی دی.

خوشبختانه محمد هوتک د کتاب په پای کې د خپلې کورنۍ احوال هم لیکي، په دې ځای کې زما لپاره ډېر غنیمت دی او لنډوم یې:

"محمد د داؤد خان زوی د قادر خان لمسی په قوم هوتک چې اصلاً په مرغه کې اوسېدل او قادر خان له هغه ځایه سیوري ته راغلی وو له دغه ځایه یې یون وکړ او د کندهار کوکران ته راغی، په سن د (۷۶) کالو کې په (۱۰۵۸ هـ) وفات او هلته ښخ سو اما داؤد خان د مؤلف پلار په (۱۰۲۹ هـ) کال په کوکران کې وزېږېد او په صباوت کې یې علوم ولوستل شاعر او عالم سړی سو. داؤد خان په ړوب او د کسي په غره او پښنور کې سیاحتونه وکړل او د حاجي میرویس خان مرحوم رحمة الله علیه سره د آزادۍ غوښتلو په جګړه کې ملګری وو، په (۱۱۲۶ هـ) داؤد خان د حاجي میرویس خان رحمة الله علیه له خوا په فراه او سیستان او ګلستان کې د پښتنو د سپه سالار په ډول مقرر وو او هلته یې د متجاوز پردو لښکرو سره جګړې کولې. داؤد خان په (۱۱۳۶ هـ) وفات او په کوکران کې ښخ سو. د ده د ادب او علم د نمونې په ډول دغه دوې رباعی وګورئ چې د تجنیس په صنعت کې ځوني قیمت لري:

چې د چا په زړه کې اور د مینې بل سي
په اور بل یې لمبې ګډې حال یې بل سي
اور د مـــــینې کله مري د زړه له مینې
د اور بل مـــینه که تل د زړه په تل سي

که یې ویني ویني تل ځاځي له زړو ځخه
څوک چې ویني تا له ځوانو یا زړو څخه
د زړو له زړه که ویني ویني څـــــــاځي
په کړو د غم لوېدلي ستا له کـــړو څخه

اما په خپله محمد د پټې خزانې لیکوال په (۱۳) د رجب (۱۰۸۴ هـ) په کوکران کې وزېږېدی، او تر اتلسم کاله یې مروجه علوم لکه: فقه، تفسیر، اصول او د فصاحت علوم لکه: قافیه، عروض، بیان، معاني او نور ولوستل ځکه چې د پلار او نیکه ښه مناسبات یې د هوتکو د شاهي کورنۍ سره وو نو د شاه حسین په امر کندهار ته راغی، او هر کله به د دغه زلمي پاچا په دربار کې وُ او د حضور ادبي لیکوال وُ هغه ادبي او علمي مجلسونه چې د دغه پوهنوال پاچا په دربار کې به هر کله کېده یو رکن یې محمد وُ، دی په پټه خزانه کې د دغو ادبي مجلسو او ټولنو حال ښه لیکي. محمد بې له پټې خزانې یو بل کتاب (خلاصه الفصاحه) هم په پښتو کښلی چې د فصاحت علوم یې پکښې راوړي دي، بل علمي پښتو اثر یې (خلاصه الطب) دی چې په (۱۱۳۹ هـ) کال یې د هغه زلمي پاچا حضور ته وړاندې کی او سل طلاوي یې جایزه وموندله. محمد د شعر دېوان هم لري دغه څو بیتونه د ده دي:

ساقي پاځه د سرو ملو ډک یو جـــــام را
ستــــــــــا له غمه ناآرام یمه آرام را
نه نشاط سته نه مستي سته نه رندي سته
چې ســم رند هـــغه اوبه عـلى الــدوام را
په اوبو مې سوړ زړګــی لړ څه را تود که[1]
"محـــــمد" ته د اور ډک یو هسې جام را

پټه خزانه څو واره په کابل کې چاپ سوې ده:

۱. ۱۳۲۳ ش ـ پښتو ټولنه
۲. ۱۳۳۹ ش ـ تالیف او ترجمه
۳. ۱۳۵۴ ش ـ اطلاعات او کلتور
۴. ۱۳۵۷ ش ـ د ادب پوهنځی

[1] پټه خزانه ۱۰۷ ـ ۱۰۸ ـ ۱۰۹ ـ ۱۱۰ ـ ۱۱۱ د قلمي نسخې.

ketabton.com: The Digital Library

...etabton.com: The Digital Library

﴿ ۴۰ ﴾

ریدی خان مهمند د (محمودنامې) ناظم

ریدی خان مهمند د غیاث خان زوی او د مسعود خان لمسی دی چي پلرونه يې د کندهار شرقي خوا د مهمندو په کلي کي اوسېدل، غیاث خان د مرحوم حاجي میرویس خان رحمه‌الله ملګری ؤ او په خپله ریدی خان د محمد هوتک معاصر دی په (۱۱۳۶ هـ) اصفهان ته ولاړ او هلته د اعلیحضرت شاه محمود بریالي سره وو له هغه ځایه چي راغی، د هغه اعلیحضرت د فتوحاتو په احوال کي (محمود نامه) نظم کړه چي څلور زره بیته وه.[1]

داسي ښکاري چي ریدي خان په دغه خپل کتاب کي د مرحوم حاجي میرویس خان رحمه‌الله د ملي نهضته رانیولې بیا د اصفهان تر فتح پوري ټوله وقایع په پښتو خواږه مثنوي نظم کړي دي.

محمد هوتک په پټه خزانه کي له دغه کتابه یو باب رانقل کوي چي د حاجي میرویس خان رحمه‌الله د ملي مجاهدت او د ګرګین د وژلو قصې دي.

﴿ ۴۱ ﴾

د صولت افغاني لیکوال محمد زردار خان ناغر

دا مؤلف د نولسمي سدۍ په منځ کي له هغو افغانانو څخه و چي په هند کي يې ځای او جایګیر درلود. ده په اردو ژبه د پښتنو پر تاریخ باندي صولت افغاني وکیښ چي په ۱۸۷۶ میلادي کي چاپ سو. دا کتاب خصوصاً د هندي افغانانو له مشاهیرو او غټو کورنیو او قبیلو چي په هند کي میشته سوي دي غوره معلومات راکوي. ناغر کاکړان چي په هند کي يې نسلونه پاته دي ښه رانښيي، او هغه سیاسي اقدامات چي د انګرېزي استعمار په وختو کي د پښتنو آزادو قبیلو او د افغانستان په خاورو کي د

(۱) پټه خزانه قلمي ص ۷۱.

انګرېزانو په ګټه سوي دي بیانوي او ګرده معاهدې لیکي چي انګرېزانو په زوره په قبایلي مشرانو یا د افغانستان په حکمرانانو امضاء کړي وې.

﴿ ۴۲ ﴾

افضل خان خټک د (تاریخ مرصع) لیکوال

دا مؤرخ د اشرف خان زوی او د خوشحال خان لمسی دی ځکه چي ما يې په پښتانه شعراء لومړي جلد (ص ۲۲۸) کي مفصل حال کښلی دی نو دلته يې تکرار ضرورت نه لري. تاریخ مرصع هم ده په پښتو کښلی دی، د پښتنو او د خوشحال خان د کورنۍ په باب ښې خبري لري خو هیوز انګلیس لیکي چي دغه یو عمومي تاریخ دی د پښتنو او مخصوصاً خټکو احوال پکښي ذکي کېږي او اکثر مطالب يې له مخزن افغاني او دروېزه څخه اقتباس سوي دي. هیوز دا هم وایي چي د تاریخ مرصع اصلي نسخه د افضل خان په لاس کي ده چي په جمال ګړۍ کي اوسي، دوې نوري نسخې يې هم سته چي یوه په ما اړه لري.[1] راورټي په ګلشن روه او هیوز په کلید افغاني کي له تاریخ مرصع څخه یو یو باب چاپ کړی دی. (دا هغه معلومات و چي ما ۳۷ کاله پخوا کښلي وو) اوس دا پر زیاتوم: دا کتاب په ۱۴۹۴ مخو کي د ښاغلي دوست محمد کامل مومند له نوټونو سره په ۱۹۷۴ م کال له پېښوره چاپ او خپور سو. چي اصلي متن يې ۶۲۴ مخه دی او د خوشحال خان له بیاضه هم دېرش مخه مفید مطالب رانقل سوي دي په تاریخ مرصع کي وقایع د ۱۱۳۶ ق کال تر پایه لیکل سوي او د مؤلف وفات يې ۱۱۸۳ ق دی. (د تفصیل لپاره وګورئ د چاپي تاریخ مرصع مقدمه)

(۱) د هیوز د کلید افغاني مقدمه.

ketabton.com: The Digital Library

﴿ ۴۳ ﴾

میرزا عطامحمد ښکارپوري د (نوای معارک) لیکوال

د پښتو ټولنې په کتابخانه کې په لمبر (۶۴۴) یو کتاب سته چې دا کتاب پر شنه پخواني کاغذ کښل سوی او تقطیع یې (۱۱/۵ × ۶) انچ دی. په هر مخ کې (۱۴) لیکې او ټوله (۴۶۰) مخه دی. خط یې د شکست او نستعلیق تر منځ او ښه نه دی. د مؤلف او کتاب نوم ښکاره نه معلومیږي پارسي انشا یې هم تکلف ته مایله ده.

کتاب په حمد او نعت شروع کوي وروسته وایي زه په زلمیتوب په ښکارپور کې وم او بیا مې د خراسان، هرات، کندهار، کابل، پېښور سفر وکړ، او د شاه شجاع د جګړو وقایع مې په سترګو ولیدل نو وروسته مې د ایسټویک انګلیس په خواهښت دا کتاب وکیښ.[۱]

مؤلف خپل تاریخ د نادر افشار له مرګه شروع کوي بیا د احمدشاه بابا او تیمور شاه او شاه زمان او شاه محمود ذکر مختصر کوي. وروسته د شاه شجاع او محمدزو د سلطنت ابتدایي وقایع مفصل شروع کوي د وزیر فتح خان او د ده د ورونو تسلط بیانوي د کابل، کندهار، پېښور او ټوله افغانستان د دغه عصر وقایع مفصل راوړي، د انګلیسانو د لومړي جنګ ذکر هم خورا مفصل کوي. داسې ښکاري چې مؤلف خپله نسخه په (۲۵) د جمادی الثانی (۱۲۷۱ هـ) تمامه کړې ده او دغه موجوده نسخه هم په (۶) د روژې (۱۲۷۱ هـ) لیکلې سوې ده. د کتاب د پای لیک داسې دی: "بقلم حقیر پر تقصیر میرزا محمد حسن خلف مولانا میرزا عطامحمد". له دې لیکه د مؤلف د نامه په خصوص کې یو استنباط کولای سو چې د مؤلف نوم میرزا عطامحمد و، ځکه چې د کتاب په پای کې څو ځایه د (عطا) په نامه تلمیح کوي مثلاً : "با تمام این نسخه موسومه تازه نوائی معارک پرداخته شد ... امید از اهنگ نوازان ساز ... اگر فقط به نقد تحسین و آفرین متاع

(۱) له قلمي نسخې څخه ص ۱ تر ۱۱.

هنرم را بخرند عین عطائی بر عطاست و الا بزبان عیب جوئی و نخوت نام عطا بخطا نبرده معاف دارند ... هر گاه از راه لطف و عطائی به مطالعه این نسخه پردازند ..."

له دغه بیانه سړی داسې تخمین کولای سي چې میرزا محمد حسن د دغې نسخې لیکونکی د مؤلف میرزا عطامحمد زوی و، ځکه د تالیف د ختم او د دغې نسخې د لیکلو تر منځ فقط دوې میاشتې فاصله ده. متاسفانه د دغې نسخې یو څو پاڼې پرې سوي او ناقصې دي چې له دغو څخه یو څو پاڼې په بل خط بیا تکمیل سوي دي او داسې ښکاري چې د کتاب بله نسخه هم موجوده وه. دغه کتاب وروسته ما په کراچي کې له څو خطي نسخو څخه ترتیب او چاپ کی. (کراچي سندهـ ادبي بورد ۱۹۵۹ م) دغه میرزا عطامحمد د عبدالرحیم لمسی او د ښکارپور له ممتازي علمي کورنۍ څخه یو منشي و چې په کلو کلو یې په کندهار او هرات کې د افغاني دربار منشي توب لاره او تر ۱۲۷۲ ق پورې لا ژوندی و. په (۱۲۲۵ ق) د خپل اکا سره چې په کابل کې د سندهـ سفیر و کابل ته راغلی و. د دې کتاب د کراچي چاپ مصور او ۱۱۱۵ مخه دی.

﴿ ۴۴ ﴾

حاجي محمد عارف قندهاری د (مطلع او مقطع) لیکوال

حاجي محمد عارف د قندهار دی او د یوه خورا مفصل تاریخ لیکونکی دی چې لومړی ټوک یې (مطلع) نومیږي او بل یې (مقطع). محمدعارف په کندهار کې د بیرم خان میرسامان و.[۱] او د هغه سړي سره یې تر مرګه ملګري درلوده. هند ته ورسره ولاړ چې بیرم خان ووژل سو نو عارف له ګجراته حجاز ته ولاړ له حج وروسته تر (۹۸۵ هـ) د مظفر خان سره و، په (۹۸۶ هـ) د اکبر پاچا دربار ته ولاړ او د پنجاب په دیواني مقرر سو. مګر ژر یې استعفا وکړه او د مظفرخان سره په ټانده کې اوسېدی. په (۹۸۸

(۱) مآثر رحیمي ج ۲ ص ۱ _ ۸.

ketabton.com: The Digital Library

ه) په دغه ځای کي د مظفرخان سره یو ځای ووژل سو. محمد قاسم فرشته د ده له کتابه ډېر مطالب رانقل کوي[۱] او داسي ښکاري چي نسخه یې د ده کتب خانه کي وه د دې نسخي لومړنی او وروستنی پاڼي نسته خو خوشبختانه دغه ناقصي پاڼي د انګلستان د کیمبرج په کتبخانه کي خوندي دي. په (مطلع) کي د همایون د عصر حوادث ضبط وو او په (مقطع) کي د سلطان محمود له عصره بیا تر (۹۸۶ هـ) پوري د هند د ټولو پاچهانو او د پښتنو د سلطنت احوال کښلي دي. نو حاجي عارف کندهاری پوه پښتون مؤرخ دی چي په هند کي یې خپل کتب لیکلي دي . دی شاعر هم و امین زاري یې دغه دوه بیتونه ضبط کړي دي :

صد ارزو است در دل تنگم گره زدوست
دل نیست در برم گـــــره آرزوی اوست
ای بسا توبه که چون توبه دیرینه من [۲]
خوبرویان بشکنند بیـــــک چشم زدن

د حاجي عارف د (مطلع) درک اوس نسته او دغه کتاب ورک دی.

《 ۴۵ 》

سلطان محمد خالص د (تاریخ سلطاني) لیکوال

سلطان محمد په نومورکو تاریخ لیکونکو کي نه راځي، ځکه چي د ده کتاب چاپ سوی او مشهور دی مګر له دې جهته چي څوک د ده په احوال نه دي خبر نو یې شهرت هم کم دی، زه لاندیني معلومات د دې مؤرخ په خصوص کي لرم : "سلطان محمد خان د موسی خان زوی په قوم نصرت زی بارکزی د کندهار له پوهانو څخه و، چي په شعر کي یې خالص تخلص کاوه، ده خپل تحصیلات په کندهار کي وکړل او په پارسو کي ښه لیکوال او منشي سو. د امیر شېرعلیخان په دوره کي د کندهار له مشهورو خوانینو څخه و او

(۱) فرشته مقالهٔ ۴ _ ۷ _ ۹.
(۲) هفت اقلیم.

ډېر عمر یې په کلات کي حکمراني کړله، هغه وخت چي غازي محمد ایوب خان په کندهار کي پاچا سو، دی یې ملګری و او د میوند په جهاد کي یې هم برخه درلوده، د (۱۲۹۷ هـ) د روژې تر میاشتي وروسته چي غازي محمد ایوبخان له کندهاره ایران ته ولاړ، نو د ده ملګري هم سره بېل سول او سلطان محمد خان مرحوم کراچي ته ولاړ او هورې اوسېد، ده په کندهار کي لا یو مفصل تاریخ کښلی و چي تاریخ سلطاني نومېد، لومړی جلد یې په (۱۲۹۸ هـ) په بمبیي کي په خپله طبع کړ دا جلد تر (۱۲۷۹ هـ) پوري له ابتداء څخه د پښتنو احوال لري او هم وقایع په خورا ښه صورت لیکي، د سلطان محمد د تاریخ دوهم ټوک چي د ده د عصر وقایع او هم مشاهدات وو ده لیکلي او هم چاپ سوي دي چي د هغه نسخې متاسفانه د امیر عبدالرحمن خان په وخت کي ضایع کړلي سوې او اوس نه میندلي کیږي، مګر له پخوانو خلکو څخه روایت دی چي له هغه کتابه یو څو نسخې پاته سوي او ضایع سوي نه دي د تاریخ سلطاني د دوهم جلد که کمه نسخه اوس ومیندله سي د وطن د تاریخ لپاره به ډېر غنیمت وي.

سلطان محمد په زیارت د بیت الله شریف هم مشرف سوی و او پسله (۱۳۰۰ هـ ق) غالباً له کراچي څخه تللی او د هغه عصر د تورکیې په عربي مملکتو لکه : شام، عراق او نورو ... ګرزېدلی او هم هورې وفات سوی دی. خالص یو د پارسو شعر دېوان هم درلودی چي د ده تر مرګ وروسته محمدابراهیم او د ده زوی هغه اشعار سره ټول کړي وو، له دغه کتابه فقط لومړنی درې پاڼي زما څخه وې، ابراهیم لیکي : زما پلار چي بیت الله ته ولاړ بیا یې احوال معلوم نه سو څو کاله وروسته د سلطان محمد خان ورور حاجي جان محمد کندهار ته راغی او وې ویل چي حاجي سلطان محمد په تورکو کي وفات سو، ابرهیم وایي: چي د پلار ډېر اشعار او منشور لیکونه زما څخه وو، هغه مي سره ټول کړل او د (دېوان خالص) په نامه مي وبلل.[۱] ما (حبیبي) د خپلي کورنۍ له لویانو څخه (خدای ﷻ دې وبخښي) اورېدلي وو چي سلطان محمد خان عالم او خورا پوه لیکوال و، په کندهار کي به هر

(۱) د تاریخ سلطاني مقدمه او د دېوان خالص لومړنی قلمي پاڼي.

ketabton.com: The Digital Library

کله له پوهانو او علماوو سره محشور و، او د مشهور حبو اخوندزاده له زوی عبدالرحیم اخندزاده څخه یې استفاده او لوست کړی و، او د هغه ملګری هم و، چې له کندهاره فرار سو نو هم د مولوی عبدالرحیم اخندزاده د زوی مرحوم عبدالرؤف خان سره یو ځای کاکړستان ته ولاړ.

دا دوه بیته د ده له یوه مناجاته را اخیستل کیږي[1]:

اگر فضیلت نگردد دستگیرم
زشر نفس خود در دم بمیرم
زشر نفس و شیطان ده امانم
مگر دان جز بذکر خود زبانم

﴿ ۴۶ ﴾

قاسم علي خان د (محاربهٔ کابل) ناظم

دا سړی د هند دی، په (۱۲۶۰ هـ) یې د (محاربهٔ کابل) په نامه د فردوسي د شهنامې په وزن یو کتاب تخمیناً په نه زره بیته کې نظم کړی دی دا کتاب د فیض محمد له ماخذو څخه دی. چې د سراج التواریخ په کښلو کې استفاده څني کړې ده. قاسم علي د شاه شجاع له عصره خپل تاریخ شروع کوي. د افغانستان د اړو دوړ او انقلاب حوادث او د پردو د حملو او جګړو وقایع په کندهار او کابل کې څرګندوي. که څه هم دا کتاب د متجاوزینو په طرفداري کښل سوی دی خو بیا هم د وطن د تاریخ د دغې دورې لپاره بد نه دی، او استفاده څني کېدای سي. د کتاب ادبي جنبه او شعر خوږ او روان دی په (۱۲۷۲ هـ) د اګرې په لیماني مطبعه کې چاپ سوی دی. مګر نسخې یې اوس لکه قلمي کتابونه ډېرې نه میندلې کیږي او دغه کتاب هم لږ خلک پېژني، مؤلف د کتاب په سر کې لیکي : چې زه د سند په

[1] د دیوان خالص قلمي پاڼي.

سفر ولاړم چې راغلم خلکو د سفر معلومات راڅخه غوښتل ما هم نظم کړل د نمونې په ډول د کتاب د پای څو بیتونه ولولئ:

ستایش به یزدان که این نامه ام
سراپا برار است از خامه ام
مگر جان فردوسی پاک زاد
ز فردوس در قالبم رونهاد
که زان همت این نامه را گفته ام
سخن همچو سلک گهر سفته ام
بدریای معنی شدم غوطه خور[1]
بسه سال اندوختم این گهر

﴿ ۴۷ ﴾

رساله نسب نامه فرقه غلجي

دا رساله میا عبدالحکیم کاکړ لیکلې ده، چې دی د ۱۱۴۵ ق په شاوخوا کې د کندهار د خلکو لوی لاربنوونکی او د میا فقیرالله جلال آبادي مرید او معاصر و (۱۰۷۰ ـ ۱۱۵۳ ق) دا عالم او متصوف مشهور سړی ډېر نور تالیفونه هم لري او مرقد یې د کاکړو د لورلائي په تل چوټیالي کې دی.

میا عبدالحکیم پسله ۱۱۵۰ ق یوه رساله د پښتنو د قبیلو او لنډ تاریخ په باب کې په دري ژبه وکښله، چې اوس یې یوه خطي نسخه ماته پرته ده. دا د پښتنو یوه لنډه تاریخچه ده چې لومړي فصلونه یې د غلجو نسب نامه او د دوی د پاچهانو او مشرانو احوال بیانوي لکه : د توخو مشران، سلطان ملخي او حاجي ایدل او د هوتکو مشران حاجي میرویس او شاه محمود او شاه اشرف او شاه حسین د نادر افشار تر حملې پورې.

[1] له محاربهٔ کابل څخه.

ketabton.com: The Digital Library

نور فصلونه د لودي اولاد او په هندوستان کي د پښتنو شاهانو او د سوريانو او د شېرشاه احوال په لنډ ډول بيانوي.

د دغي رسالې په پای کي داسي کښلي دي: مؤلف رساله ملا عبدالحکيم کاکری است بموجب ارشاد عمهٔ زمان ... محب العلماء جناب عبدالعزيز خان غلجی توخی محمدزی برهان خيل که از کندهار بقصد سپه گری بهندوستان امده بود و به رتبه اميری رسيده و چند گاه نائب دار السلطنته لار (؟) بود ... و هر افغان که از ولايت بهندوستان امدی از نوازش او محروم نرفتي ..."

د ميا عبدالحکيم دغه رساله که څه هم کوچنوټې ده خو حاوي او مفيده ښکاري.

﴿ ۴۸ ﴾

روزنامهٔ غزوات هندوستان

دا کتاب د امير تېمور کورګان د فتوحاتو بيان دی، تر هغه وخته چي دی په ۸۰۱ ق کال هندوستان نيسي. مؤلف يې غياث الدين علی بن جمال الاسلام دی چي په فارسي ژبه يې دا لنډ کتابګوټی کښلی و.

د افغانستان او پښتنو په تاريخ کي دا کتاب له دې جهته ګټه ور دی چي د امير تېمور سفر او جنګونه له هراته تر کابله او اباسينه رانيسي، او په اوسنی پختيا ولايت کي د پښتنو مشرانو نومونه او قبيلې او جغرافي ځايونه هم ذکر کوي.

د دې کتاب يوه خطي نسخه چي په ۱۰۱۵ ق کال کښلې سوې وه په پتروګراد کي وه او يوه روسي محقق ليوز يين تصحيح کړه چي بيا نو ۲۱۲ مخه متن او ۲۰ مخه فهرستونه له يوې روسي مقدمې سره واسيلي بارتولد د پتروګراد د دار العلوم په مطبعه کي چاپ کړه ۱۹۱۵ م.

﴿ ۴۹ ﴾

ائمهٔ الافاغنه

امير افضل جدون د لاهور په هفته وارسيف ۷ سپتمبر ۱۹۹۵ م کال ليکي: ملا خانمير يوه چارمقاله لري، چي په ۱۱۵۵ ق تاليف سوې ده، او دی له بله عربي کتابه ډېر مطالب رانقل کوي. چي هغه کتاب ائمه الافاغنه دی او مؤلف يې ابو الخطيب شيرازي نوميږي چي په ۵۳۵ ق کال مړ دی.

دا کتاب هم په فارسي او هم په پښتو ترجمه سوی دی چي سيد عبدالجبارشاه د سوات معزول امير يې دواړي نسخې درلودې. فارسي مترجم يې محمدجواهر خان سواتی و. چي دغه نسخه يې امير افضلجدون ليدلې وه، او مستر التهرا امريکايي په پښتو ګايد کي ليکي: چي ما هم د ائمه الافاغنه فارسي ترجمه په باجوړ کي د يوه خانه سره ليدلې ده. د ملا محمد خانمير د چارمقالې په يوه حاشيه کي داسي کښلي وه چي: "بدانيد که اکثراً اخبار حواشی از کتاب ائمه الافاغنه است و ائمه الافاغنه از ... ابوالخطيب شيرازی يوشع بن ابراهيم بن معصوم بن عبدالجبار بن سليمان شيرازی بن ليث کاکری است ... ابوالخطيب برای تحصيل علم از شيراز به بغداد رسيده در تلامذهٔ ابوبکر داخل شد." (سيف طبع لاهور ۱۹۵۵ م)

داسي ښکاري چي په دغه سنه ۵۳۵ ق کي به تحريف او سهوه راغلې وي. ځکه چي ابوبکر احمد بن علي مشهور په خطيب بغدادي په ۳۹۲ زوکړی او په ۴۶۳ ق کي مړ دی، نو که موږ د دغه ابوالخطيب شيرازی عمر ۸۰ کاله هم وګڼو، د بغدادي خطيب د مرګ پر وخت به دی بيخي کوچنی هلک وي. چي د بغدادي خطيب د شاګردۍ سن ته به نه وي رسېدلی.

ځکه چي د ائمه الافاغنه نسخې ثقه خلکو ليدلې دي، نو د منلو وړ خبره ده. (وګورئ په وروسته بيان کي د ملا خانمير چارمقاله)

ketabton.com: The Digital Library

﴿ ۵۰ ﴾

د ملا محمد خانمیر چارمقاله

لکه چي تاسي په ۴۹ عدد کي د ائمه الافاغنه تر نامه لاندي ولوستل دغه کتاب په فارسي ژبه لیکل سوی او ځیني برخي یې له ائمه الافاغنه څخه را اخیستي دي، لکه امیر افضل جدون چي د راولپنډي د تعمیر په ورځپاڼه ۴ فبروري ۱۹۵۶ م کي کښلي دي: چار مقاله په ۱۱۵۵ ق ملا خانمیر تالیف کړې ده چي دوې خطي نسخې یې دغه سري د ضلع هزاره په نوان شهر کي لرلې.

د چارمقالې په حاشیه کي داسي کښلي دي، چي دغه حواشي اکثر له ائمه الافاغنه څخه رانقل سوي دي، او مطالب یې هغه داستانونه وو چي پخوا د پښتنو د کسي غره او کیس نیکه لپاره، سره راجوړول سوي وو او بیا د نعمت الله په مخزن افغاني او نورو تاریخي کتابو که هم رانقل سوي چي له تاریخي واقعیتَه سره څنگ نه لگوي.

په دغسي کتابونو کي کله کله ډیري گټوري خبري پیدا کیږي چي د اوسنیو تاریخوالو په کار ورځي خو ځیني داسي خبري هم پکښې وي چي هغه نه عقل مني او نه له تاریخي پرله پیېلو واقیعتو سره سمیږي. ځکه چي ما په خپله دا چار مقاله نه ده لیدلې نو تر دې زیات څه نه سوای پر ویلای.

﴿ ۵۱ ﴾

اسرار الافاغنه

دا کتاب په پښتو ژبه صابر د خضر زوی کښلی و، چي دغه خضر د شاه قاسم سلیمان مرید و، مستر ډیر ستارټ د ایشیا ټک ریسرچز د دوهم ټوک په ۷۰ مخ کي لیکي چي دغه کتاب بیا له پښتو څخه خیر الدین نومي لیکوال په فارسي ژبه خلاصه کی. (تاریخ افاغنه ۸۹/۲)

په لوړ بیان کي خضر د شاه قاسم مرید و، لکه چي د دغه رسالې په دریم عنوان کي ویل سوي دي دغه شیخ قاسم سلیماني د شیخ قدم زوی او د شیخ

متی له علمي او روحاني کورنۍ څخه و. چي په ۹۵۶ ق زېږېدلی او په ۱۰۱۶ ق د هند په چنارگړه کي مړ سوی دی، نو که د اسرار الافاغنه مؤلف خضر د ده معاصر او مرید وي نو د کتاب د تالیف وخت د ۱۰۰۰ ق کال شاوخوا اټکل کولای سو. خو د دغه کتاب پښتو یا فارسي نسخه ماته نه ده معلومه.

﴿ ۵۲ ﴾

خواجو ملېزی د (تواریخ افاغنه) لیکوال

دا کتاب د ۱۰۳۱ ق او ۱۰۳۳ ق تر منځ په پښتو ژبه د خواجو ملېزي په قلم تالیف سوی و، چي دی د یوسفزو د لوی مشر خان کجو له مصاحبینو څخه یوسفزی لیکوال و، او په خپل تواریخ افاغنه کي یې له ۸۸۰ تر ۹۹۴ ق پوري د پښتنو قبیلو هجرتونه او جنگي او اجتماعي پېښې د خان کجو تر مرگه لیکلي وې.

د دې کتاب یوه نسخه د ۱۱۸۰ ق په شاوخوا کي د هندوستان د شهاجهان پور د پښتنانه نواب بهادرخان داود زي په کتابخانه کي وه. او هغه یې د روهیل کهنډ مشهور حافظ خان برېخ ته واستوله، کله چي دغه پښتون حکمران دغه نسخه ولیدله نو یې د خپل دربار یوه پښتون لیکوال پیر معظم شاه ته وویل چي دا نسخه واخله په ساده ژبه یې د عامو خلکو د کتلو لپاره ترتیب او تهذیب کړه. نو معظم شاه هم دغه کار په گډه وډه پښتو او فارسي تر سره کی چي د تواریخ رحمت خاني تر غنوان لاندي ښودل سوی دی (نمبر ۵۳)

متاسفانه د خواجو اصل کتاب تواریخ افاغنه اوس نسته خو د دوهم مؤلف پیر معظم شاه سره را اوډلی او سم کړی کتاب د تواریخ رحمت خاني په نامه چاپ سوی دی.

خواجو خورا پوخ او سترگه ور سپېڅلی مؤرخ دی چي معظم شاه یې (مؤرخ محقق قاصی این قصص) بولي او په کتاب کي یې داسي مشران او واقعې ښودلي سوي دي چي بل ځای یې نه مومو، او داسي ښکاري چي

ketabton.com: The Digital Library

خواجو د پښتو ژبې شاعر هم و، چي د ده د يوه نظم نمونه هم په تواريخ رحمت خاني کي راغلي ده. (ص ۴) خواجو په خپل تواريخ کي د خان کجو د مرگ يادونه هم کوي، نو ځکه ويلای سو چي د کتاب په ټولونه او ليکنه به د کجوخان تر مرگ وروسته پيل سوی وي. خدای دي خافظ رحمت خان او معظم وبخښي، چي د خواجو ورک سوی تواريخ يې موږ ته په تواريخ رحمت خاني کي را خوندي کړی دی.

﴿ ۵۳ ﴾

د پير معظم شاه (تواريخ رحمت خان)

په دې کتاب کي د پښتنو قومونو د هغه هجرت وقايع راغلي دي چي د هجري نهم قرن په دوهمه نيمايي کي يوسفزي د کندهار او ارغسان له سيمو څخه د کابل له لاري ننگرهار او د پېښور سيمو ته تر اباسين او سواته پوري خپاره سوي وو.

د کتاب مؤلف د پېښور د پير سباک کلي پير معظم شاه ولد پير محمد فاضل دی، چي د حافظ رحمت خان برېڅ په غوښتنه يې په ۱۱۸۱ ق کال په هندوستان کي په روانه او خوږه پښتو کښلی دی، او دغه اوه مقامه لري :

۱. د ښخي او غوري قومونو اصلي وطن
۲. د يوسفزو رارسېدل پېښور ته او دوابه او يا جوړ نيول.
۳. يوسفزي سوات ته ځي او بابر پاچا دلته راځي.
۴. ککيانې دوابې ته راځي.
۵. د ککيانو او د لازاکو جنگ.
۶. شيخ ملي دغه نوي نيولي سيمې سره ويشي.
۷. يوسفزي تر لنډي اوړي او د غورياخيلو سره جنگ کوي.

په دغو اوو برخو کي د ۸۸۰ هجري قمري کاله تر ۹۹۴ ق (۱۴۷۵ _ ۱۵۸۵م) پوري تاريخي پيښې بيان سوي دي.

د دې کتاب اصلي ماخذ يو کتاب تواريخ افاغنه و، د ډهلي د پښتانه مشر نواب بهادرخان داودزي له کتابخانې څخه حافظ رحمت خان ته

را استول سوی و. (په دغه رساله کي نمبر ۵۲) او پير معظم شاه د ده په امر هغه کتاب نوی تحرير او ترتيب کی او نوم يې تواريخ رحمت خاني پر کښېښود. دا کتاب په ۱۹۷۱ م کال د پېښور پښتو اکاډيمۍ د ښاغلي روشن خان په همت په ۱۸۸ مخه کي چاپ کی، چي په پښتو او فارسي دواړو ژبو گډ ليکل سوی دی، او په تاريخي لحاظ يو خورا دروند او گټه ور کتاب گڼل کيږي. (د تفصيل لپاره وگورئ د دې رسالې ۵۲ عنوان خواجو ملېزی)

دا هم زياتوم چي د تواريخ حافظ رحمت خاني په نامه يوه غټه اردو ترجمه هم د پېښور اکاډيمۍ په ۱۹۷۶ م په ۷۰۰ مخو کي چاپ کړېده چي د کتاب د متن ترجمه له نورو خورا مفصلو تعليقاتو سره د ښاغلي روشن خان يوسفزي په قلم ده، او ډيري گټوري خبري او شجرې پکښې زياتي کړي دي. چي د تاريخ څېړونکو ته په کار ورځي. (جزاء الله خيراً)

﴿ ۵۴ ﴾

سعادت نامۀ افغاني

دا په پښتو ژبه د پښتنو تاريخ دی، چي مؤلف يې سعادت خان د هدايت الله زوی و او ښايي چي د پېښور د خليلو په تپه کي تيار سوی وي. دا کتاب سل کاله دمخه په پېښور کي چاپ سوی دی چي په آخر کي يې داسي کښلي دي : "سعادت نامۀ افغانی مطبوعه ۱۸۶۶ مطابق ۱۲۹۰ هـ. دا کتاب د پېښور د جبل چاپ خانه کي د مير اکبر د اروغه په انتظام د مستر هنری بکټ قايم مقام انسپکټر مدارس صوبه سرحد په اجازت چاپ شو"

ښاغلی روشن خان د يوسفزو يو سترگه ور ليکوال چي دغه نسخه يې ليدلې ده داسي ليکلي چي : دا کتاب د تواريخ رحمت خاني د لفظ لفظ تاييد کوي،او د تاليف وخت يې تر تواريخ رحمت خاني وړاندي ښکاري، د يوسفزو حالات په تفصيل ليکي په کاټلنگ کي د يوسفزو او د لازاکو جنگونه شوي دي، دا کتاب يې په تفصيل بيانوي، او پښتو يې د خليلو د تپې له محاورې سره برابره ده.

Oketabton.com: The Digital Library

دلته د نمونې په توګه دغه څو کرښې را اخیستلي کیږي : "پښتنور ته راغلي پښتانه ټول درې کوره دي، او بعضي قبیلې د دې درېو قبیلو سره یو ځای اوسي، چې دوی ورته حصه لکه د ورور ورکړې ده، خو دغه همسایه دي، دا لویې کورونه درې دا دي :

اول :- خیښي
دوهم :- غوري
دریېم :- کرلاني

(پښتو مجله _ اکتوبر ۱۹۷۹م _ د پښتنور چاپ)

﴿ ۵۵ ﴾

محمد امین سرپرېکړی د (جګړه د محمود افغان نیول د اصفهان) لیکوال

دغه مؤلف او مؤرخ محمد امین نومیږي، چې په قوم مرانی کوچی او د مرغې د غونډان و، دی د خپل عمر په ۳۶ کال په ۱۱۳۵ ق د هوتک شاه محمود په لښکرو کې د ارسلا خان ناصر تر بیرغ لاندې اصفهان ته ولاړ، او د ایران د فتح جنګونه یې ګرده په خپلو سترګو ولیدل، او یو کتاب یې په پښتو وکیښ.

د دې کتاب نسخه ما نه ده لیدلې، خو د ده زوی حافظ نورمحمد یوه قصه د (بربښنا او خدی) په نامه په ۱۲۰۴ ق کښلې وه، چې خطي نسخه یې شته. د دغې قصې په سریزه کې نورمحمد داسې کاږي : "چې زما پلار د اصفهان په جګړه کې په ۳۵ کلنۍ برخه اخیستې وه، او کله چې بیرته راغی نو ده مبارک چې حال د دې جګړې په خپله لیدلی و، نو یې یو وړوکی کتاب په ژبه خوږه د پښتو کې په حال د دې جګړې کې لیکلی و، او نوم د دې کتاب "جګړه د محمود افغان نیول د اصفهان" دی. خو حق دا دی چې ډېر ښه او رښتینی بیان دی، او دا کتاب په زنیو د پښتنو له جهته د بدلو د قومو قیمتي دی، او نر و ښځې او کم و لوی یې خواهښتي دي."

(د بربښنا د قصې سریزه)

څکه چې د اصفهان د فتح په کال ۱۱۳۵ ق محمد امین د ۳۶ کالو و، نو یې د تولد کال ۱۰۰۹ ق ټاکلای سوای، چې وفات یې د نورمحمد په قول ۱۱۷۴ ق کال په ۷۵ کلنۍ کې دی.

د محمدامین زوی نورمحمد د ده له خولې وایي : "زه په دې غزا د اصفهان فتح کې ۳۶ کلنی وم د جنګ په فنونو او فتورونو کې ګرندی وم".

علاوه پر نثر او وقایع لیکنو باندې محمدامین ځیني پښتو شعرونه هم درلودل چې نمونې یې تر اوسه پاته دي.

(وګورئ تاریخي پلټني ۱۶ د حبیب الله رفیع مقاله د کابل چاپ ۱۳۵۷ ش)

﴿ ۵٦ ﴾

عبدالغفار هوتک د کورنۍ د حالاتو لیکوال

دا لیکوال او د پښتو شاعر د حاجي میرویس هوتک د کورنۍ یو وروستنی سړی دی، چې پلار یې عبدالجبار خان د حاجي انګو زوی و، او حاجي انګو د میرویس نیکه وراره و، چې د ژوند وخت یې په ۱۲۰۰ ق کال شاوخوا اټکلولای سو.

عبدالغفار د پښتو دېوان او د پنځ داستان (مثنوی) او د سوداګر بچه قصه لري، خو تر ټولو ارزښتمن کتاب یې د خپلې "کورنۍ حالات" دي چې په دې کتاب کې دی د خپلې کورنۍ حالات د ګرګین خان ګرجي له ظلمونو څخه را شروع کوي او د هوتکو د دورې وقایع لیکي، چې د ده له کتابه اوس فقط ۱۵ مخه سته، او د پای خوا یې پرې سوې ده. په موجوده وروستۍ پاڼه کې د شاه اشرف هوتک (۱۱۳۷ _ ۱۱۴۲ ق) او عثماني سپه سالار احمدپاشا د جنګ قصه راغلې ده چې دا جنګ په ۱۱۴۰ ق پېښ سوی و. عبدالغفار په خپلو اشعارو کې هم کله کله ځنې تاریخي وقایع او د خپل عصر مشاهیر یادوي، چې د تاریخ د څېړونکو په کار ورځي.

د کورنۍ حالات یوه ناقصه نسخه په سیوري کې د دغې کورنۍ له لمسو سره وه. (د تفصیل لپاره وګورئ : د پوهاند رشاد مقاله په تاریخ پلټنو کې تر ۱۱۵ مخ وروسته د کابل چاپ ۱۳۵۷ ش)

Kitabton.com: The Digital Library

﴿ ۵۷ ﴾

د باروزو جنګنامه

د باروزو قبیله د پښتنو غرغښتو ته رسیږي چي د پني له څانګي څخه ده، پخپله بارو د حسین لسمی او د پني له پښتنه څخه دی.

وايي چي د پني قبیله اصلاً د کسي له غره څخه د درهٔ بولان له لاري د سانګان سیمي ته راغلې، چي د یوځایي او سیوی تر منځ یو ځای دی. له دوی څخه باروزئی تر اوسه هم پښتو وايي او ځانونه کاکړان بولي او دغه سیمه ګرده د باروزیو په نامه مشهور ده، د سدوزیو پاچهانو په وخت کي د سیوی حاکمان هم دوی وو او احمدشاه بابا د دوی یو لوی مشر عیسی خان د ښکارپور په حکومت ټاکلی و. د دغه کتاب مؤلف قاضي ملا شیخ محمد دی. چي د باروزیو امیرانو مسري خان او بختیار خان په نامه د نونسم قرن په لومړیو کلو کي تالیف سوی دی ځیني برخي یې منظومي دي، او د باروزیو د خاندان شجره هم لري، د جنید خان احوال بیانوي، چي د شاه جهان معاصر وُ د (۱۰۵۰ ق حدود) بیا نو د مندراخان او احمدخان او بختیار خان احوالي او د دوی جنګونه د کلات د احمدزو، بلوڅو سره لیکي، او کله چي ډومر کاکړان پر سانګان باندي ورخیژي او باروزی رشید خان یې مخي ته دریږي دغه شخړي هم په تفصیل لیکي.

د دغه کتاب یوه خطي نسخه په دري ژبه د سیوی د کرک د کلي د سردار احمد خان سره وه چي مرحوم سلطان محمد پني ځني لیدلې وه.

﴿ ۵۸ ﴾

تذکیر البار (حالات باروزائی)

دا کتاب د باروز پښتنو پر تاریخ باندي د ملا محمود جسکاني بلوڅ په قلم د ۱۳۰۰ ق په شاوخوا کي تالیف او کښل سوی دی. چي یوه نسخه یې د سیوی پولټکل ایجنټ میکانګی ته په لاس ورغلې وه او دی وايي چي

له ۱۴۷۰ م کاله څخه د باروزو تاریخي واقعې لري، مګر بله خطي نسخه یې تر اوسه نه ده معلومه.

﴿ ۵۹ ﴾

منظومه جنګنامه

ناظم یې په دري ژبه نورمحمد کلهوړه د قلات د میر نصیرخان د وختو قاضی القضات دی چي د علم او تقوا خاوند و او کله ځان نورمحمد ګنجابی هم بولي چي ګنج آباد د بلوڅي قلات په کچهی کي و، یوه نسخه یې د کلات د لوی خان په کتابخانه او بله یې د سکهر د مولا شیدايي څخه وه، دا کتاب د نظم او نثر برخي لري، چي د احمدشاه بابا په زمانه کي د میر نصیر خان لپاره تالیف سوی دی، او کوم جنګونه چي احمدشاه بابا له سکهانو سره کړي او په خپله مؤلف هم پکښي شامل و بیان سوي دي.

د احمدشاه بابا د وختو تاریخي وقایع ډېر لري او مستند ښکاري چي د اوم هندي لام بیان تر ۱۷۶۴ م پوري راغلی دی. دا کتاب ګنډاسنګه په انګریزي ترجمه او په امرتسر کي په ۱۹۳۹ م چاپ کړی دی.

﴿ ۶۰ ﴾

د (تذکرة الملوک) نومورکی لیکوال

دا کتاب لومړی پلا هغه وخت وپېژندل سو چي د یوې خطي نسخې له مخي په ۱۹۴۳ م د انګرېزي ترجمې او ډېرو مفیدو تعلیقاتو سره د مشهور روسي مستشرق مینورسکی په همت د انګلستان په کیمبریج کي چاپ او خپور سو.

د کتاب د مؤلف نوم چا ته نه دی معلوم، خو دوني ښکاري، چي دغه ګتهور کتاب د ۱۱۴۰ ق په حدودو کي د شاه اشرف هوتک په غوښتنه چا په اصفهان کي کښلی دی.

موضوع يې د هوتکو د دورې ملکي تشکيلات او د دغه مملکت د ولاياتو عايدات او بودجوي مخارج او مداخل دي. چې د افغانستان د هوتکو شاهانو په تاريخ کې ښه معلومات په لاس راکوي. د دې کتاب فارسي متن په بېل ډول په ۱۳۳۲ په تهران کې هم چاپ سو.

﴿ ٦١ ﴾

موسى بن جرجيس د (تاريخ العجم و الافغان) ليکوال

دا يو عربي مؤلف دى چې د ۱۱۴۰ ق په شاوخوا کې ژوندى و او په لوړ نامه يې يو کتاب د ايران او افغانستان يو تاريخ وکيښ. چې له ۹۰۶ ق څخه بيا تر خپله وخته پورې وقايع بيانوي او د هوتکو فتوحات په ايران کې ښيي.

يوه خطي نسخه يې ۲۴۰ مخه د مصر په تيموريه کتابخانه کې خوندي ده او چاپ سوى نه دى.

(دکتور لطفى ـ فهرس المخطوطات المصوره طبع قاهره ۱۹۵۷ م)

﴿ ٦٢ ﴾

د قاسم علي افريدي تاريخ

د کليات افريدي په پيل کې د قاسم علي افريدي کنبلى تاريخ موجود دى، دغه تاريخ په پارسي ژبه کښل سوى، ټول بابونه يې ۲۲ دي او د کليات په لومړيو ۱۰۹ پاڼو کې خطاطي سوي دي.

د کليات افريدي يوه خطي نسخه د پېښور د اسلاميه کالج په کتابخانه کې خوندي ده. او د دغې کتابخانې په کتابونو کې يې نومره ۱۹۱۰ ده.

د تاريخ په پيل کې دا بيانونه سته : نواب محمد خان بنګښ، ذکر اولاد فتح خان و ميرخان و جهانهان.

باب چهارم ـ در ذکر اولاد جهان خان.

ketabton.com: The Digital Library

باب پنجم ـ در ذکر نيکنام خان افريدى.

بابا ششم ـ در ذکر وفات جد بزرگوار و احوالات ديگر سرگذشت پدر بزرگوار خود ، که در شهر فن آباد چند مدت سکونت نموده، باز در کوهسار سکونت فرمودند و نيز وفات اينجا يافتند. و ديگر ذکر نواب احمد خان بهادر غالب جنگ و نواب مظفر جنگ.

باب هفتم : در ذکر يتيم شدن و سبب پرورش يافتن خود مدح راست و درست محمد سعيد خان و عبدالرحمن بهادران قندهارى.

باب هشتم ـ در ذکر تفرقه افتادن دفعه اول در رسالۀ محمد سعيد خان بهادر قندهارى و رفتن در رسالۀ مرزا عطابيگ خان و باز آمد در رسالۀ خان موصوف و آمدن عبدالرحمن خان.

باب نهم ـ در ذکر امدن متعلقان من در شهر فرح آباد و سکونت ورزيدن در شهر مذکور.

باب دهم ـ در ذکر ملک متعلقه موضع اخور گويا که مسکن پدر جد بزرگوار من بود و موجبات امدن از ملک ولايت در ممالک هندوستان و سکونت ورزيدن اينجا.

باب يازدهم ـ در ذکر نشستن نواب سعادتخان بر مسند وزارت و استعفاء کردن من از نوکرى، سرکار موصوف و رفتن باطراف ملک جنوب تا به سوات بندر.

باب دوازدهم ـ در ذکر حالات شهر برهانپور.

باب سيزدهم ـ ذکر رسيدن من در لشکر مهاراجه جسونت.

باب پانزدهم ـ در ذکر اوقات اسيرى افواج نواب امير خان بهادر و سرگذشت ابتداء خان غفرالله و سبب مشتهر شدن به لقب نواب امير الدوله محمد امير خان بهادر دلاور جنگ.

باب شانزدهم ـ حالات مقابله جنگ فرنگ و هولکر و هزيمت يافتن افواج فرنگ.

باب هفدهم ـ در ذکر سفر کردن بجانب ملک مالوه.

باب هجدهم ـ در ذکر نواب امير خان که عبور از درياى جمن و گنگ نموده.

abton.com: The Digital Library

باب نوزدهم ـ در ذکر مصالحت و موافقت فیما بین مهاراجه جسونت سنگ و هولکر بهادر مهاراجه دولت را و سنده.

باب بیستم ـ در ذکر نوکری ملازم بودن برای چند در سرکار میرجعفر.

باب بیست و یکم ـ در ذکر ابنای روزگار و شکایت مفارقت برادران.

باب بیست و دوم ـ در ذکر معاش و حالات وفات برادر حقیقی و عقاید و ایقان معاد اهل تصوف.

﴿ ٦٣ ﴾

محمد امین گلستانه د (مجمل التواریخ) لیکوال

ابوالحسن محمدامین د مجمل التواریخ بعد نادریه مؤلف دی د دولسمی سدی په منځ کې د پارس اوسېدونکی و، چې د نادر شاه افشار د سلطنت او وروستیو واقعو بیان یې په مجمل کې کښلی او دا کتاب لومړی پلا په لیډن کې په ۱۸۹۱ م کال چاپ سو، چې په فارسي ژبه و ان سکارمن چاپ کی، او بیا د دغي طبع له رویه په تهران کې په ۱۳۲۰ ش د مفیدو تعلیقاتو سره چاپ سو. دغه کتاب د هوتکیانو او سدوزو او نادر افشار او زندیه شاهانو پر احوال باندي مفصل معلومات لري، او محمدامین د دې عهد یو مؤرخ ګاڼه سي.

﴿ ٦٤ ﴾

د (حقیقت بناء و عروج فرقهٔ سکهان) لیکوال

د دې کتاب لیکوال نه دی معلوم، خو د تیمورشاه معاصر ښکاري، او د خپل وخت دیرلسمي سدی د لومړیو برخو حال یې تر هغه وخته کښلی دی چې تیمورشاه بیرته ملتان ونیو. د دې کتاب یوه انګریزي ترجمه بنرجي په ۱۹۴۲ م کال له کلکتې څخه خپره کړه خو د لندن رایل سوسایټی د کتابخانې په فهرست کې د دغه کتاب مؤلف په غلطه تیمورشاه ګڼل سوی

دی او خطي نسخې یې ډېري دي. د احمدشاه او تیمورشاه په وختو کې چې څه له سکهانو سره پېښې سوي دي یو معتبر ماخذ یې دغه کتاب دی.

﴿ ٦٥ ﴾

حسین علي د (زیب تاریخها) لیکوال

دا کتاب د اتلسمي سدی په نیمایي کې لیکل سوی دی، او له ۱۱۶۰ ق ۱۷۴۷ م او د احمدشاه له جلوسه څخه بیا د شاه زمان تر سقوط ۱۸۵۱ م پوري یې واقعات راوړي دي چې تش یوه خطي نسخه یې اوس د ازبکستان د تاشکند د علومو د اکاډیمی په کتابخانه کې سته (۱۶۲۶ نمبر) او داسي ښکاري چې مؤلف به د شهزاده همایون سدوزي له نږدېکانو څخه وي، چې خپل تاریخ یې د ۱۲۱۸ ق د صفري په میاشت (جون ۱۸۰۳ م) کښلی دی، او دا کتاب څکه چې تاریخ حسین شاهی (نمبر ۶۹) ته ډېر ورته دی نو ښایي چې مؤلف به له دې کتابه اخیستنه کړې وي.

﴿ ٦٦ ﴾

محمود حسیني د (تاریخ احمدشاهي) لیکوال

دغه منشي چې محمود د ابراهیم جامي زوی نومېږي، او د نادر افشار د منشي میرزا مهدي خان شاګرد و په ۱۱۶۷ ق کال په مشهد کې د محمد تقي خان شیرازي له خوا د احمدشاه بابا حضور ته معرفي سو، چې د "مجلس نویس" په کار مقرر سي، دی حسیني سید او د جام له اوسېدونکو څخه و چې د احمدشاه د خپل دربار په منشي ګري او وقایع لیکلو وټاکه، او ده تاریخ احمدشاهي د دې پاچا له جلوسه ۱۱۶۰ ق بیا تر مرګه ۱۱۸۶ ق وکیښ چې د هر کال وقایع بېل بېل لري، او یوه خطي خوشخطه نسخه یې اوس د لیننګراد د شرقي څېړنو په مؤسسه کې سته (د ۹۳) چې په ۱۹۷۴ م کال په دوه ټوکه ۱۳۹۵ مخه کې د اتحاد شوروي د علومو اکاډیمی عکسي چاپ کړه.

دا کتاب غالباً دوه تحریره لري څکه یوه خطي نسخه یې د تهران د دانشگاه په کتابخانه کي هم سته، چي د دواړو نسخو محتویات لږ سره بېل دي، او داسي ښکاري چي د لېنن ګراد نسخه د مؤلف وروستني مکمل تحریر وي، څکه چي دغه نسخه په پای کي د مؤلف د زوی محمد اسماعیل یوه مرثیه هم لري چي د احمدشاه بابا پر مرګ یې ویلې ده.

یوه بله نسخه هم د برتانیا په موزیم کي وه (او ـ آر ۱۹۶) چي د ۱۱۷۱ ق پر واقعو باندي ختمېده او تر ۱۰۲ پاڼي وروسته ناقصه وه.

(وګورئ د ریو فهرست ۱/ ۲۱۳ د لندن چاپ ۱۸۷۹ م)

﴿ ٦٧ ﴾

عبدالرحمن بن احمد روشن خان د (تاریخ احمدشاه دراني) لیکوال

دا کتاب په فارسي ژبه حسین شیرازي کربلای د عبدالرحمن له تاریخ احمدشاهي څخه ترجمه کړی دی، چي خطي نسخه یې په برتش موزیم کي سته خو دا نده معلومه چي عبدالرحمن خپل تاریخ احمدشاهي دراني په څه ژبه کښلی دی؟

﴿ ٦٨ ﴾

شیخ حسین الله د (فتح نامي) ناظم

دغه مثنوي د احمدشاه بابا د لومړي هندي لام پر احوال باندي په اتلسمه سدۍ کي نظم سوی، او احمدشاهي فتح یې ستایلې ده، خطي نسخه یې د پاریس په ملي کتابخانه کي سته.

bton.com: The Digital Library

﴿ ٦٩ ﴾

امام الدین حسیني چشتي د (تاریخ حسین شاهي) لیکوال

دا سړی اصلاً د افغانستان د چست له اوسېدونکو څخه و، چي په هند کي یې ژوند کاوه، او له افغانانو سره محشور و، ده خپل کتاب چي مرقع شاهان درانیه هم بلل سوی دی، په ۱۲۱۳ ق کال تمام کی، چي له احمدشاهه تر زمانخان پوري د افغانستان احوال ښیي، د شاهانو او د دربار د مشرانو معرفي په ښه ډول کوي، د ډهلي له درباره سره د افغاني دربارونو روابط ښیي، د سفیرانو نومونه او کارونه کاږي، ځیني رسمي درباري خطونه هم کښې مټ لیکي، د مشهورو ځایو او لارو فواصل ښیي او د دې وختو لپاره یو عمده او باوري ماخذ دی.

یوه خطي نسخه یې د کابل په ملي ارشیف کي او نوري خطي نسخې یې د بانکي پور د خدابخش او د کلکتې د ایشیاټک سوسایټي او د برټیش موزیم په کتابخانو کي سته.

﴿ ٧٠ ﴾

تاریخ محاربهٔ کابل یا ظفر نامهٔ اکبری

دا کتاب ابوالقاسم دهلوي په دري ژبه نظم کړی دی، چي نسخه یې د حیدر اباد دکن په اصفیه کتابخانه کي وه، د دغه کتاب په سریزه کي ابوالقاسم وایي چي زه د سنده د انګرېزي ریزیډنټ په حکم د بلوڅو د قلات نصیر خان ولد محراب خان ته واستول سوم، چي دی د کابل د پادشاه ورور ته غاړه کښېږدي او شورش بند کی نصیر خان خو دا خبره ومنله، مګر د انګرېزي حکمران مطلب خو دا و چي نصیر خان په یوه چم ځانته راولي او بیا یې نو ونیسي، له دې جهته یې ابوالقاسم وتراټه.

تر دې وروسته ابوالقاسم له سنده بېرته ډهلي ته ځي او دغه خپل کتاب نظم کوي او داسي ښکاري چي د انګرېز او افغان په لومړي جنګ کي

(c) ketabton.com: The Digital Library

ده په خپله ټولي واقعې په خپلو سترګو ليدلي وې او ځيني رسمي سندونه يې هم کتلي وو. (د مولوي سيد محمد حسين اغلب موهاني نيرنګ افغان ـ ۵۴ د لکهنو چاپ ـ ۱۹۰۴ م)

د هندي مؤرخانو په اصطلاح محاربهٔ کابل د افغانستان د خلکو او انګرېزانو لومړی جنګ دی، چې له ۱۸۳۹ تر ۱۸۴۲ م پورې د انګرېزانو د هندوستان امپراتورۍ د افغانستان د خلکو پر اوږو راوځپاوه او خپل ټول لښکر او اعتبار يې دلې بايلوول، دا کتاب ظفرنامهٔ اکبري ځکه بلل سوی دی چې په لومړي جنګ کي وزير اکبرخان د امير دوست محمد خان زوی هم د خلکو ملګری و، ظفرنامه په اردو ژبه هم شيخ ذوالفقار سجونپوري ترجمه کړې وه. (وګوری: نمبر ۱۲۳)

﴿ ۷۱ ﴾

فدا حسين د (تاريخ افغانستان) ليکوال

د دې کتاب ليکوال سيد فدا حسين ترکسواز بخاري نوميږي چې د افغانستان په لومړي جنګ کي شامل و، او د خپلو سترګو ليدلی حال يې وکيښ، وروسته دی د امير دوست محمد خان سره لودهيانې ته ولاړ او تر تقاعد وروسته په ډهلي کي اوسېدی، او خپل کتاب يې په ډهلي کي چاپ کی. دغه کتاب د پيسه اخبار د خپروونکي محبوب عالم په لاس کي و او د تذکرهٔ اصول امير دوست محمد خان په ليکلو کي يې ډيري خبري څني را اخيستي دي. (د نيرنګ افغان ۶۴ مخ)

﴿ ۷۲ ﴾

کاشي راج پنډت د (احوال جنګ بهاو و احمدشاه دراني) ليکوال

دا سړی د جنوبي هند وُ چې د نواب صفدر جنګ او د ده د زوی نواب شجاع الدوله نوکر وُ، چې دغه شجاع الدوله د پاني پټ په جنګ کي د

احمدشاه ملګری و، ځکه چې کاشي راج د اوده په دربار کي ځلوښت کاله منشي و، او رسمي سندونه يې هم کتلای سوای، نو د ده (بهاونامه) ثقه تاريخ کتاب ګاڼه سي. او خطي نسخې يې د هند په کتابخانه کي سته، چې جيس براون په ۱۷۹۱ په کلکته کي په انګرېزي ترجمه او چاپ کی، او بيا په اکسفورډ کي په ۱۹۱۶ م کال هم چاپ سو، او دوهمه ترجمه يې سرجادونا ته سرکار په ۱۹۳۴ م خپره کړه.

﴿ ۷۳ ﴾

غلام حسين ثمين د (حالات امدن احمدشاه درانی در هندوستان در سنهٔ ۱۱۶۹ ه) ليکوال

د دې کتاب فارسي خطي نسخه د هند د رامپور په کتابخانه او د لندن په شاهي سوسايټي کي سته.

کله چې احمدشاه په خپل ځلورم لام کي د اګرې او متهورې پر ډګر جنګ کاوه ثمين هلته حاضر و، او خپل ليدلی حال يې وکيښ. دی د فرخ آباد نواب عماد الملک (۱۷۵۶ ـ ۱۷۵۷ م) ته نژدې سړی و چې کتاب يې وليم ايروين هندي لرغون څېړونکي په ۱۹۰۷ په انګرېزي نشر کی.

﴿ ۷۴ ﴾

عبدالکريم کشميری د (بيان واقع) مؤلف

دا مؤرخ چې په ۱۱۶۶ ق يې خپل کتاب کښلی دی، د احمدشاه بابا لومړی عسکري سفر هند ته بيانوي، چې خطي نسخه يې هم په دغه کال کښلي سوې ده او څو نوري نسخې يې هم ميندلي کيږي. په خپل موضع کي مفيد کتاب دی. (احمدشاه دراني ۴۲۶)

يادونه: دغه کشميری عبدالکريم له علوي او بخاري عبدالکريم سره مه ګډوئ. کله چې نادر افشار له هندوستانه بيرته تی، کشميری ورسره ملګری و. او دغه احوال يې د هندوستان له تاريخه سره (له ۱۷۳۹ م څخه تر

Kitabton.com: The Digital Library

۱۷۸۸ م پورې) وکېښ چې انګرېزي ترجمې يې په ۱۷۸۸ م په کلکته کې خپرې سوې دي. (وګورئ عبدالکريم ۹۵ عبدالکريم علوي ۳۴)

﴿ ۷۵ ﴾

محمود الموسوي د (کتاب اقوام و فرقه های افغان) ليکوال

دا کتاب (احوال اقوام چهارګانهٔ افغان) هم بلل سوی دی، چې د پښتنو د څلورو قبيلو ابدالي يا دراني، غلجي، بردراني يا روهيلي او سور او يوسفزو بيان دی، او د هري قبيلې خانګي او مشهور خلک هم د درانو له عروجه د شاه شجاع تر مرګه ښيي. دغه مؤلف ظاهراً د سدوزو د دربار د منشيانو له مشهوري موسوي کورنۍ څخه ښکاري. څکه چې دغه کورنۍ خو د ميرزا هادي عشرت د احمدشاه منشئ له وخته په دربار کې وه، دغه کتاب په ۱۲۲۳ ق تاليف سوی او يوه نسخه يې په ۱۸۵۰ م کښلې سوې ده چې په برتش موزيم کې سته.

﴿ ۷۶ ﴾

محمد علي انصاري د (تاريخ مظفري) ليکوال

د ۱۸۱۲ م ليکلې خطي نسخه يې د پاريس په ملي کتابخانه او د حيدرآباد په آصفيه لايبريري کې سته. د هندوستان عمومي تاريخ دی چې د احمدشاه لامونه پر هندوستان بيانوي او خورا ګټه ور معلومات لري او پر دغه موضوع يې بل کتاب بحر المواج هم کښلی دی چې نسخې يې په برتش موزيم او د پاريس په ملي کتابخانه کې سته. په دې کتاب کې تر ۱۲۱۱ ق پورې وقايع ليکل سوي دي. دغه انصاري ته يو بل کتاب هم د تاريخ احمدشاهي په نامه منسوب دئ چې په ۱۱۹۶ ق يې کښلی و او خطي نسخې يې په برتش موزيم او انډيا آفس کې سته.

﴿ ۷۷ ﴾

محمداسلم د (فرحت الناظرين) ليکونکی

دغه کتاب په ۱۱۸۴ ق د هند پر عمومي تاريخ باندي کښل سوی او د احمدشاه پر هندي لامونو باندي خورا مفيد مواد لري، خطي نسخه يې د هند د کپور تلې په حکومتي کتابخانه کې سته.

﴿ ۷۸ ﴾

محمديوسف سدوزی د (کليات رياض) ليکوال

محمديوسف د محمدحسن خان سدوزي زوی متخلص په رياض د هرات د حکمرانو سدوزو له کورنۍ څخه دی کليات يې بحرالفوايد هم نوميږي، په ۵۷۲ مخو کې په ۱۳۲۴ ق په مشهد کې چاپ سو او دوولس برخې دي:

۱. بيان الواقعه
۲. ضياء المعرفه
۳. عين الوقايع
۴. دفتر دانش
۵. پاسخ و پرسش
۶. فيض روحاني
۷. منبع البکاء
۸. تخميسات
۹. رباعيات
۱۰. پريشان
۱۱. اوضاع البلاد
۱۲. خاتمه

په دې کتاب کې تاريخي وقايع او په هرات کې د سدوزو سوابق او اوضاع او د ذرانو د وختو ډيري واقعي ضبط سوي او مؤلف يې په تاريخ

ketabton.com: The Digital Library

خبر دی د خپل عصر یو فعال او په اوسنی دنیا مطلع سړی و، چې د نونسمي سدی په پای کې یې په خراسان کې ډېر شهرت موندلی و، او کله چې په لومړي جنګ کې تزاري لښکر مشهد ته راغله دی په جنګ کې ووژل سو، کتاب یې د ادبیاتو او واقعه نویسی او تاریخ لیکلو یوه ګډه وډه نمونه ده او ډېر اطلاعات یې سره راټول کړي او په عین الوقایع کې یې د افغانستان د ۱۲ جنګو بیان کښلی دی.

﴿ ۷۹ ﴾

د اکماس کردي (جنګنامه)

دا کتاب په کردي ژبه په ۱۱۷۴ ق کال اکماس کرد په ایران کې کښلی او د سلطان حسین صفوي او محمود او اشرف افغان او نادر افشار حال یې بیان کړی دی. د دې کتاب یوه خطي نسخه د ایران د سنا په کتابخانه کې ۱۷۹ مخه نمبر ۱۳۶ سته چې په ۱۸ صفر ۱۲۷۷ ق ملا فرح الله بن عزیز الله کښلی دی. "وګورئ نسخه های خطی، کتابخانه مجلس سنا ۴۵۰ دفتر ۶ تهران چاپ ۱۳۴۸ ش"

﴿ ۸۰ ﴾

محمد جعفر شاملو د (منازل الفتوح) لیکوال

دا سړی اصلاً د صفویانو نوکر و، چې د احمدشاه سره په هندي لامونو کې ملګری و، ده له کندهاره د غزني او کابل او پېښور له لاري تر ډهلي پوري د تولو پړاوونو او د پاني پت د جنګ احوال په منازل الفتوح کې کښلی دی، چې دی په دغه جنګنامه کې په خپله حاضر و، د دغه کتاب خطي نسخې په برټش موزیم او د امرتسر په خالصه کالج کې سته.

﴿ ۸۱ ﴾

د (تاریخ فیض بخش) لیکوال شیوپرشاد

د هندوستان په کاتهر کې چې کوم روهیله افغانان اوسي دا د دوی تاریخ دی، چې خطي نسخه یې په ۱۷۷۶ م کښلې سوې ده او په برټش موزیم او اشیاټک سوسایټی، لندن او د کلکتې په قومي کتابخانه کې سته.

﴿ ۸۲ ﴾

عروج و خروج احمدشاه درانی

دا کتاب د ۱۷۸۰ م په شاوخوا کې یوه نامعلوم مولف کښلی دی چې یوه نسخه یې د جان ریلنډ په کتابخانه مانچسټر کې وه، او د احمدشاه لامونه پر هندوستان بیانوي.

﴿ ۸۳ ﴾

سوهن لال سوري د (عمدة التواریخ) لیکوال

سوهن لال پلار منشي ګنپت رای او نیکه یې لاله حکومت رای سوري د احمدشاه درانی او د مهاراجه رنجیت سنګ د اسلافو معاصرین وو، چې دوی د خپل عصر معلومات سره راټول کړي او سوهن لال ته یې پرېښي وو، دغه لیکوال هغه ډول یاد داشتونه په پنځه ټوکه کې سره راغونډ کړل، چې کتاب یې ډېر تاریخي ارزښت لري او په لومړي دوو ټوکو کې د احمدشاه لامونه پر پنجاب باندي بیانوي، چې په لاهور کې په ۱۸۸۵ م کال چاپ سوي دي.

abton.com: The Digital Library

﴿ ۸۴ ﴾

(تهماس نامه) د تهماس خان لیکنه

دا سړی د احمدشاه بابا په وختو کې د معین الملک او د ده د مایني مغلاني بېگم او ضابطه خان روهیله خدمتگار و او خپل حال یې په خپله کښلی دی چې په هغه کې یې د پاني پت جنگ او د احمدشاه د هندوستان د لامونو په سترگو لیدلي حالات بیان کړي دي، ۱۱۹۳ ق. د امرتسر د خالصه کالج په کتابخانه کې چې یې خطي نسخه سته هغه په ۱۴۲۸ کښلې سوې ده، په برټش موزیم کې یې هم نسخه سته.

﴿ ۸۵ ﴾

تاریخ احمدشاهي

د دې کتاب د لیکوال نوم نه دی معلوم خو په ۱۱۶۷ ق یې د احمدشاه رنگیلا احوال کښلي او د احمدشاه دراني د هند د جنگي سفرونو مفید معلومات یې سره راغونډ کړي دي. خطي نسخې یې په برټش موزیم او د امرتسر په خالصه کالج کې سته، یو لنډون یې سرجادونات سرکار په انگرېزي هم چاپ کړی دی.

﴿ ۸۶ ﴾

مراسلات احمدشاه

دا یوه مجموعه فرامین او خطونه دي چې احمدشاه د ډهلي د پادشاه دوهم عالمگیر او نورو روهیلي افغاني مشرانو په نامه کښلي دي، د راجپوتو خانانو په نامه هم خطونه سته چې له ۱۱۷۳ ق څخه تر ۱۱۷۶ ق پوري په واقعاتو اړه لري او خطي نسخه یې د امرتسر د خالصه کالج په کتابخانه کې وه.

﴿ ۸۷ ﴾

(شاهنامه احمدیه) د نظام الدین عشرت مثنوی

دا شاعر د احمدشاه معاصر و، چې شاهنامه یې د احمدشاه په نامه نظم کړه او د پاني پت لام یې پکښې بیان کی. دا مثنوي چې عشرت سیالکوټي نظم کړی دی تقریباً ۵۰۰ بیته لري چې ۱۱۷۴ ق ویلي سوي دي لومړی عنوان یې پسله حمد و نعمته له بدقولي وزیر هند و آرایش لشکر څخه شرو کیږي. څو احمدشاه په پېښور کې د میا عمر څمکني څخه د غزا اجازت اخلي او بیا په سرهند کې د شیخ احمد سرهندي زیارت کوي ډهلي نیسي او شاهزاده والا گهر پر تخت کښېنوي، د دې کتاب یوه نسخه ما د پېښور د بالاماني په کتابخانه کې لیدلې وه په برټش موزیم او د حیدر آباد په آصفیه کتابخانه کې هم سته.

﴿ ۸۸ ﴾

د قدرت الله صدیقي (جام جهان نما)

د مغولو د پاچهي تاریخ دی، چې د ۱۱۹۱ ق تر ۱۱۹۹ ق پوري وقایع لیکي، په دې کتاب کې یې د روهیلو او نورو افغانانو احوال په تفصیل کښلي دي، چې خطي نسخې یې د لندن د ایشیاټک سوسایټي په کتابخانه او د هند د پټیالې په آرشیف کې وي.

﴿ ۸۹ ﴾

د شېرمحمد خان (زبدة التواریخ)

دا کتاب وقایع ملتان هم نومیږي چې د ملتان پر تاریخ یې کښلی او مخصوصاً یې د دغه ولایت پر افغانانو حکمرانانو باندي ښه معلومات سره راټول کړي دي، خطي نسخې یې د لندن د شاهي ټولني په کتابخانه او د امرتسر په خالصه کالج کې وي.

Ketabton.com: The Digital Library

﴿۹۰﴾

تاریخ بلوچستان

دا د اخوند ملا محمدصدیق تالیف دی، چي د ملا فتح محمد زوی او د فتح محمد پلار ملا حیات د ملا شهداد زوی و، چي دغه ملا شهداد له خپل ورور سره د اتلسم قرن په اولو وختو کي د بلوڅو قلات ته راغی او په مهري کي اوسېدی.

ځکه چي دغه دواړه ورونه د فضیلت خاوندان وو، نو يې د قلات د خانانو دربار ته لار ومونده او د خان قلات میر احمدخان تر وفات وروسته له دغي کورنۍ ځخه صالح محمد وزیر وُ، بیا نو د میر نصیر خان په وختو کي ملا حیات د ملا شهداد زوی او بیا فتح محمد وزیران وو، د دوهم میر نصیر خان تر وختو او ۱۸۴۵ م پورې وزیران له دغي کورنۍ ځخه وو.

اخوند محمدصدیق په مستونګ کي زوکړی او خپل تاریخ يې په ۱۱ رمضان ۱۲۷۶ ق ختم کړ، چي سل مخه لري او یوه خطي نسخه يې د کوټي د سید عبدالمجید شاه سره او بله نسخه يې د بلوڅو د کلات په کتابخانه کي ده.

هیتورام په خپل کتاب تاریخ بلوچستان کي له دغه کتابه نقل کوي چي د بلوڅو د قبیلو خپل داخلي جنګونه بیانوي او بیا د هوتک شاه حسین حملې پر شال او مستونګ او قلات باندي ښیي، او د میر محبت خان او نصیر خان احوال تر میر محراب خان او ۱۸۴۵ م کاله په دري ژبه لیکي.

﴿۹۱﴾

د میرزا احمدعلي کتابچه

دا هم یو خطي کتابګوټی دی چي یوه نسخه يې د قلات په کتابخانه کي وه مؤلف يې احمدعلي د خداداد خان د وختو د شاغاسي ولي محمد مخ سړی دی. (۱۸۵۷ _ ۱۸۹۳م) دغه کتابچه له ۱۸۱۷ تر ۱۸۹۳ پورې د

کلات د خانانو محراب خان او دوهم میر نصیر خان او خداداد خان احوال لري، مؤلف يې په سنده کي ملازم و، په فارسي يې شعر هم وایه خطي دېوان لري. دا کتاب د قلات د بلوڅو خانانو روابط له افغانستانه سره هم نیسي.

﴿۹۲﴾

اندرام د (بدایع وقایع) لیکوال

دا سړی چي مخلص يې شعري تخلص دی، د احمدشاه په وختو کي د هند د لاهور اوسېدونکی و، او د بدایع وقایع په نامه يې د خپل عصر واقعات په فارسي وکښل. چي په هغو کي اکثر د احمدشاه بابا د هند د جنګي سفرونو بیان راغلی دی، او یوه برخه يې په ۱۹۵۰ م د لاهور په اورینټل کالج میګزین کي چاپ سوې ده.

مخلص د ډهلي او لاهور په دربارو کي محشور سړی و. وقایع يې تر ۱۷۴۸ م پورې کښلي دي او په ۱۷۵۱ م په ډهلي کي مړ دی. د ده کتاب د احمدشاه پر لومړي هندي لام باندي مفید ماخذ دی.

﴿۹۳﴾

هانوي جونس د (انقلاب پارس) لیکوال

هانوي جونس یو انګرېز سیاح دی. چي د اتلسم قرن په نیمایي کي هغه وخت په ایران کي و چي اصفهان د پښتنو هوتکو شاهانو په لاس کي و.

ده په انقلاب ایران کي چي څلور توکه دی د افغانانو د حملو او جنګو حال په تفصیل په ۱۷۵۳ کال کښلی دی او بیا يې خپله دوه توکه د ایران سیاحت نامه په ۱۷۵۴ ولیکله، چي دغه دواړه د افغانستان د تاریخ ښه منابع دي.

(وګورئ: ببلوګرافي پرشیا ص ۹۱ د لندن چاپ)

ketabton.com: The Digital Library

﴿ ۹۴ ﴾

د محمد حسن مستوفي (زبدة التواريخ)

دا کتاب یې په ۱۱۵۴ ق کښلی دی چې خطي نسخه یې د برتانیا په موزیم کې په نمبر ۳۴۹۸ (او _ آر) سته له ۱۹۶ پاڼي ښخه یې د میرویس او شاه محمود حال شروع کړی دی.

(وګورئ : د ربو تکمله ۲۴ لوړ نمبر)

﴿ ۹۵ ﴾

میر عبدالکریم ندیم د افغان او بخارا مؤرخ

دا لیکوال د دیرلسم هجري قرن له مؤرخانو ښخه دی، چې د اسماعیل افغان زوی او اصلاً د کابل د شاه محمود سدوزي د دربار سړی و په خپله وایي (از بلاد کابلم در خدمت محمود شاه).

دی په ۱۲۱۹ ق کال د بخارا په دربار کې و او د بخارا د سفیر امیر علاء الدین سره یو ځای روس ته ولیږل سو، نه میاشتي په پترسبورګ او مسکو کي او بیا اته میاشتي په استرخان کي و.

کله چې شاه محمود سدوزي لومړی پلاز له کابله بخارا ته وتښتېدی نو دی له شاه محمود سره یو ځای و او د بخارا په دربار کې یې د قراول بیګی منصب هم درلود.

په ۱۲۱۲ ق ۱۸۰۷ م عبدالکریم د بخارا د یوه بل سفیره سره د روس له لاري استانبول ته ولاړ او هلته یې یوه ترکه ماینه وکړه، تر ۱۲۳۳ ق ۱۸۱۸ پوري هلته د بخارا د سفارت منشي و او د ګانکوفسکي په قول په ۱۸۳۰ م کال په استانبول کي مړ سو (د درانو امپراتوري ۱۳ مقدمه د کابل چاپ ۱۳۵۷ ش)

د عبدالکریم له خپلو لیکنو ښخه ښکاري چې دی ۱۸ کلن کشمیر ته تللی او دوهمه پلا یې بیا کشمیر لیدلی و په فارسي یې شعر هم وایه.

د ندیم مهم کتاب په اوزبکي ژبه (افغان و کابل د بخارا و خیوق و خوقند خانګرینګ احوال و حکایات) دی چې له ۱۱۵۳ ق ښخه بیا تر ۱۲۲۳ ق پوري چې د کتاب د تکمیل کال دی، د دغو هیوادو تاریخي واقعې او ګټه ور اطلاعات پکښې لیکل سوي دي چې یوه د ۱۲۶۴ ق کال مخطوطه یې د استانبول د عارف بای په کتابخانه کي وه او اوزبکي متن یې په ۱۲۴۲ ق په استانبول کي چاپ سوی و. داسي ښکاري چې د دغه کتاب فارسي متن هم په خپله مؤلف کښلی و چې لومړی ټوک یې د مصر په بولاق کي په ۱۸۷۳ م کال چاپ سو، بیا یې فرانسوي ترجمه د تعلیقاتو سره چارلس شیفر په پاریس کي په ۱۸۷۶ کال نشر کړه (ګنداسنګ ، احمدشاه درانی ۴۲۶).

یادونه : دغه بخاري عبدالکریم (ندیم یا نادم) له علوي عبدالکریم (نمبر ۳۴) او کشمیري عبدالکریم (نمبر ۷۴) سره مه ګډوئ

﴿ ۹۶ ﴾

محمدرحیم بخش د (دولت درانیه) لیکوال

دا کتاب په اردو ژبه ۱۴۴ مخه د ډهلي په قومي پریس کي په ۱۳۲۱ ق چاپ سو، چې مؤلف یې مولوي محمدرحیم بخش و. او د احمدشاه دراني احوال یې تر شاه زمانه (۱۱۶۰ _ ۱۲۱۳ ق) پوري کښلي دي. دغه وقایع دمخه لا د ډهلي په قومي اخبار رفیق کي له ۲۵ اکتوبر ښخه تر ۲۵ نومبر ۱۹۰۳ م نشر سوي وو، چې د رفیق اخبار د سید ظهور الحسن په مدیریت خپرېدی.

﴿ ۹۷ ﴾

د میر محمد باقر یاد داښتونه

دا مؤلف هغه وخت په اصفهان کي و چې په ۱۱۳۵ ق هوتکو پښتنو پر دې ښار حمله وکړه د صفویانو د سقوط حال یې په سترګو ولید او هغه یې

ketabton.com: The Digital Library

په خپلو یاد داښتونو کي بیان کی، چي د افغانستان د هوتکو د دورې یو ښه منبع ګڼل کیږي. (یغما شماره ۳ کال ۷)

﴿ ۹۸ ﴾

محمدطاهر وحید قزویني د (عباس نامې) مؤلف

ده خپل کتاب د دوهم شاه عباس صفوي په نامه کښلی دی او د صفویانو په وروستیو کي د هرات او کندهار ځیني تاریخي واقعې ښیي. د ایران په اراک کي په ۱۳۲۹ ق یې نسخه کښل سوې ده.

﴿ ۹۹ ﴾

د محمدعلي حزین تذکره

دا سړی د شاه محمود هوتک د حملې پر وخت ۱۱۳۵ ق په اصفهان کي و او له دغه ځایه هند ته وتښتېدی او د سترګو لیدلي واقعې یې په خپله تذکره کي وکښلې. چي د هوتکي دورې لپاره یو ماخذ ګڼه سي. دا کتاب څو واره چاپ سوی دی آخرنی طبع یې د تهران ده، په ۱۳۳۴ شمسي کال.

﴿ ۱۰۰ ﴾

د بصیرت نامې لیکوال

دا کتاب عبرتنامه هم بللی سي. یوه اروپایي ګرځندوی د هوتکو د فتح په کال په اصفهان کي وکښلی او خپل د سترګو لیدلي احوال یې پکښې تصویر کړي دي.

دا کتاب ابراهیم په ترکي او عبدالرزاق په فارسي ترجمه کړی دی. چي خطي نسخې یې په ایران کي سته او د یغما مجلې د ۷ کال په ۴ مه شماره کي له دې کتابه احوال افغان رانقل سوي دي.

﴿ ۱۰۱ ﴾

عبدالنبي بهبهاني د (بدایع الاخبار) لیکوال

دا کتاب په دوولسم قرن کي په فارسي تالیف سوی او موضوع یې د افغانانو حمله پر ایران ده چي د هوتکو پښتنو په دوره اړه لري. خطي نسخه یې په برتش موزیم کي سته.

﴿ ۱۰۲ ﴾

تاریخ خاندان سدو و میر افغان

دا کتاب په فارسي ژبه د سدوزو د کورنۍ پر تاریخ باندي کښل سوی او مؤلف یې معلوم نه دی. خطي نسخه یې د لندن په انډیا آفس کي سته.

﴿ ۱۰۳ ﴾

عبدالله د (تاریخ داودي) لیکوال

دا سړی د ۱۰۱۰ ق په شاوخوا کي د جانګیر په وختو کښې ژوندی و او دغه کتاب یې د لودیانو او سوریانو پر تاریخ باندي د سلطان بهلول لودي څخه تر (۹۸۳ ق) پوري کښلی دی، چي په کلکته کي د بنګال ایشیاټک سوسایټي چاپ کی، خطي نسخې یې په برتش موزیم او بانکي پور کي سته.

﴿ ۱۰۴ ﴾

ملا اختر د تاریخ لیکوال

دا سړی له کومه بله ځایه هیڅ ما نه دی پېژندلی خو بیلیو انګرېزي طبیب چي په ۱۸۵۷ م کال د سیاسي فد سره کندهار ته راغلی و داسي لیکي: چي ماته د کندهار حکمران سردار غلام حیدر خان د امیر دوست

محمد زوی اوه ټوکه تاریخي کتابونه راکړل او په هغو کي یو د ملا اختر تاریخ و چي په ۱۱۶۳ ق ۱۷۴۱ م کال تالیف سوی دی، او په دې کتاب کي داسي کښلي دي چي تر قیس دمخه درې ورونه وه: بلو (د بلوڅو پلار) ازبک او افغنه.

بیلیو خو د پښتنو پر نژاد او قبیله شناسي باندي ډېر مطالب لري خو د نورو هغو کتابو نومونه یې نه دي کښلي، کوم چي سردار غلام حیدر ده ته بخښلي وو. (وګورئ د ۱۸۵۷ م د سیاسي وفد رویداد په افغانستان کي د لندن چاپ ۱۸۶۲ م)

﴿۱۰۵﴾

محمد کاظم مروي د (نامهٔ عالم آرا) لیکوال

دا سړی اصلاً د مرو وزیر و، او نامهٔ عالم آرا نادري یې د نادر افشار لپاره وکښله چي په هغه کي یې د هوتکانو د پاچهۍ احوال د میرویس خان له غورځنګه بیا د شاه محمود او شاه اشرف احوال د نادر افشار تر جلوسه کښلي دي. لومړی ټوک یې په عکسي ډول په ۱۹۶۰ م کال له مسکوه څخه طبع او خپور سو.

﴿۱۰۶﴾

احمد علي خان وزیري د تاریخ کرمان لیکوال

دا سړی د قاجاري دورې د ۱۳۰۰ ق کال د کرمان اوسېدونکی و چي د کرمان تاریخ یې کښلی او په ۱۳۴۰ ش په تهران کي چاپ سوی دی.

په دې کتاب کي د افغانانو د جنګو او د دوی د کورنیو احوال د شاه محمود هوتک له وخته تر ۱۱۳۵ ق څخه بیا د قاجاري دورې تر آخرو وختو پوري راغلي دي او د افغانانو داسي کورنۍ او اشخاص یې هم ذکر کړي دي، چي تر هوتکیانو وروسته یې د زندیانو او قاجاریانو په وختو کي د کرمان او پارس پر سیمو سرداري کوله.

Ketabton.com: The Digital Library

﴿۱۰۷﴾

د ایران او اروپا روابط د صفویانو په وختو کي

دا کتاب له اروپایي ژبي څخه د (تاریخ ایران و اروپا در عهد صفویه) په نامه عباس پرویز ترجمه کړی او په ۱۳۱۷ ش کال یې په تهران کي چاپ کړی دی، چي په ایران کي د هوتکیانو د وختو ډېر سیاسي واقعات بیانوي.

﴿۱۰۸﴾

ظفرنامهٔ خسروی

په دې نامه یوه خطي نسخه د تاجکستان د ختیځ پوهني په څانګه کي سته، چي مؤلف یې معلوم نه دی خو ښایي چي د بخارا امیر نصرالله خان د دربار یو منشي وي، چي د (۱۸۲۶ تر ۱۸۶۰ م) کاله یې وقایع کښلي او د دغه امیر دربار یې په مفصله توګه ښوولی دی، دا کار د بل چا له لاسه نه و پوره، مګر د داسي چا چي په دربار کي به محشور و، په دې کتاب کي د بخارا او افغانستان سیاسي روابط او د شمالي افغانستان ځیني اوضاع ښوول سوي دي.

(د نظراوف د بخارا او افغانستان روابط د تاجکستان چاپ)

﴿۱۰۹﴾

خاینکوف د بخارا د خانۍ او علمي تحقیقاتو لیکوال

ن . و خانیکوف د روس د تزاري دورې یو مشهور عالم او سیاح دی چي په ۱۸۴۱ م کال د بوتینیف له سفارتي ډلي سره بخارا ته راغلی او د بخارا د خانۍ هیواد پراحوال یې خپل مشهور کتاب وکیښ. بیا په ۱۸۵۷ م کال دی د افغانستان پر خوا د یوې علمي ډلي مشر و، چي امیر دوست محمد خان دوی کابل او کندهار ته نه پرېښوول او دې ډلي خپل علمي سفر

ketabton.com: The Digital Library

په هرات کي ختم کی.د دې سفر مشاهدات هم گرده په علمي ډول ترتیب سوي او په هغو وختو کي په روسي ژبه خپاره سوي دي، او د افغانستان د هغه وخت ځني اوضاع ښه راښیي.

﴿ ۱۱۰ ﴾

نورمحمد د (تاریخ سلیماني) لیکوال

مولف یې د پنجاب د میانوالی له پښتنو شخه حاجي نورمحمد سلیماني دي چي د تولد تاریخ یې ۲۶ رمضان ۱۲۵۰ ق و، دی ځیني نور تالیفونه هم لري. ارشاد نوري یې د تصوف او طریقت بیان کوي او زاده الاعوان یې تاریخ دی.

دی په تاریخ سلیماني کي د افغان اولیاوو احوال لیکي، چي له هغو شخه د خواجه سلیمان او مکي خان او ابراهیم او موسی او ملا یوسف احوال شهاب الدین خان په خپل تاریخ کي راوړي دي.

(تاریخ افاغنه ۲ _ ۹۰)

داسي ښکاري چي تاریخ سلیمان د پښتنو د تاریخ یو کتاب و، ځکه چي اکثر عرب او عجم پښتانه سلیماني بولي.

﴿ ۱۱۱ ﴾

شاه محمد د (تاریخ خاندان سدوزایي) لیکوال

دا کتابگوټی شاهزاده شاه محمد سدوزایي د سنده په ټهلی کي په دري ژبه تالیف کړی او په ۳۰ نومبر ۱۹۱۳ م غره محرم ۱۳۳۳ ق یې پای ته رسولی دی. په خپله دغه مولف ولد جان محمد بن خدادا بن تاج محمد بن پیرمحمد بن ایوب شاه بن تیمور شاه بن احمدشاه و. چي په لومړي فصل کي د ایوب شاه په دوهم فصل کي د ایوب شاه زامن په درېیم فصل کي د شهزاده پیرمحمد سفر شکارپور ته په څلورم فصل کي د دغه شهزاده مرگ په ۱۸۸۴ م کي ښیي. په پنځم فصل کي د پیرمحمد زامنو او شپږم فصل د

شهزاده شاه محمد د میرې بیان او اووم فصل د شاه محمد تکالیف اتم فصل د نورجهان او نهم فصل د شاهزاده دین محمد یادوني دي.

د دغه کتاب خطي نسخه ما د شکارپور گړي یاسین د دراني بدر عالم په کتابخانه کي لیدلې وه، او د سدوزو د کورنۍ د ایوب شاه د ټبر شجرهٔ نسب په دې دوو سوو کلو کي ځني معلومیږي.

﴿ ۱۱۲ ﴾

محمد حسن خان مراغی د (مطلع الشمس) لیکوال

دا سړی د ایران د قاجاري دربار یو مهم رکن و، چي د صنیع الدوله او اعتماد السلطنه لقب یې درلود (متوفي ۱۳۱۳ ق) او خپل کتاب یې د مطلع الشمس یعني خراسان په نامه درې ټوکه کښلی دی. چي دوهم ټوک یې د دې سیمي تاریخ له ۱۰۳۶ څخه تر ۱۸۸۵ م پوري بیانوي او ځیني واقعات یې په سترگو هم لیدلي دي.

دا کتاب د افغانستان د درانو شاهانو روابط د خراسان له یوې قدیمي برخي طوس او نشاپور سره بیانوي او د احمدشاه فوجي لامونه پر دې سیمه په تفصیلي ډول لیکي. (د تهران چاپ ۱۳۰۱ ق)

د ده بل تاریخي کتاب منتظم تاریخ ناصري دوه ټوکه په تهران کي چاپ سوی و، چي په دې کتاب کي هم د درانو شاهانو د وختو واقعات په هرات او غربي افغانستان کي بیان سوي او په دوهم ټوک کي د صفویانو د سقوط احوال او پر اصفهان د افغانانو قبضه بیانوي، چي د هوتکو د وختو لپاره ښه منبع کېدای سي، کله کله ځیني رسمي اسناد او فرامین هم رانقل کوي.

﴿ ۱۱۳ ﴾

فریه فرانسوی گرزندوی د افغانانو د تاریخ لیکوال

دا سړی یو فرانسوی سیاح او پلټونکی لیکوال دی، چي د نونسمي پېړۍ په لومړۍ برخه کي په افغانستان کي گرزېدلی، او مخصوصاً یې

هرات او د افغانستان غربي سيمي ليدلي دي. د ده (تاريخ افغانان) له لندنه په ۱۸۵۸ م کي خپور سو، چي هم تاريخي مواد هم د عمومي بشر پېژندني او جغرافيا او جامعه شناسۍ ښه ذخيره لري.

﴿ ۱۱۴ ﴾

فارسي اخبارات و مراسلات

د شرقي هند کمپنۍ چي د اتلسمي سدۍ څخه بيا تر نونسمي سدۍ پوري د خپلو استعماري غرضو لپاره په افغانستان کي کوم جاسوسان يا خبريالان مقرر کړي وو او هغو به د دې ځای د رسمي او اقتصادي او اجتماعي احوالو رپورټونه خپلو مرکزونو ته ورکول داسي مواد خورا ډېر دي چي د دې سيمي د تاريخي واقعو هنداري دي.

د ډهلي په ملي ارشيف کي چي څه مواد سته له هغو څخه ۲۳۱ هغه خطونه دي چي له ۱۷۷۶ څخه تر ۱۸۰۳ م پوري د کمپنۍ او د هندوستان او افغانستان په روابطو پوري اړه لري. او دغه مجموعه ډاکتر پرماتماشرن په ۱۹۶۶ م کال له ډهلي يونيورسټي څخه خپره کړه چي فارسي متن يې ۵۲۲ مخه او مقدمه او فهرستونه يې ۱۰۴ مخه دی، نقشې او تصاوير هم لري.

په دغو سندنو کي د افغانستان د تيمورشاه او شاه زمان د وختو ډېر پاخه اطلاعات سته چي زموږ تاريخ ښه را روښانه کوي او د دې عصر پر سياسي اوضاعو باندي کافي رڼا اچوي.

﴿ ۱۱۵ ﴾

د فارسي ژبي د اطلاعاتو کالنۍ

دا هم يوه د خطونو او مراسلاتو مجموعه ده چي د کمپنۍ د مامورانو او هندوستانيو حکمرانانو او نوابانو تر منځ مخابره سوي دي، او د درانو د سلطنت واقعات ښه روښانه کوي. د دغسي خطونو يوه مجموعه په نه ټوکه کي له ۱۹۱۱ څخه تر ۱۹۱۳ م پوري له کلکتې او ډهلي څخه نشر سوې ده.

﴿ ۱۱۶ ﴾

بگدان اسلانوف د افغاني راپور ليکوال

دا سړی په ۱۷۶۴ م کال عسکري کپتان و، او د روسي حکومت له خوا افغانستان ته راواستول سو چي د احمدشاه بابا د سلطنت روابط د روس د پترسبورگ له سلطنته سره ونښلوي، دا وغواړي چي د کندهار دربار دي خپل يو سفير پترسبورگ ته واستوي. خو په دغه وخت کي چي اسلانوف راغي احمدشاه په هندوستان کي و، او ده نه وکړای سوای چي له احمدشاه سره وگوري.

بگدان اسلانوف د دې سفر راپور خپل حکومت ته وړاندي کړی دی. چي اوس د روسيې د خارجي سياست په آرشيف کي (اوغاني کارونه ۱۷۶۳ ـ ۱۷۶۶ م) خوندي دي.

دی د احمدشاهي دولت د خراساني توابعو او ځينو نورو سياسي اوضاعو ښه معلومات ورکوي، چي ځيني گزارشات يې گانکوفسکي د شوروي د ختيځ پوهني په مجله ۸۲ گنه ۱۹۵۸ م کي نشر کړي دي.

﴿ ۱۱۷ ﴾

د يفريموف ياد داشتونه په روسي ژبه

ف . س . يفريموف يو روسي درباري مشاور د خپل سفر ياد داشتونه په ۱۷۸۴ ـ ۱۷۹۶ ـ ۱۸۱۱ م کلو کي خپاره کړل دې درباري مشاور د بخارا او خيوا له لاري فارس او هند ته سفرونه وکړه چي له دې ځايه بيا انگلستان او خپل وطن ته ولاړ. د ف . يفريموف نه کلن سفر په نامه يو کتاب چي دغه سيمه د احمدشاهي امپراتورۍ يوه وړوکې برخه وه نو د يفريموف معلومات د دغي دورې د سياسي او اقتصادي اوضاعو د روښانولو لپاره گټه ور دي.

ketabton.com: The Digital Library

﴿ ۱۱۸ ﴾

د جان فاسټر د سفر یاد داشتونه

دا سړی د شرقي هند د کمپنۍ یو منصبدار و، چي د معلوماتو لپاره په ۱۷۸۳ م د درانو پاچهانو په وختو کي د ګرجي سوداګرانو په لباس له کلکتې څخه د کشمیر پر لار پېښور، کابل، کندهار او هرات ته راغی او دلته یې پر سیاسي واقعاتو او د ښارونو پر حال او تجارت او کسبونو او مالیاتو او ګمرکي محصولاتو او د ولایتونو پر حاکمانو او مرکزي حکومت او د تیمورشاه پر عسکري قواوو باندي مفصل معلومات ټول کړل او په دوه ټوکه کي یې په لندن کي په ۱۷۹۸ کال چاپ کړل. چي الماني ترجمه یې په ۱۷۹۹ م او فرانسوي په ۱۸۰۸ م له پاریسه خپره سوه.

﴿ ۱۱۹ ﴾

راورټي د پښتو او افغان پېژندني ستر لیکوال

دا سپاهي او افغان پېژندونکی انګرېز مؤلف په ۱۸۲۵ م د انګلستان د پالموت د پیټېر راورټي په کور کي وزېږېدی او تر زده کړو وروسته په عسکري ضابطاتو کي هند ته راغی.

چي په ۱۸۴۳ م د بمبي په پیاده لښکرو کي و. او په ۱۸۴۸ م یې د ملتان په محاصره کي برخه درلوده. په ۱۸۵۰ م د سوات په جنګو کي شامل و. بیا له ۱۸۵۲ څخه تر ۱۸۵۹ م پوري په پنجاب کي د کمشنر معاون و. خو یې په ۱۸۶۳ م د میجرۍ په رتبه متقاعد سو. ده د هندوستان ډېري ژبي زده کړي وې. پر پښتو او فارسي ژبو باندي هم حاوي و، د هندوستاني اصطلاحاتو لوی قاموس یې په ۱۸۵۹ م خپور کی، او ډېر کتابونه یې کښلي دي.

چي دلته یې تش هغه کتابونه ښیو چي په افغان پېژندني پوري اړه لري. وفات یې په لندن کي په (۲۰) اکتوبر ۱۹۰۶ میلادي دی.

(۱) پر افغانستان او د بلوچستان پر یوه برخه باندي یادداشتونه:

دا کتاب د جغرافیا او بشر پېژندني او تاریخ یو غټ کتاب دی چي راورټي د افغاني او تاجیکو مؤرخانو او جغرافیا لیکونکو او شجره پوهانو د ناپېژندلو لیکونو په حواله سره راټول کړی دی، چي د افغانستان د خلکو د پېژندني لپاره یو غټ تحقیقي کتاب ګڼه سي او په ۱۸۸۰ م لومړی پلا له لندنه خپور سوی دی.

(۲) د پښتو ګرامر درې واره بشپړ سوی او چاپ سوی دی. او د پښتو او پښتنو پر تاریخ یوه مفصله او ګټه وره مقدمه لري. دریم چاپ ۱۸۶۷ م.

(۳) پښتو ډکشنري په انګرېزي. دوهم چاپ ۱۸۶۷ م.

(۴) ګلشن روه ـ د پښتو ادب غورچانړ ۲۱۲ مخه لومړی چاپ هرتفورډ ۱۸۶۰ م، دریم چاپ کابل ۱۳۵۶ ش.

(۵) د افغان شاعرانو له کلامه منتخبات چي له ۱۶ تر ۱۹ سدۍ پوري شاعران پکښې شامل دي. د انګلیسي ترجمې سره د لندن چاپ ۱۸۶۴ م.

(۶) د منهاج سراج جوزجاني د طبقات ناصري دوه ټوکه په انګرېزي ترجمه د تعلیقاتو سره د ۱۸۸۱ م چاپ.

(۷) د هرات تاریخ له قدیمه تر اوسه چي چاپ سوی نه دی او نسخه یې په انډیا آفس کي ده.

(۸) د افغانانو تاریخ او د دوی هیواد ـ چي له ډېرو خطي منابعو څخه راټول سوی و او د ده د مرګ پر وخت یې قلمي نسخه وه.

﴿ ۱۲۰ ﴾

پاترکروسینسکی د (انقلاب ایران) لیکوال

دغه سړی یو نصراني کشیش و، چي د هوتکو په وختو کي د اصفهان اوسېدونکی و او د شاه محمود او اشرف د عصر واقعې یې په سترګو لیدلي او کښلي دي.

انګرېز مشهور ختیز پوهاند براون وایي چي د ده کتاب انقلاب ایران په انګرېزي هم ترجمه او نشر سوی و. (د عباس نامي مقدمه ز)

ketabton.com: The Digital Library

﴿ ۱۲۱ ﴾

میرزا محمد خلیل صفوي د (مجمع التواریخ) لیکوال

دا مؤرخ په خپله صفوي او د ایران یو بصیر مؤرخ دی چې د صفویانو د وروستنیو وختو احوال او د افغانانو فتوحات او واقعې په خپل کتاب مجمع التواریخ کې تر ۱۲۰۷ ق پورې بیانوي. دا کتاب په ۱۳۲۴ ش په تهران کې چاپ سو، او د هوتکو د دورې یو مستند ماخذ دی. د مولف وفات ۱۳۲۰ ق کال دی.

﴿ ۱۲۲ ﴾

میر احمدشاه رضواني د (تحفة الاولیاء) لیکوال

دغه مولف د پښتو ژبې یو تکړه لیکوال او د پېښور د اکبر پورې اوسېدونکی و، چې د څورلسم هجري قرن په لومړیو وختو کې ژوندی او د شمس العلماء لقب یې هم ګټلی و. (۱۲۷۹ _ ۱۳۵۳ ش) د پښتو ګرامر وافیه او شکرستان افغاني، بهارستان افغاني د ده چاپ سوي آثار دي.

د ده یو بل کتاب تحفه الاولیاء هم په لاهور کې په ۱۳۲۱ ق چاپ سوی دی، چې د خټکو د شېخ رحمکار د کورنۍ او د هغو سیمو د نورو ولیانو احوال لري او د یوسفزو او خلیلو او مومندو د تپو ځیني تاریخي واقعې یې هم راوړي دي.

﴿ ۱۲۳ ﴾

تاریخ افغانستان

د دې کتاب مرتب او چاپوونکی په اردو ژبه میر اشرف علي د مجمع الاخبار موسس دی چې د بمبئ د افضل الدین په چاپخانه کې په ۱۲۶۱ ق ۱۸۴۵ م کال ۳۴۰ مخه چاپ سو. په دې کتاب کې له لومړي مخه تر ۹۰

مخه د سید فدا حسین ترکسوار بخاري حیدري له کتابه چې په ډهلي کې چاپ او خپور سوی و (وګورئ : ۷۱) را اخیستل سوي مطالب دي. له ۹۲ تر ۱۴۰ د انګرېز او افغان د لومړي جنګ او اکبرخان د وختو واقعې بیان سوي دي، چې دغه برخه هم د شېخ ذوالفقار الدین سجونپوري له اردو تاریخ افغانستانه اقتباس ښکاري. له ۳۲۰ تر ۳۳۱ مخه پورې تر لومړي جنګ را وروسته د افغانستان او سند واقعې بیاني سوي دي، چې په خپله میر اشرف علي سره راټولي کړي دي.

داسې ښکاري چې همدغه کتاب به د میرزا عطامحمد ښکارپوري په لاس کې و چې د نوای معارک په لیکلو کې به یې ګټه ځني اخیستې وي.

(وګورئ : ۴۳)

توضیح : لکه د دې رسالې تر نمبر (۷۱) عنوان لاندې چې ولیکل سوه "سید فدا حسین عرف نبی بخش بخاري حیدري د تراکسوارانو جمعهدار په ۱۸۳۹ م کال د انګرېزانو د متجاوز لښکرو سره افغانستان ته راغلی و د ده خپل مشاهدات په ۱۸۴۲ م په ډهلي کې چاپ کړل چې د میر اشرف علي د کتاب د لومړۍ برخې ماخذ و.

تر دې علاوه د ابوالقاسم دهلوي ظفرنامه (د دې رسالې نمره ۷۰) چې په فارسي منظومه تاریخچه وه شیخ ذوالفقار الدین سجونپوري په اردو ترجمه کړې وه، چې دغه هم د میر اشرف علي د تاریخ افغانستان په دوهمه برخه کې له ۹۲ تر ۱۴۰ مخه ځای سوې ده.

(د تفصیل لپاره وګورئ : نوای معارک د حبیبي چاپ د ۳۶۶ _ ۳۶۷ مخ لمنلیک)

﴿ ۱۲۴ ﴾

د ملتان د سدوزو د تاریخ لیکوال احمدنبی خان

تر احمدشاه بابا دمخه لا د سدوزو یوه څانګه چې د مودود خان او بهادر خان او زعفران خان کهولونه وو په ملتان کې اوسېدل او د هغه ځای مقامي مشران وو.

ketabton.com: The Digital Library

په دغو سدوزو باندي يو کتاب په لوړ عنوان په انگرېزي ژبه د دغو سدوزو يوه کروسي احمدنبي خان کښلی او په ۱۹۷۷ م کال په لاهور کي چاپ سوی دی چي عکسونه او شجره هم لري.

﴿ ۱۲۵ ﴾

علي قلي ميرزا د (تاريخ وقايع و سوانح افغانستان) مؤلف

دا سړی د قاجاري شهزادگانو څخه و چي په اعتضاد السلطنه ملقب او د پوهني وزير و، په لوړ نامه يې د افغانستان يو تاريخ ليکلی دی، چي په ۱۸۵۶ م په تهران کي پر ډبره چاپ سوی دی.

﴿ ۱۲۶ ﴾

بهاري لال د (احوال نجيب الدوله و علي محمدخان و دوندي خان) ليکوال

دا سړی د بدري داس زوی او د نجيب الدوله منشي و، چي په ۱۲۰۱ ق يې دغه کتاب کښلی او د پښتنو سردارانو نجيب الدوله او علي محمد خان او دوندي خان احوال پکښې ليکلي دي په دې کتاب کي د نجيب الدوله روابط د احمدشاه بابا سره په تفصيل راغلي دي او خطي نسخه يې د حيدرآباد د نواب سالار جنگ په کتابخانه کي وه، چي يو نقل يې د امرتسر خالصه کالج په کتابخانه کي خوندي دی.

﴿ ۱۲۷ ﴾

فقيرمحمد د (جامع التواريخ) ليکوال

دا د اسلام يو عمومي تاريخ دی چي يو باب يې د احمدشاه د هندوستان پر لامونو باندي کښل سوی دی، د کلکتې چاپ ۱۸۳۶ م د کانپور چاپ ۱۸۷۴ م.

﴿ ۱۲۸ ﴾

عبدالقادر خان کابلی د (اويماق مغل) ليکوال

ميرزا محمد عبدالقادر خان چي په شاه محمدخان کابلي مشهور و د ده نيکه له کابله ولاړ، او د هند په گواليار کي اوسېدی، او عبدالقادر په ۱۸۵۷ م هلته وزېږېدی، ده يو غټ کتاب په فارسي ژبه په ۱۹۰۰ م د مغولو د قبيلو پر احوال باندي وکيښ چي په ۱۳۱۹ ق يې په امرتسر کي چاپ کړی دی.

دا کتاب د افغانستان د سدزو او محمدزو پر وختو باندي ډېر تاريخي گټه ور مطالب لري او د هزاره او اوزبکو قبيلو نومونه او څانگي راښيي.

﴿ ۱۲۹ ﴾

محمود بن اميرولي د (بحر الاسرار) مؤلف

دا سړی د بخارا د خانانو کتابدار مؤرخ او واقعه نگار و، چي تر ۱۰۳۴ ق وروسته يې په افغانستان او هند کي سفرونه وکړل او يو غټ کتاب يې د بحر الاسرار في مناقب الاخيار په نامه وکښی، چي بخارا د خاني حال يې له ۱۰۰۶ ق څخه تر ۱۰۵۰ ق پوري په تفصيل کښلی دی.

په دې کتاب کي د افغانستان تاريخ او جغرافيا او بشر پېژندني او اجتماعي احوال مفصل معلومات سته چي خطي نسخې يې د تاشکند او پاريس په کتابخانو کي سته.

﴿ ۱۳۰ ﴾

ميرزا سنگ محمد بدخشي د (تاريخ بدخشان) مؤلف

دا مؤلف د بدخشان و چي په لوړ تاريخ کي يې د بدخشان تاريخي واقعې له ۱۰۶۸ ق څخه تر خپله وخته ۱۳۲۳ ق پوري کښلي دي، يوه

ketabton.com: The Digital Library

تکمله هم لري چي ملا فضل بېگ روشاني په شلم قرن کي پوري نښلولې ده. عکسي نسخې يې په ماوراء النهر کي وې چي يوه نسخه يې عکسي هم چاپ سوې ده.

﴿ ۱۳۱ ﴾

هنورام د (تاريخ بلوچستان) مؤلف

دا سړی د شلم قرن په ابتداء کي د انگريزي بلوچستان يو مامور و. چي د بلوچستان يو تاريخ يې په اردو په کوټه کي وکيښ. چي ۱۹۰۷ م کال په لکنهو کي چاپ سو.

دا کتاب د افغانستان او بلوڅو روابط او تاريخي واقعې د بلوڅو د شجرو او انسابو سره ښه راښيي. کله جغرافي او رجالي برخي هم لري.

﴿ ۱۳۲ ﴾

تاريخ قندهار در عصر درانی

په لوړ نامه يو فارسي کتاب د لندن په انډيا آفس نمبر ۳۷۶۹ سته چي د مؤلف نوم يې نه دی معلوم.

﴿ ۱۳۳ ﴾

رای چنرس د (چهار گلشن) مؤلف

دا سړی په هند کي اوسېدی په ۱۱۷۳ ق کال يې خپل کتاب تاليف کي چي بيا نو د ده لمسي رای بهان منشي په ۱۳۰۴ ق تکميل کړی دی. خطي نسخې يې د هند په علي ګړ او بانکي پور او برټش موزيم کي سته او خورا ګټه ور کتاب دی چي د هند د پښتنو شاهانو تاريخي معلومات لري او د افغاني درانو د وختو دولتي عايدات هم په شرقي ولاياتو، لکه لاهور او ملتان کي ښيي.

﴿ ۱۳۴ ﴾

عصمت الدين د (خلاصة الاخبار) خاوند

دا سړی د محمداسماعيل زوی او د مير محمد لمسی و چي د امير دوست محمد خان لنډ احوال يې تر ۱۲۵۴ ق پوري په فارسي کښلی و او دوې خطي نسخې يې د بنګال په ايشياټک سوسايټي کي وې. چي په نهم قرن کي ليکل سوي وې.

﴿ ۱۳۵ ﴾

سيد محمد طباطبايي اصفهاني د (نسب نامه افاغنه) مؤلف

دا مؤلف په ديرلسم قرن کي د ايران اوسېدونکی و چي د انګريزانو د سفير هنري ايليس په خواهش يې په ۱۲۲۴ ق يو کتابګوټی د (نسب نامۀ افاغنه و کيفيت حکومت آنها) په نامه وکيښ، چي د افغانانو لنډ تاريخ او د دوی حکومت پر پاريس باندي بيانوي او د افغانستان د ښارو او اقوامو او قبيلو شرح لري، چي يوه خطي نسخه يې د بنګال د ايشيايي ټولني په کتابخانه کي وه، د ۱۲۲۴ ق کال ليک.

﴿ ۱۳۶ ﴾

ثاقب د (تاريخ افاغنه) ليکوال

مؤلف يې محمد شهاب الدين خان ثاقب دی، چي د ۱۹۰۰ م په شاوخوا کي د هند له پښتني کورنيو څخه يو ليکوال و او دا کتاب يې په دوه ټوکه کي په اردو ژبه د لاهور په حميديه پريس کي په ۱۳۲۳ ق کال چاپ کی. لومړی ټوک _ ۱۲۴ مخه، دوهم ټوک _ ۲۱۴ مخه.

دغه کتاب هم د افغانانو د اسرائليت عنعنوي داستانونه لري خو ډيري داسي خبري هم پکښي سته، چي تاريخي اړخ يې تينګ ښکاري او د

Ketabton.com: The Digital Library

افغانانو د اولیاوو احوال یې د نعمت الله له مخزن افغاني څخه را اخیستي دي.

﴿ ۱۳۷ ﴾

احمد د (معدن اخبار احمدي) لیکوال

احمد بن بهبل د جانګیر په وختو د ۱۰۲۸ ق په حدودو کي دغه کتاب په دوه ټوکه کي کښلی او د شرق عمومي تاریخ دی، چي د هند د افغاني شاهي کورنیو لودیانو او سوریانو احوال هم پکښې سته، د کابل په ارشیف کي یې هم یوه خطي نسخه سته، د برټش موزیم او انډیا آفس نسخې یې هم معلومي دي.

﴿ ۱۳۸ ﴾

محمد بدر الرحمن د (واقعات دراني) مؤلف

دا کتاب د درانو د سلطنت تاریخ دی، له احمدشاهه د شاه شجاع تر قتله ۱۲۵۷ ق پوري چي د افغان او انګریز لومړی جنګ لا جاري و. د هند په کانپور کي چاپ سوی دی او د طبع تاریخ نه لري.

Get more e-books from www.ketabton.com
Ketabton.com: The Digital Library